

301587

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ŐR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXI. (ÚJ) EVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1905.

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A XXI. (új) évfolyam általános tartalma.

I. és II. FÜZET.

A vattinai őstelep. — <i>Milleker Bódog</i>	1
Ismeretlen délmagyarországi monostorok. — <i>Dr. Karácsonyi János</i>	76
Adatok Délmagyarország történetéhez	89
Hol állott a temesvári vízitorony? — <i>Dr. Szöke József</i>	92
Muzeumi ügyek	98

Tárca:

Jelentés 1904. októbertől 1905. május 14-éig	122
A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1904. év derekán	135

A III. és IV. FÜZET

helyett kiadja a társulat a következő önálló művet: **Délmagyarország újabb régészeti repertoriuma.** Szerkeszti: **Milleker Bódog.**

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1905.

I. ÉS II. FÜZET.

A vattinai őstelep.

Irta: MILLEKER BÓDOG.

Bevezető előszó.

A Duna-Tisza-Maros-köznek leggazdagabb őskori lelethelye eddig elvitázhatatlanul Vattina. E gazdagság nemcsak a régiségek számára, hanem a lelettárgyak értékére és érdekességére is vonatkozik. A mi a vattinai őstelepnek értéket és jelentőséget kölcsönöz, az a keramikája, agyagedényei, továbbá figurális agyagalkotásai, és végre faragott és díszített szarvas-agancstárgyai. Agyagedényei csinos alakjuk és érdekes díszítésük miatt érdemlik meg a szakférfiak figyelmét; agyagállatalakításai pedig ritkítják párjukat és végre faragott agancsdolgai, melyeknek analógiái az Alpok vidékén gyakoriak, Dél-Magyarországon egyedülállók.

A lelethely felfedezése 1893-ba esik. Ugyanis 1893 április 13-án Perjéssy Lajos, verseci főreáliskolai rajztanárnál egy őskori bronzkardot és egy kis agyagedényt láttam, melyek Vattináról származtak. Erre május hó 23-án kirándultam, felfedezvén ezen lelethelyet, melyről azóta mintegy 4500 régiséget gyűjtöttem, melyek jelenleg a verseci városi muzeumban őriztetnek.

Az első két esztendőben a tárgyak a Szimics féle gödörből kerültek elő. Innen származtak a Perjéssy-féle régiségek is, és innen szereztem én és Rittinger Ede, verseci gyűjtő is, kis collectiókat.

Még 1893-ban tettem figyelmessé a „Dél-m. t. és r. Muzeum-Társulat”-ot lelethelyünkre, ásatást indítványozván, a minek következtében annak választmányára megbízásából ugyanaz évi október 4-én Patzner István, társulati főtitkár, az én segédkezésem mellett a Naschitz-féle telken eredményyel ásatást rendezett.

1893—1895-ig a temesvári muzeum Bogics és Oszuszký, bérlők útján több tárgyat kapott, minekfolytán az most egy 112 darabból álló vattinai gyűjteménnyel rendelkezik.

1894 őszszel létesült a verseci muzeum, melynél az őri teendőket e

sorok írójára bízta. Ide kerültek még ugyanaz évben az én tárgyait, Rittinger régiségei és Perjéssy sírlelete is, melyet időközben megszerezni sikerült, ajándékképen. 1894 óta rendszeresen folyik a gyűjtés a verseci muzeum számára; 1898-ig városi, azóta pedig állami költségen, a mi célból a lelethelyet eddig 57-szer látogattam meg.

De ajándékba is sokat kaptunk. Így Bogies Vazul, Oszusky József és Koske Károly, vattinai lakosoktól, Haslinger János, Kory Miklós és Naschitz János, moravcai lakosoktól, Csapó Elek, verseci főszolgabírótól és Gabányi János, volt verseci szolgabírótól és Wegrinowicz József, vasút-építési vállalati főmérnöktől. Volt a Bogies-Oszusky-féle vállalatnál egy előmunkás, Altstädtler József, Német-Sztamoráról, kit a gyűjtésre rendszeresen betanítottam; ennek köszönhetjük az 1896—1902. évekbeni gyűjtésnek légnagyobb részét.

1901—1903-ban a szegedi muzeum Koske fia útján 17 darabot kapott.

1900. június 22-én és 23-án ástam a verseci muzeum részére, mely alkalommal sok homályos kérdést sikerült tisztáznom. Úgyisint 1904 június 23. és 24-én, valamint augusztus 5. és 6-án is.

Vattinai gyűjtésünk évenkénti eredményét a következő számok illusztrálják: 1893—1894: 360 tárgy, 1895: 203, 1896: 224, 1897: 722, 1898: 506, 1899: 430, 1900: 390, 1901: 503, 1902: 169, 1903: 601 és 1904: 302 db. Összesen: 4412 tárgy, melyek egykorúak. Ezekhez jön még mintegy 80 régiség a hozzánk közelebb eső korszakokból.

Lelethelyünk nem ismeretlen szakférfiaink előtt. E sorok írója az eddigi leleteket a következő hét közleményben publikálta: 1. „A vattinai őstelep“ (Archaeologiai Értesítő, U. F., XIV [1894], 1—5. l.); 2. „Vattina 1895. évi leletei“ (Tört. és rég. Értesítő, U. F., XII [1896], 36—40. l.); 3. „A vattinai őstelep“ (Archaeologiai Közlemények, XX [1897], 52—62. l.); 4. „Vattina“ (Dél-Magyarország régiségleletei, I; Temesvár, 1897; 122—144. l.); 5. „Vattinai leletek a verseci muzeumban“ (Arch. Ért., U. F., XIX [1899], 150—182. l.); 6. „Ujabb vattinai leletek“ (u. o., XXII [1902], 48—68. l.), és 7. „Ujabb vattinai leletek“ (u. o., XXIII [1903], 181—190. l.). — A 3—7. cikk ábrákkal volt ellátva.

A szakférfiak közül megtekintették és tanulmányozták a Versecen őrzött vattinai dolgokat dr. Hampel József és Wosinszky Mór, továbbá dr. Pič J. L. Prágából és dr. Schmit Hubert Berlinből.

Hogy az eddig legnagyobb részét elraktározott anyag felett jobb áttekintést szerezhessünk és másrészt, hogy azt a maga egészében a nagyobb közönségnek is bemutatthassuk, 1903 augusztusban a verseci községi népiskolák nagy rajztermében kiállítást rendezett a muzeum. Ekkor mintegy 2100 régiség 22 darab 3—4 m. hosszú asztalon volt közszemlére kitéve. Ezen különleges kiállítás ugyanazon hó 6., 9., 15., 16. és 23-án nyitva

volt a közönség számára, mely alkalmakkor összesen 618 látogató tekintette meg.

Ezen kiállítás ismételtetett 1904 október 30-án, midőn a Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége Versecen folytatólagos közgyűlését tartotta, a mely alkalommal e sorok írója „A vattinai őstelep” cím alatt ismertető felolvasást is tartott. A kiállítás a verseci közönség számára még november 2-án is nyitva lévén, 624 személy látogatta meg.

1905. márc. 22-én olvastatott fel a „Dél-m. t. és r. Muzeum-Társulat” v. ülésén a jelen dolgozat „Figurális agyagalkotások” című fejezete.

Jelen dolgozatomban megkísérlem az eddig szerzett tapasztalatokat összegezni és a mai napig gyűjtött tárgyakat anyaguk és céljuk szerint rendszeresen csoportosítva leírni; megjegyezvén, hogy az analógiák idézésében lehetőleg Dél-Magyarország területére szorítkozom.

Ábráink clichéinek nagyobb részét a nemzeti muzeum ductárából dr. Hampel József bocsátotta rendelkezésünkre, a miért őszinte hálánkat fogadja; a clichék kisebb része a verseci városi muzeumé.

Versec, 1905. márc. 28-án.

I. Lelethely.

Vattina 800, leginkább szerbajkú lakóssal bíró kisközség Temes vármegyének verseci járásában, 10 kmnyire északra Versec thjf. városától, a versec-alibunári mocsár északi szélén fekszik.

Ennek határában, közel a keletről-délnyugatra húzódó plateauszélhez, vonul párhuzamosan emevvel egy alig észrevehető földhát, mely a vasúti megállóhelytől keletre a Manzin Lajos-féle birtokokon kezdődik és egészen Nagy-Margitáig terjed. Ennek a hossza 5 km., szélessége helyenként csak 50, másutt megint közel 500 m. Magassága szintén változó. A legmagasabb pontok 3—4 mnyire emelkednek ki a síkságból.

E domborulatsávon épültek északkeleten Vattina, és délnyugaton Nagy-Margita községek. Vattina délkeleti szélén a vasúti megállóhelynél áttöri a hátat északkelet-délnyugati irányban a Moravicza patak, a melylyel északra a domborulaton épült falutól, egyenközüen északkeleti irányban egy vízer folydogál. A domborulaton négy halom is áll.

Az említett domborulat alatt nagy mennyiségű homok van, melyet az utolsó időben iparszerűleg is bányásznak, lehordatván előbb a rajta lévő humusréteget. Így történt ez a vállalkozók által vasútépítéshez 1856—57-ben a falu és a vasút közti területen és 1901-ben a falu nyugati szélén. Így aknázták ki 1891—1894-ig Bogics Vazul és Oszuszký József, vattinai lakosok, a Szimics Mihály-féle földet, azután 1894—1902-ig a Kory Miklós és Naschitz János-féle szántóföldeket. A házakból csak kicsinyben adják el a homokot.

Ez alkalmakkor, tehát a véletlen által, és nem szakszerű ásatás folytán, jutottak napfényre ama régiségek, a melyeknek leírását e munkát adja. Azonban ama körülmény, hogy a lelhelyet 12 éven át folytonosan szemmel tartottam, a talált régiségek túlnyomó részét megszereztem, gyakran künn jártam és négy ízben ásattam is, a gyűjtésnek tudományos jelentőséget ad, mert sok dolgot regisztrálnom sikerült, melylyel tudásunkat, őslakóinkat illetőleg, előbbre vihettem.

A lelethely meglehetősen hosszú. Hosszúsága két km-nél több. A Verseczről jövő kocsisút mellett, a Moravicza patak bal partján, Manzin Lajos birtokán, az első kiaknázott 138 lépés hosszú homokbánya látható. Ebben lehet az első cserepeket konstatálni. Azután jön Szimics Mihály földje, melynek útmenti részét 120 mnyi hosszában és mintegy 40 mnyi szélességben 1891-től 1894-ig kiásták. Utána következik Naschitz János és előbb Haslinger János, jelenleg pedig Kory Miklós, moravica lakosok földje, melyeknek déli részét 1894 óta aknázzák ki. A vasúttesten túl a község keleti széléig, a patak jobb partján. 1856 és 1857-ben az államasút építéséhez szükséges homokot vették ki.

A faluban a hetvenes évek óta bányásznak homokot a háztelkeken. Itt a domborulat gerince az északi útcára esik, és eléri legnagyobb magasságát is. Itt fordultak elő tekintélyesebb számmal leletek; a falu déli fele, mivel alacsonyabb, már szegényebb. Így szereztünk tárgyakat az északi utcában a 69., 72., 73., 74., 75., 76., 78. és 80.; azután a túloldalon a 93., 98. és 100. számú házakban. Ezek korai vaskori úrnasírokat szolgáltatottak. A középső utcában, melyben a templom is áll, Szimián János koravaskori; a 40. és 44. számú házak telkein pedig kora vaskori és La-Tène-izlésű régiségeket, a déli utcában pedig a 15. szám alatti ház kertjében kései vaskori régiségeket találtak.

A község északnyugati sarkától húzódik végre nyugat felé a közlegelőn az a nagy gödör, melyből 1890—1891-ben a Versecz-Nagy-Margitai vasúthoz szükségelt homokot szedték, és a hol a még most is konstatálható nyomok szerint szintén leletekre bukkantak.

A domborulaton sorban elhelyezett négy halom szintén őskori és a teleppel egykorú. Az első, a legkeletibb a sorban, a Moravicza patak jobb partján a Kory-féle földdel szemközt, a vasúti hídtól keletre terül el. Magassága vagy 6 m. Ezt a halmot Bogics Vazul 1856-ban, a vasút építtetése alkalmával, a mint ezt a nyomok még most is mutatják, a tetején két mnyi mélységre megásatta, homokra kutatván. Erre azonban nem akadt, mert kitűnt, hogy a halom fekete földből van felhányva s nem geológiai képződmény, hanem emberi kéz műve. Bogics, mikor 1894-ben erről kérdeztem, már nem emlékezett arra, hogy talált-e akkor tárgyakat a halomban. De valószínű, hogy ha sírhalommal van dolgunk, a sír, mely fölé a halom emeltetett, mélyebben van, a mennyire akkor lehatoltak. Lehetséges azonban

az is, hogy a halom a mellette elterülő telepnek őr- és kémelhelye volt. Mert a halomnak a teleppel való összeköttetése más okból is nyilvánvaló. Ugyanis a hadászati cél mellett szól az a körülmény is, hogy a halommal egy földsáncrészlet is össze van kötve, mely a patakkal párhuzamosan keletről nyugatra vonul. Ez a vasúttöltéstől a halomig 17, a halomtól a végeig 115 m. lépés hosszú; a halom által elfoglalt középrésznek hossza 55 lépés.

A második domb a község északnyugati sarkánál van. Rajta van a felhagyott, régi temető, melynek sírkövei az 1817—1886 közötti évszámokat tüntetik fel. Magassága északról tekintve kettő, délről pedig három m.; alapja mintegy 30 m. és lelapított köralakú teteje körülbelül 11 m. átmérőjű.

A harmadik domb a községtől nyugatra a Manzin-féle pusztától, illetve a Nagy-Margitára vezető kocsíuttól északra a közlegelőn van. Ez 2·5 m. magas. Alapjának átmérője körülbelül 25 m. Tetején két XVIII. századbeli kőből faragott szerb sirkereszt látható és egy 0·5—0·8 m. mély gödör, mely valószínűleg kincskeresőktől ered. Ennek a neve „Krályicza” és alatta a népmonda szerint királyleányok vannak eltemetve. Megemlítésre méltó, hogy Ulma és Jaszenova határában is vannak „Krályicza” nevű dombok, melyekhez hasonló mondák fűződnek. Az ulmait felásattam; abban egy 13—14 éves leány csontváza volt, egyszerű arany ékszerekkel. A lelet a bronzkorból való.

A negyedik kerek domb még tovább nyugatra a Nagy-Margitára vezető út mellett, közel a nagymargitai határhoz állott. Ezt 1898 áprilisban Manzin lehordatta, földjét felhasználván egy istálló falának veretéséhez. Ennek a magassága körülbelül 2 m., szélessége alapjában 35 m. volt. Ez alkalommal 0·6—0·7 m., a csúcs alatt egy fejjel délfelé fekvő emberi csontvázat mellékletek nélkül és alatta égetett földrögöket és nagy és kisebb, a többi vattinai cserepekhez hasonló, őskori edénydarabokat leltek.

1900 májusban a helységtől északra elterülő s keletről nyugatra húzódó plateau szélét, hol értesülésem szerint cserepeket találtak, kutattam át, miközben a község északnyugati sarkától északra fekvő ponton kezdván egészen a Manzin-féle majortól északnyugatra fekvő részig bejárván a földeket és szőlőket, több helyt vastag praehistoricus cserepekre akadtam. A lejtő már egészen le van mosva és itt a humus alatti sárga agyag látható. A cserepeket csak a plateau szélén találtam, a hol egy széles mészkőből készült vésőnek darabját és egy csiszolt balta vagy kalapács töredékét is találtam; ez utóbbinak anyaga paláskő.

Ha a lelethelyet közelebből megvizsgáljuk, rögtön látjuk, hogy ez gondosan ki van választva letelepedésre, illetve hosszú tartózkodásra. Az említett hosszúkás földhát környékéből kiemelkedik és így védve volt a rajta tartózkodó ember az esetleges árvíz ellen, a mely azt régi időben északról és délről gyakran fenyegethette.

Főleg a Szimics- és a Naschitz-Kory-féle gödrök szolgáltatták a leleteket; itt volt a telep. A Szimics-féle telken a domborulat magassága a közepén 1·5 m. lehetett. A Naschitz- és Kory-féle földeket azonban két m., helyenként 2·5 m. vastag domborulat borítja. Míg a Szimics-féle földön a homokos humusréteg csak 0·6—1·1 m. vastag, addig a másik nagyobb gödörben, s pedig annak keleti és nyugati oldalán 1·2—1·4 m., és az északi oldal közepetáján egy helyt 2·1 m. vastag. E gödrök a keleti oldalon, a vasúti megállóhely közvetlen szomszédságában terülnek el.

Itt a telep maradványait a humus és a homok érintkezési vonala felett lehet konstatálni. Magában a homokban csak nagyritkán fordul elő valami. A humus alsó részében lévő kulturréteg néha 0·7 m. vastag. Ebben hullámszerűen váltakoznak alulról felfelé a világos és sötét sávok.

Megjegyzésre méltó, hogy e gödrökben olyan helyekre is akadtam, a hol a rétegek és az artefacták össze-vissza hányva voltak, mintha már megbolygatták volna.

A lelethelyen maradt és újra betemetett cserepeket, csontokat és köveket kocsiszámra lehetett volna elvinni, oly sok jutott napfényre; én csak a javát igyekeztem megmenteni.

II. A lakások és tűzhelyek; a leletek.

Vattina kunyhós telep. Azonban a lakások között fordulnak elő sírok is. Csak egy helyt lehet csupán csak temetkezést konstatálni: a falú északi utcájában, főleg ennek a mai temetőhöz közel eső részében. Azután voltak még túlnyomólag sírok a Szimics-féle földön, a lelethely keleti oldalán.

A legtöbb kunyhó a Kory-Naschitz-féle gödör területén állott, a hol pl. 1897-ben 1000-nél több m²-ről a humusréteget lehordván, ebben 35 tűzhelynek maradványaira akadtak. 1898-ban pedig 780 m²-nyi területen 20 tűzhely volt. Itt lehetett a telep zöme, mert a kiásott körülbelül 5·500 m²-nyi területen közel 150 lakóház állhatott.

A lakások galyak- és vesszőkből alkotott kunyhók voltak, melyeknek oldalait sárral tapasztották ki. Ezt tanúsítják a földrögök, melyekben a vesszőbenyomatok még egészen jól kivehetők és a melyek a tűzhely-maradványok feletti rétegben fordulván elő, mutatják ezt is, hogy sok kunyhó tűz folytán pusztult el.

Ezen kunyhók néha külső esint is mutathattak. Mert van néhány égetett földtárgy, mely architectonicus részletnek látszik lenni, mint bejáratoldaldíszítés, hasonlítván majdnem oszlopfőhöz és párkányrészlethez. Legujabban még egy durva agyagtárgyat szereztünk, mely oszlopalaphoz hasonló.

A kunyhó belsejének legnagyobb részét a tűzhely foglalta el. Ez

adta meg nyilván a kunyhó alapjának alakját is, mely kerek vagy hosszúkás négyszögű volt.

A tűzhelyek néha köralakúak 1·2—1·6 mnyi átmérővel, néha hosszúkások és megközelítőleg négyszögűek 2 mnyi hosszúsággal és 1·2 mnyi szélességgel. Néha égetett agyagtapaszréteg képezi alapját, néha azonban a tűzrakás a puszta föld felületén is történt. Az e feletti hamú-, törmelék- és konyhahulladékréteg gyakran 0·1—0·15 m. vastag. Az égetett agyagtapaszalap egy-két esetben válualakban is volt lerakva. Vastagsága 0·04—0·05 m. volt.

Az állandó települést mutatja az a körülmény, hogy a tűzhelyet gyakran megújították. Midőn ugyanis a lakást és a tűzhelyet a pizsok már egészen ellepte, felgújtották a kunyhót és a törmeléket egy 0·2—0·3 m. vastag földréteggel borították le és e fölé újra tűzhelyet rendeztek be. Így tapasztaltam, hogy nemcsak egyszer, hanem kétszer is megújították a tűzhelyet, mert sokszor kettő, sőt három tűzhelyet egymás felett találtam. Ez a Kory-Naschitz-féle terület vasútfelőli oldalán volt konstatálható.

A tűzhelyek néha csak 1—1·5 mnyire feküdtek egymástól és mellettek a legtöbb tárgy találatott. Az 1900-ban felásatott területen a tűzhelyek állapota azonban azt a benyomást tette, mintha a tűzhelyeket úgy hagyták volna el a lakók, hogy előbb minden hasznavehető holmit magukkal vittek volna. Különbözt tapasztaltam azt is, hogy a telep közepe táján több lelettárgy került elő, mint annak a szélén, a mi azt mutatja, hogy akkor is, mint most is a falvakban, a telep közepén a jómódúak, a szélein a szegényebb emberek laktak.

E tűzhelyeknél folyt le az ősember életének legnagyobb része. Mert itt nemcsak főzte ételét és pihent övéinek körében, hanem ott készítette szerszámain és gyártotta és égette agyagedényeit is. Azért találjuk itt a legtöbb tárgyat is.

Ha a tűzhelyeknél talált tárgyak sorozatát a sírokban előfordultakkal kiegészítjük, nyitott könyvet kapunk, melyből kiolvashatjuk, hogy a vattinai telep embere milyen életmódot folytatott, mivel foglalkozott, mivel védte magát vadállatok és ellenség ellen és mivel ékesítette testét és ruháját; mert ezen leletek között találjuk a vattinai ősember szerszámain, fegyvereit és ékszereit.

Vattinán következő s z e r s z á m o k a t találtuk: Bronzból: sarló, véső, pone, borotva, ár és kettős tű. Csiszolt kőből: véső, balta, kalapács, simító-kő, köszörű- és fenőkő, morzsoló és kinagyolókő és malomalj. Pattogatott kőből: kés- és fűrészpenge és vakaró. Csontból: ár, fűzőtű, simító csont, hegyes timáreszköz. Agancsból: véső, fűrő, késpenge, késnyél, szerszámanyél, ár, balta, kalapács, halszigony és lőszerszámrész. Agyagból: orsógomb, szövőnehezék és fazekasszerszám.

A f e g y v e r e k közül a következők konstatáltattak: Bronzból: kard,

tőr, lándzsacsúcs, fokos, esákány és harci balta. Kőből: esákány és buzogányfő. Agancsból: esákány, lándzsacsúcs és nyílvég. Agyagból: súlyzó és parittyakő.

A z é k s z e r e k közül a következők találtattak: Bronzból: karperec, újjgyűrű, díszttű, gyöngy- és csüngődísz. Csontból: átlukasztott medvefog és dísznöagyar. Agancsból: övboglár.

A Vattináról származó és Versecen őrzött lelettárgyak statisztikája a következő:

I. Bronzból készült dolgok:

a) szerszámok	3 drb
b) fegyverek	6 „
c) ékszerek	24 „
d) alaktalan töredékek	3 „
Összesen	36 drb

II. Kőből készült tárgyak: a) pattogatott dolgok:

Késpenge	4 drb
Fűrészpenge	3 „
Vakaró	1 „
Nucleus	1 „
Forgács	10 „
Összesen	19 drb

b) Csiszolt dolgok:

Öntőminta fele	1 drb
Véső	7 „
Köszörű	7 „
Kézifenőkő	6 „
Amulet	3 „
Balta	102 „
Kalapács	6 „
Csákány	3 „
Buzogányfő	10 „
Sikárló	3 „
Félig kész szerszám	1 „
Pecsek	4 „
Hasábalakúlag csiszolt kő	11 „
Ismeretl. rendelt. kő	1 „
Összesen	165 drb

c) Malmok, morzsoló és kinagyoló kövek:

Malomalj	29 drb
Golyóalakú kövek	232 „
Összesen	261 drb

d) Nagy négyszögű tábla	1 drb
e) Alaktalan, de csiszolási nyomokat felmutató kő	99 „
<hr/>	
Összesen	545 drb

III. Agancsból készült dolgok:

Rúdrészlet, nyelési nyommal	96 drb
„ hengeralakú	23 „
Forgács	2 „
Vég, laposra csiszolva	38 „
„ hegyesre csiszolva	132 „
„ letompítva	6 „
„ átllyukasztva	15 „
„ nyelési nyommal	16 „
Véső	5 „
Fúró	1 „
Lándzsacsúcs	2 „
Nyílesúcs	1 „
Ár	10 „
Kés	2 „
Fütyülő (?)	1 „
Balta, nagy	106 „
„ kis	6 „
„ áldozati	1 „
„ apró kegyeleti	4 „
Kalapács, nagy	8 „
„ kis	5 „
Csákány	4 „
Faragott dolog (szerszámnnyél stb.)	10 „

Összesen . . . . . 494 drb

IV. Őrszarvacskából készült dolgok . . . . . 5 drb

V. Csontból készült dolgok:

Ar	33 drb
Fűzőtű	2 „
Símitócsont	5 „
Koresolya	2 „
Átllyukasztott medvefog	2 „
„ disznóagyar	7 „
Hosszában csiszolt lábközépesont	10 „
Konyhahulladék	130 „

Összesen . . . . . 191 drb

VI. Agyagból készült dolgok:

Sírurna	24 drb
-------------------	--------

Sírmelléklet:	tál	6 drb
" "	I. fajta bögre	304 "
" "	II. " "	217 "
" "	III. " "	100 "
" "	fülnélküli bögre	4 "
Kétfülű csésze		24 "
Talpcsöves edény		80 "
Áldozati edény a tűzhely alatt		3 "
" " " " mellett: a) mély tálak		30 "
	b) lapos gömbalakú csészék	95 "
Főzőedény		93 "
Ikeredény		200 "
Csolnakalakú edény		62 "
Szűrőedény		21 "
Lángborító		60 "
Kanál		57 "
Gúla és kúp		83 "
Tapaszrög		9 "
Tapaszdolog		13 "
Architecturai töredék		8 "
Táblasark		79 "
Lyukas korong agygyal, nagy		20 "
" " " kicsiny		12 "
Lapos karika		13 "
Gyöngy		32 "
Üllő		1 "
Súlyzó		5 "
Kis henger		8 "
Golyó		7 "
Kis korong		8 "
Gyermekjátékszer (edény)		16 "
Különféle edénytöredék }		1346 "
Különféle táltöredék }		
Egyéb töredékek		26 "
Összesen		3241 drb

A fenti leletek összege 4412. Ezen tárgyak egykorúak. Hozzájön még 80 drb máskorbéli régiség.

III. Bronzlelettárgyak.

Az eddig talált 41 bronztárgy közül 36 őriztetik Versecen; 1 Szegeden, egy magánkézen van és három elkallódott. Túlnyomóan sírleletek, a tűz-

helyeknél kevés találatott. Van szerszám, fegyver és ékszer. A típusok a bronzkorszak ép úgy régiebb szakaszából, mint annak virágzási korából származnak.

Vattinán is avval a jelenséggel állunk szemben, a mely másutt is konstatáltatott, t. i. hogy, a hol a keramika virágzik, ott a bronz csak szerényen lép fel.

a) Szerszámok.

Ilyen hat drb fordult elő. Egy karimás véső, egy sarló, egy borotva, egy ár és két ponc.

A karimás véső 1897-ben találatott és Manzin Lajos, vattinai föld-birtokos tulajdonába ment át. Hossza 0.10 m. Oldalszélei csak az él felé hajlanak ki. Éles foka, mely az egyik oldalán csorbás, 0.02 m. és a kör-szelvényt alkotó éle 0.05 m. széles. Vastag, nehéz példány; szárnyai a közepén 0.018 m. szélesek. Nagyjában hasonlít Pulszky F.: A rézkor, 6. ábra, 11. a), b) számához. A zöldes patina egy helyt lepattanván, a törés helye barna színt mutat; tehát vagy tiszta réz, vagy pedig ónszegény bronztárgy. A típus a régiebb bronzkorból való.

Ugyanabban az esztendőben egy „patkóalakú“ bronztárgyat is leltek, mely sarló lehetett. A munkások kezén elkallódott.

A kettős borotva két szárnya háttal egymás fölé záródik és közepükön egy 0.011 m. hosszú hosszúkás lyukat alkotnak. Hosszúságuk 0.057 m. A csónka nyél 0.005 m. széles lemezpánt, melyből 0.038 m. még meg-van. Az egész tehát 0.095 m. hosszú; a levélalakú kettős pengének legnagyobb szélessége 0.040 m.

Az agancsnyeles bronzár (II, 9) 0.07 m. hosszú hengerded nyélbe van beleillesztve. Hossza 0.04 m. Teste a közepén négyszögű, az egyik, a külső végén hegyes, a másikan vésőalakúvá van lapítva, minekfolytán a nyél lyukában jobban tartott. A tű kalapácsolás útján nyerte alakját, a mint ezt a nyomok mutatják.

Az egyik ponc 0.125 m. hosszú. Testének alsó része négyszögű és 0.004 m. vastag, azaz az él felett szűkül össze 0.003 m.-nyire; foka felőli része a földsavaktól olyannyira megtámadtatott, hogy vékony hegyes csúcsot képez. A kevéssé kihajló él 0.004 m. átmérőjű és oldalvást kiszögell. A másik a szegedi muzeumban van és 0.083 m. hosszú. Teste négyélű. Hosszabb fele nyélbe való hegyes szöget képez. Rövidebb, csak 0.03 m. hosszú, másik része fenn vékonyabb és 0.006 m. hosszú egyenes élbe végződik. Mindkettő a vasút melletti gödörben találatott. Dél-Magyarországból ezeken kívül csak még két poncot ismerünk. Az egyik négyszögű testtel az első török-becse-borjasi leletből Temesvárott, és a másik kerek testtel a karánsebesvidéki leletből Versecen.

b) Fegyverek.

Kard (I. t., 1. á.). Van egy meglehetősen jó fentartású példányunk. Csak az élei kissé esorbásak. Markolata csont vagy fából lehetett, de letörött és hiányzik. A tárgy hossza 0·57 m.; a markolattőé 0·045 m.; a pengéé 0·525 m. A markolattőben négy drb 0·014—0·018 m. hosszú, erősítésre szolgáló akla van. A penge nádlevél alakú s csak az alsó harmadában alig észrevehetőleg keskenyebb. A penge szélessége ugyanis 0·05 m.-nyire a tőtől 0·034 m.; 0·11 m.-nyire a tőtől pedig 0·031, 0·17 m.-nyire ismét 0·034 m. széles, azután a penge hosszúságú hegyes szöveget képez. A tőnek legnagyobb szélessége 0·045 m. Círázata nincsen. Gerince tetőszzerű. Csak az élekkel párhuzamosan fűt egy-egy vonal. Patinája középszerű. Régibb alak.

Tőr. Egy törpengének 0·055 m. hosszú csüestöredéke. A penge gerinccel birt. Erős tűznek volt kitéve. — 1904. tavasszal Kory, földtulajdonos elbeszélése szerint egy mintegy 0·30 m. hosszú bronztört leltek, melynek külön markolata volt; de ezt egy munkás ellopta, s így még tűzetes leírását sem adhatjuk.

Lándzsacsúcs (II, 4). Ez köpüs. Hossza: 0·182 m., miből 0·065 a köpüre és 0·117 m. a szárnyas részre esik. A köpünyílás átmérője 0·02 m.; a köpü folytatása gerincebe megy át, mely a csücsig terjed. A szárnyak a köpüből való kiindulásuk után azonnal kitérnek és legszélesebbre terjedvén, a két él majdnem ferde egyenesben a hegy felé vonul. Díszítése nincsen. Ép és vastag szíronnyal bevonva.

Fokos (III, 1 a, b). Ezt egy hosszsnégyszögű, hasábalakú öntőmintának két formája képviseli. Tárgyunk egyik oldalán egy egyszerű, díszítetlen fokos öntőmintájának fele van meg, mely fokosnak hossza 0·15 m., miből a pengére 0·107 m. esik. Az egyenes él magassága 0·055 m., a penge tövéé 0·025 m., a nyéltok előrészeé 0·038 és a nyéltok hátulsó részeé 0·048 m.

Másik oldalán egy másik, hasonló formájú fokospéldány mintafele látható. Ez hosszabb és karesűbb. U. a. a hossza 0·164 m., miből a pengének 0·126 m. jut. Az egyenes él magassága 0·05 m., a penge tövéé 0·027, a nyéltok előrészeé 0·046 és a nyéltok hátulsó részeé 0·057 m. A penge vastagsága a nyéllyuknál 0·044 m. A nyéllyuk magassága 0·042 m., a nyéllyukas rész átmérője 0·044 m.

Mindkét példányon a nyéltok felső és alsó külső szélén dudoros vonal látható, az egyedüli ékítmény mindkét példányon. A nyéltok hátulsó részén levő taréjalakú nyújtványnak alsó hegye le van metszve.

A vattinai öntőminta fokosformái bronzkorunk egy kedvelt idomát mutatják, melyet fegyvernek használtak. Az idom rézből is ismeretes. Hosszu ideig volt használatban, mert a bronzkort is túlélte. (Hampel J.: Újabb tanulmányok a rézkorról, 18—20.).

Reinecke szerint a bronzfejszék ama változata, melyeken a köpű hátulsó fala hosszan lenyúlik, hogy a bronzfejszét annál szilárdabban lehessen a fanyélre erősíteni, a magyarországi bronzkor IV. szakába tartozik (Arch. Ért., U. F., XIX, 322.).

Főleg Erdély szolgáltatta nagyobb számban ezen fegyvernemet. A Duna-Tisza-Maros-köz területéről csak egy példány van. Lelethelye Fibis, Temes vármegye újaradi járásában. Jelenleg a délmagyarországi muzeumban Temesvárt.

C s á k á n y (I, 4 a, b). Csak kisebb méretű imitációnk van, mely sírmellékletül szolgált. Hossza: 0·1 m. Egyik oldalán függőleges élű pengéje, másikán kis, tüskés korongja van. Vastag karimájú rövid nyéltokjának átmérője 0·05 m. A korong átmérője 0·015 m. Görbe tengelyű pengéje élének szélessége 0·018 m. Círázata nincsen és öntése is hiányos.

H a r c i b a l t a (I, 3 a, b). Egy ép példány és egy töredék. Az előbbinek hossza: 0·24 m. A hengerded köpű erősen ki van emelve, 0·09 m. magas, 0·016 m. belső átmérőjű s külsején harántos hornyolatokkal van díszítve. A köpű megetti tag körded formában szélesedik ki s 0·055 m. hosszú. A penge 0·16 m. hosszú, a tövén 0·012 és az élnél 0·018 m. széles, tehát aránylag keskeny; de az élnél 0·004 és a tőnél 0·02 m. vastag, miáltal pálcához hasonlít. A penge és a köpű megetti tag szélei kettős vonallal szegélyezvék.

A csonka darab pengetőredék. A pálcalakú pengé, mely 0·155 m. hosszú, a tőnél 0·008 m. magas és 0·017 m. széles. A körszelvényt alkotó élnak átmérője 0·03 m. A homlokoldalain négy bemélyített párhuzamos vonal, melyek közül kettő a felső, a másik kettő az él alsó sarkába fut. Az él különben oldalra van görbítve. Ezen példány tehát kisebb volt, mint a fenti ép darab.

c) Ékszerek.

Ezek már nagyobb számmal lépnek fel. Van karperec, újjgyűrű, többféle tű, csüngődísz és gyöngy.

A karperec háromszor lép fel. Az egyik lemezes karperec, közepe szélesebb, nyílt végei felé keskenyebb; a végek kiszögellés által megint szélesebbek. Belső lapja sima, felülete tetőszerűen emelkedik ki. Különben díszítés nélkül. Délvidéken Szerb-Kereszturon (Arch. Ért., U. F., XIII, 307. l., 45. ábra) és Versecen (Arch. Közl., U. F., XX, 43. l., 15. ábra) találtatott.

Ezen karperec-typus előfordult Magyarországon még Szeged-Röszkén (Hampel: Bronzkor, III, kt., 185. t., 3. ábra), Esztegam vidékén (u. o., 191. t., 1. a), b) ábra) és Ráczegresen (u. o., II. kt., 161. t., 12—14 ábra). De Alsó-Ausztriában is találták, a hol Amstetten halmaiból több példányban került elő, Csehországban pedig igen gyakori, úgy, hogy azokat

Szombathy azon leletterület számára a régibb bronzkorban typicusnak fogadja el (Mittheil. d. praeh. Comm., I—3, 152., 153. l.). Ezen typus különben nyugatra egészen Württemberg belsejéig terjed (u. o., 149. l.), másrészt a távoli Keleten is ismeretes, mert Zichy Jenő gróf gyűjteményében is őriztetik egy példány Tifliszről (Zichy kaukázusi utazásai, II. kt., 412. l., III. t., 4. ábra).

Egy 0·004 m. vastag huzalból alkotott karperecnek 0·09 m. hosszú töredéke, melynek alsó, belső lapja lapos, felső lapja pedig harántos hornyolatok által gyöngysorhoz hasonló (II, 1). Hampelnek a magyarországi bronzkor emlékeiről kiadott rajzai között nincsen analógiája.

A harmadik darab szintén töredék; teste tömör, rhombus átmetszésű huzal, helyenként párhuzamosan alkalmazott vonásokkal díszes. A töredék hossza 0 103 m. A két vég közül az egyik megvan. Ez kacsafejalakú és 0 02 m. hosszú (II, 2 a, b). Ennél is, hasonlóan a többi ilyen díszítésekhez, a csőr a fejhez képest aránylag nagy, azonban példányunknál nem felfelé, hanem lefelé hajlik. Patinája sötétzöld. A vas fellépésének korában a madárfej mint díszítési motívum gyakran szerepel. A közeli Nagy-Gáj határában szintén találtak karpereceket kacsafejalakú végekkel.

Újjgyűrű (II, 3) egy van. Ez igen egyszerű. Egy 0 01 m. széles lemezpánt, mely 0·02 m. átméretű karikát alkot.

A tűk sorozatát egy kis kettős tű nyitja meg. Hossza: 0·05 m. Feje egyszerű görbülésből áll. A két szár közötti távolság 0·005 m. A sodrony vastagsága 0·002 m. Patinája szép zöldes. A görbülésnél kettőtörött. Tökéletesen hasonló a modern kettős hajtűhöz. Analógiája nagyobb darabban Versecen fordult elő, avval a különbséggel, hogy a görbülés alatt a sodrony összehúzódik, fejet képezvén (Arch. Közlemények, U. F., XX, 43. l., 16—18. ábra). Azután a peschierai cölöptelepen Felső-Olaszországban (O. Montelius: La Civilisation primitive en Italie, serie B, pl. 7, fig. 28. és 29.).

A többi tű valamennyi egyszárú, nagyobb díszű, fej nélkül vagy fejjel. Az első tű 0·115 m. hosszú. Külön tagolt feje nincsen, a szár azon vége felé, a hol a fej szokott lenni, egyszerűen vastagodik; itteni vastagsága 0·004 m. Ezen vég alatt 0·014 m.-nyire harántos és rézsútos vonaldísszel bír. Patinája szép (II, 11). Tökéletesen hasonló hozzá, még pedig úgy nagyságra, alakra, valamint cífrázatra nézve, láttam Palánkról és Dubovácról urnákból, valamint Vadászerdőről, telepről (?). Régibb bronzkori alak.

A második tűnek feje szintén a szár vastagodásából áll és négy-szögű. A vastag vég alatt egy része csavart, azután a szár hengerded és vékonyodik. Hossza: 0·138 m. 1903-ban Dubovácról Temesvárra került egy hasonló példány.

A harmadik tű töredékes, 0·14 m. hosszú, fejfelöli rész. A fej aránylag kis gömb, alatta a szár egy helyt vastagodik és itt a szár át van

lyukasztva. Hasonló darab van a szeged-röszkei lelettárgyak között (Hampel: Bronzkor, III. kt. 185. t., 17. ábra). Kúpalakú fejjel Marosvásárhelyen fordult elő (u. o., 224. t., 9. a), b) ábra). Ezen tütypus Schweizban „geschwollene Nadeln“ név alatt ismeretes és a bronzkor első szakának vége felé lép fel (Heierli: Urgeschichte der Schweiz, 312.).

A negyedik tű, a fenn lelapított gömböt alkotó gombbal együtt, 0.09 m. hosszú (II, 10). A szár vastagsága 0.002—0.003 m. A gomb 0.006 m. magas és 0.01 m. széles. A gomb körülfutó kigyóvonallal van díszítve. Ép. A puszta földben volt. Hasonló alakú és nagyságú gombostűk előfordultak még Palánkon a „Karaula“ nevű dombtól nyugatra volt urna-temetőben a hamvvedrekben (Milleker: Régiségleletek, I. kt., 85, 86.).

Az ötödiknek a feje 0.01 m. átmérőjű s 0.002 m. vastag korong. Hegye letörött. A csonka tárgy hossza 0.11 m. Analógiája Dubovácról Temesvárott.

A hatodik tű is korongos fejű, azonban nagyobb az előbbinél. Ép. Hossza: 0.30 m. Nyaka köré párhuzamosan vonalak futnak (I, 2). Csontváz-sírban volt. Ismeretes hallstatti alak.

A hetedik darab végre egy nagy tűnek 0.15 m. hosszú szártöredéke.

A nyolc csüngődísz urnasírokból származik. Négy csüngődísz egy urnasírmellékletül szolgált kis edényben volt. Ezek közül az első (II, 6) félholdalakú hengerded füllel (Hampel: Bronzkor, I, LIV. t., 5. ábra) s 0.024 m. hosszú. A második II, 7 a, b) korongalakú 0.036 m. átmérővel. Füle hengerded, felületének közepén csúcs, körötte három központi dudoroskör (Hampel, i. h., 7. ábra). A harmadik (II, 5) öntött üres kúp, melynek hegye le van metszve; magassága 0.014 m. A negyedik (II, 8) is kúp volt, de pléből egyszerűen összehajlítva, mely a szélén trébelt pontsorrall van díszítve. Jelenleg azonban három szögletes lappá van összelapítva, melynek alapja 0.04 m. hosszú, magassága pedig 0.027 m.

A többi négy csüngődísz a fenti félholdalakú fajtából volt és három urnában elszórva találtatott.

Rendes gyöngy csak egy volt. Ez két egymás mellé illesztett gömbből álló kettős gyöngy volt, melynek hossza 0.01 és vastagsága 0.005 m. volt. Elkallódott. Találtatott azonban több sodronyból készült apró hengerded sodronytekercs, melyek gyöngyökül szolgáltak. Ilyen négy volt; hosszúságuk 0.014—0.022 m. és vastagságuk 0.005—0.006 m. között váltakozik.

Töredékek

Vékony csavart sodrony öt részlete, melyek együvé tartoztak és kettős karikát képeztek, de melyekről nem lehet tudni, hogy karperecnek vagy összehajlított kettős tűnek voltak a maradványai.

Négylű sodronyból alkotott öt hajlatú spirális korong, mely egy

kettős tekeres maradványa, minő Tolvádián is előfordult. A korong átmérője 0·028 m.

Egy kis alakatlan vékony lemezdarab.

Az első két tárgy urnából való, a többi a vasút melletti gödörből szórványos leletdarab.

IV. Kőtárgyak.

Köszerszám meglehetősen sok fordult elő telepünkön. Volt pattogatott és csiszolt tárgy. Hogy a vattinai őstelep lakói a fém mellett a követ és más anyagot is használtak szerszámaik és fegyvereik előállítására, azon nem kell épen csodálkozni. A hol természetes fejlődésről van szó, ott azt tapasztaljuk, hogy a régibb kultúra mélyen behatol az újabb fejlettebb kultúrába, a mit részint a megszokottság, részint az új dolgok drágasága okozott. Így magyarázható, hogy a köszerszámok használata még soká tartotta fenn magát a fémipar korában. Ez a jelenség különben másutt is konstatáltatott.

A pattogatott anyagból van késpenge, fűrészpenge, vakaró, forgács és kőmag. A csiszoltból mutathatunk fel vésőt, baltát, kalapácsot, csákányt, buzogányfőt, fenő- és köszörűkövet, simítókövet és amuletet. Végre itt kell még a malmokat és a búzatörőket, vagy mörzsolóköveket, illetve kinagyolóköveket is felsorolni.

Már 1894-ben leltem egy kis tűzkőpengének 0·04 m. hosszú töredékét. 1898-ban hallottam, hogy a lelettárgyak közt néha 0·1 m. hosszú tűzkőből készült késpengék is voltak, de a munkások nem vetettek ügyet rájuk. Erre több figyelmet fordítottam azokra, és ennek volt is aztán eredménye.

A tűzkőpengetöredékek nem mutatnak fel semmiféle eltérő jelleget. A fűrészpengékről is ugyanczt lehet mondani. Az utóbbiakból kettő egy 0·02 m. széles, egyoldalúlag fogason kicsipkézett pengének körülbelül 0·04 m. hosszú darabjai. A harmadik egy hasonlónak 0·025, a negyedik pedig egy 0·038 m. hosszú töredéke.

Vakaró egy került elő.

10 „forgács“ (hulladék) és 1 nucleus obsidianból (IV, 10) csak azért érdekes, mert a helyi ipart, a szerszámkészítésnek helybeli üzetését igazolják.

A pattogatott dolgok egykorúsága a többi lelettárgyakkal nyilvánvaló. Az egyik késpengetöredéket magam szedtem ki a partfalból kbl 0·7 mnyi mélységből, a forgácsok 0·5 mnyi mélységben fordultak elő és az obsidian nucleust 1·25 m. mélységben találták, az utóbbit olyan helyen, a hol a humus és a homok találkozási vonala 1·40 mnyire esik.

A csiszolt köszerszámok túlsúlyban vannak. A vésők (III, 2 a, b) anyaga serpentin vagy mészkő. A legnagyobb 0·09, a legkisebb 0·048 m. hosszú.

A balták (III, 3 a, b; 4 a, b) anyaga legnagyobbreszt serpentín, csak ötödrészüik sienit és 1—2 esetben gránit. A leghosszabb 0·17, a legkisebb 0·075 m. hosszú. Vastagságuk túlnyomóan egyenletes, csak némely példánynál az él hosszabb mint a fok. Az él kevésbé kihajló, ritkán körszelvényalakú. A fok 3 esetben körszelvényalakú, 14-ben éles és 4 esetben négyszögű. A nyéllyuk henger-, csónka kúpalakú vagy belül szűk és a két külső oldalon tágasabb.

Van két töredék kördísszel a nyéllyuknál. — Egy apró serpentín-példány (IV, 8 a, b) nagyot helyettesített urnasírban.

A kalapácsok (III, 6) közül 3 eredetileg kalapácsnak készült, 3 pedig baltából lett azzá átalakítva az él eltompítása után. Valamennyi nehézkes példány.

A csákányok anyaga serpentín. Karesúak. Kettőnél a penge felső és alsó oldala tetőszerű gerinczezel bírt. Csak töredékeket szerezhettünk.

A buzogányok között 3 ép példány van. Anyagukra nézve 4 gránit-, 2 sienit- és 4 serpentínből való. Egy majdnem rendes gömb, 4 lapos gömb, a többinél a legnagyobb kihasadás nem esik a tárgy közepébe (III, 5).

Fenőkő kétféle van. Hét nagyobb szabálytalan hasábalakú köszörűkő és 6 apró szabályos négyszögű hasábot képező fenőkő (IV, 1, 2, 3), mely utóbbiak közül a hordhatás céljából egy lyukkal és kettő harántos hornyolattal van ellátva az egyik végén. Anyaguk finom szemcséjű homokkő. A három ép példány hossza: 0·093, 0·084 és 0·083 m. Analógiák: Sacken: Hallstatt, XIX. t., 22.—25. a. A vattinai fenőkövek azonban nem befelé hajlított, hanem egyenes vagy kifelé hajlított oldalszélekkel bírnak.

Van ellipticus alaku lapos kő (IV, 5 a, b), mely az egyik csúcsos végén bevájva, zsinoron hordható volt — talán mint amulet. Ilyesmi lehetett azon kis lapos átfúrt vörös homokkő kavics (IV, 4) is, mely egy mellékletül szerepelt bögrében 4 bronz csüngődíszszel együtt találtatott.

Két kisebb csiszolt kő simítókő lehetett, valamint azon 3 kő (IV, 7 a, b, 9) is, melyeket a timár a bőr kikészítésénél használhatott.

A malomajak közül, melyek hosszúkások, a legnagyobb 0·47 m. hosszú. Ezek gránit-, gnaisz- és durva szemcséjű homokkőből valók. A 29 behozott közül 14 ép.

A kőgolyók kvárcból készültek, csak ritka esetben akad más anyag. Megemlítendő, hogy egy magánkézbe került golyó vasérből való. A legnagyobb 0·10, a legkisebb 0·025 m. átmérőjű. Csak két esetben konstastáltam lenese- és négyben kockaalakot. Ezek búzatörők, ill. morzsolókövek, melyeknek segélyével a válualakú aljra öntött gabonát vagy kölest összemorzsolták. De van köztük sok olyan is, mely mint kinagyolókö a kőszerszámkészítésnél szerepelt; ez utóbbiak a durvább felületűek közt kersendők.

A kőeszközök alakja csinos. A kerek és éles fokkal bíró balták

analógiái Dél-Magyarországon még csak Temes-Nagyszőlő és egyszer Verseczen találtattak, de északi Németországban a neolithszerszámok között gyakran feltalálhatók (Merkbuch, I. t., 16. sz.). Külön díszítést nem igen mutatnak fel. Csak a csákányok közül kettő bir tetőszerű gerinccel és egy apró balta a nyéllyuk mellett egy kis, körfűrés által eszközölt bemélyített kört mutat fel, mely kisebb mint a szorosán mellette lévő nyéllyuk és ezért díszítésnek vehető. Hasonló kördísz látható egy másik baltatöredéken, a melynek pengeélét és törési lapját a nyéllyuknál lecsiszolták.

Egy különös alakú eszköz töredékét (IV, 6 a, b) is szükségesnek tartom felemlíteni, mely finomszemcséjű vörös homokkőből készült, de melynek célját nem ismerem.

Végre megemlítek még egy különös kőtárgyat, melynek rendeltetése előttem szintén talány. Ez egy tűzhelynél előfordult 0.45 m. hosszú, 0.40 m. széles és 0.03 vastag, megközelítőleg négyszögű lap, közepén mintegy 0.06 átmérőjű kerek lyukkal. Felső lapja domború, alsó oldala lapos és síma. Alsó lapján a közepén a tárgy hosszában hornyolat vonul. 1903-ban Dettán is előkerült ilyen kőtárgy.

V. Csonttárgyak.

A csonttárgyak szerszámokra, ékszerekre és határozatlan rendeltetésű tárgyakra oszlanak. A szerszámokból találtunk árákat, két fűzőtűt, timárszerszámokat és koresolyákat.

Csontárat (V, 3—5) 33-at mutathatunk fel; azonban csak hétnél van meg szépen kicsiszolt hegye. De van két pompás fűzőtűnk lyukkal. Az egyiknek (V, 6) a hossza 0.07 m. Lyuka fűrés van, csonka kúp alakú s az egyik oldalon 0.005 m., a másikon 0.003 m. átmérőjű. A másik példány 0.09 m. hosszú.

Öt nagy oldalborda (V, 2), melyeknek mellfelőli végei félkör alakúlag le vannak csiszolva, miáltal a tárgy simító csonttá vált. Egy lapocka (V, 1), melynek alsó hegyes része szűrő eszközzé alakítottatott át. Ez utóbbi 0.34 m. hosszú; miből henger alakú tűhöz hasonló hegyére 0.06 m. esik.

Van 2 töredékes szárcsont, melyek közül az egyik a csont közep-részt képezi és a kivevő hajló oldalon le van csiszolva. A másik végdarab egy harántosan körülfutó hornyolattal a madzaggal való megerősítésre. Ezek koresolya-maradványok.

Az ékszerek medve- és disznóagyardból készültek. Van 2 medvefog (V, 11), melyek a gyökéren kis fűrés lyukkal bírnak, hogy tulajdonosuk felfűzve ékszerül használhassa.

Hét disznóagyard, melyek nemcsak át vannak lyukasztva, hanem másképp is megmunkálva. Így 6 darab (V, 7—10) ketté van hasítva és kicsiszolva. Egynek a hegye felőli része keskenyebbre van csiszolva és a belső szélén

egyenetlen, majdnem fogas (V, 7). Alsó, szélesebb végükön nem csak egy, hanem néha 2, 4 és 6 lyukkal is vannak ellátva. Csak egy ninesen kettéhasítva, de ennek a koronája le van koptatva és a gyökéren van egy apró fűrt lyuk. Úglátszik, valamennyit ékszerű használták.

Tíz lábközépesontnak alsó oldaluk hosszában le van csiszolva; mi célból, nem tudni.

VI. Aganestárgyak.

A szarvasagancsból készült szerszámok és fegyverek tekintélyes számmal szerepelnek telepünkön. 1894-ben oly tömegesen lépett fel a szarvasagancs, hogy a munkások egy kocsiravalót, kilóját 2 krajcárjával adtak el egy házaló zsidónak.

A használati célt tekintve, különféle eszközt állapíthatunk meg: van díszített tárgy, ú. m. szerszámnyél, késnyél, övboglár, lószerszám; továbbá díszítetlen, ú. m. ár, ár- és szerszámnyél, kés, véső, fűrő, balta, kalapács, halszigony és fűtyülő a szerszámokból; a fegyverek közül végre: lándzsa-csúcs, nyilvég és csákány.

A faragott és bekarcolt díszítésű aganestárgyakból nem kevesebbet mint 10 darabot (VIII, 1—7 és IX, 1—3) mutathatunk be. Az Alpok vidékének hallstattkori leletei közt ezek ugyan igen gyakoriak, de Magyarországon felette ritkák, a Duna—Tisza—Maros-köz területéről pedig eddig még egészen ismeretlenek. Azonban nézzük magukat a lelettárgyakat:

Négy díszített hengeralakú tárgy szerszám- vagy fegyvernyél gyanánt szolgált. Az elsőnek (VIII, 7) hossza 0 044, vastagsága pedig 0 04, tehát vastag rúdból való darab. Köpenyege szépen le van símitva és vonaldiszes. A két végén bekarcolt csipkeshé alakú díszítés fut körül a henger négyötöd részén. Az alsó végén meanderszerű dísz van. Felette kisebb fél és egész körökből álló dísz. Az felső végén nagyobb kettős, fél és egész körökből alkotott bordure-ékmény. A fél és egész körök, a mint ezt a közéjükön lévő pontok igazolják, valami körzőféle szerszámmal karcoltattak be.

A másik (VIII, 4) kisebb. Hossza: 0 03 m., belső átmérője az egyik végén 0 024, a másikon 0 03 m. Külső oldala majdnem fényesre van csiszolva és egyenesek, körök- és pontokból álló rajz lepi el.

A harmadik (VIII, 5) 0 048 m. hosszú. Köpenyege nem egyenesen, hanem hullámvonalban van csiszolva. Alsó szélén egy egyenes, felette pedig párhuzamos félkörökből, melyeknek közepén pontok vannak, álló meanderdísz fut körül. Hosszában ketté van repedezve.

A negyedik (VIII, 6) 0 031 m. hosszú és csak 0 016 m. átmérőjű, tehát végből készült. Belét csak az egyik végén vájták ki. Köpenyege szintén lesímitva és díszítve van. A két végén concentricus körök és háromszögek futnak körül, melyek a tárgy hosszában futó hornyolatok

által vannak összekötve. Egy ideig az időjárásnak lévén kitéve, egy darabka kitört és hiányzik belőle.

Hasonló aganeshengerek a nyugati bronzkori és hallstattkori telepeken nem ritkák.

Az övboglár három példánnyal van képviselve. Valamennyi korongalakú.

Az első (VIII, 3 a, b, c) az egyik oldalon símára van csiszolva és 0 057 m. átmérőjű. A szélen két párhuzamos körvonal közt apró körök vannak, közepükön ponttal. A körlap közepén körszelvényekből alkotott háromágú dísz, melynek közepén egy 0 009 m. átmérőjű lyuk van, s mellette még egy másik lyuk, melyekkel egy vonalban a koronghoz egy hosszúszerű hegyes háromszög csatlakozik; ezen is van kördísz. A körlap hátsó, egyenetlen felületű oldala a két lyukra függőleges irányban vastagabb s ezen rész a középső lyukra irányzott lyukkal bir. A lyukak nyilván az övre való erősítésénél tettek szolgálatokat; ezeken áthúzták a vékony szíjakat vagy madzagot.

A másik (VIII, 2) példány tiszta korong 0 045 m. átmérőjű, közepén kerek lyukkal s az egyik lesímitott oldalán körzőféle szerszámmal bekarcolt vonaldíszszel ékes, mely meanderre emlékeztet.

A harmadik (VIII, 1 a, b) hasonló alakú. Átmérőjű 0 045 m. és vastagsága 0 005 m. Külső oldalának közepén 0 013 m. átmérőjű, 0 002 m. magas kerek emelkedés van, mely magában foglal egy 0 01 m. hosszú és 0 007 m. széles ellipticus lyukat. Az emelkedés félkörökkel van körülvéve, a szélt többé-kevésbé sikerült concentricus körök szegélyezik. A szélen egy helyt a karima vízszintesen meg van fúrva, úgy, hogy a lyuk a korong közepe felé az alsó oldalon jön elő. A tárgy különben a megtalálás alkalmával szélén egy helyt kis sérülést szenvedett.

Hasonló, de nem olyan szép tárgy 1894 ben a Sarajevo melletti Debeló-brdón ásatott ki, hallstattkori és La Tène-korszaki régiségekkel. Ez a szarvasaganes rózsájából van faragva és központi körökkel díszítve. Leírója, Fiala, helyesen övboglárt látott benne (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien, V, 128, 129 és u. o. LIII t., 1 a. és b. ábra.). Egy másik ilyen övboglár lehet azon rhombusalakú táblácska is, mely a Bihać melletti cölöpépítményű telepről ismeretes (U. o., 64. l. és XXXVIII. t., 329. á.).

Egy behajtható bronzpengével birt „zsebkés“ nyele (IX, 3) igen esinos. Végéből, mely körszelvényt alkot, van csinálva. Hossza 0 122 m., átmérője 0 11 m. Azon végén, a hol a penge meg volt erősítve, 0 011, a közepén 0 017 és az alsó végén 0 02 vastag. Közvetlenül az alsó, korongot mutató, vég felett kissé összeszorul. A vékonyabb, felső végén 0 026 mnyire bronzfűrészszel eszközölt 0 001 m. széles bevágás van, melybe a jelenleg hiányzó pengető egy vékony szöggel, melynek lyuka 0 003 m. átmérőjű, volt

erősítve. A mély bevágás a penge számára, valamint azon körülmény, hogy a nyél belső oldalán alig észrevehető barázda van, azt mutatják, hogy a pengét behajtani lehetett.

A késnyél símára van kidolgozva és fenn és lenn bevéssett párhuzamos harántos, a közepén 2 harántos és ezek közt keresztező vonással és a körökben 0.005 m. átmérőjű, közéjükön ponttal bíró körökkel van díszítve. Állapota meglehetősen jó. Csak fenn a pengét tartó szög lyukánál kitört az egyik oldal; az alsó végén pedig az agancs vastagabb lévén, a lyukaesos belső rész tűnik fel az egyik oldalon.

A hallstatti sírmező több ilyen behajtható pengéjű „zsebkest” szolgáltatót (Sacken: Hallstatt, 87. és 88. l., és XIX. t., 4., 5. és 6. ábra), továbbá Watsch (Deschmann und Hochstetter: Praehist. Ausiedelungen in Krain, XVI. t., 4. á.). Hasonló, központi körökkel díszített „csapókés” („bieska“-)nyél a Sarajevo melletti Debeló-brdón találtatott (Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien, V, LIII. t., 2. ábra.). Magyarországon találtak ilyen nyelet Lengyelen.

A lószerszám 2 drb. zablaloldalrúddal van képviselve. Az első (IX, 2) 1897-ben találták. Ez agancsvégből készült, le van simítva, nem egyenes, hanem kissé hajlított, 0.078 m. hosszú és az egyik végén 0.020, másikán 0.012 m. vastag. Hosszának közepén egy 0.02 m. hosszú és 0.008 m. széles lyuk van. Felülete körökkel és félkörökből készült párhuzamos hullámvonalokkal van díszítve. Még a végeknek vágási lapjuk is körökkel ékes.

A másodikat (IX, 1 a, b) 1901-ben lelték. Ez is lesímitott görbe vég, a közepén 0.017 m. hosszú és 0.007 m. széles átlukasztással. Az egyik vége letörött, másika kétoldalul fogason kicsipkézett hegybe végződik. Egyéb díszítése nincsen. A csonka tárgy különben 0.087 m. hosszú. Hogy ezen tárgy csakugyan egy zablának oldaltagja, igazolja a törökbecsei második gyűjtelőes bronzlelet, melynek tárgyai között 2 ilyen ép példány látható. (Arch. Ért., U. F., XIX, 189 l., 23. a. b. és 24. a. b. ábra.). Újabban előkerült egy Nagyszőlő is Temesvármegyében. Ezen oldalrúd görbe, 0.105 m. hosszú és szintén végből való, mely legnagyobb részben végig van hasítva. Külseje le van simítva és apró központi körökkel díszítve. A közepén tojásdad lyuk van.

A VII. t. 6. sz. a. tárgy talán véletlennek köszöni alakját.

Tekintsük most a díszítetlen szerszámokat!

Ár, ép és töredékes, 10 drb. számláltatott. Hosszúságuk 0.08 – 0.22 m. Száruk túlnyomólag négyszögű s úgy néznek ki, mintha fából volnának készítve, azaz késsel durván kivágva (VII, 3). Egy gombos (VII, 2); a fejét a meghagyott 0.05 m. hosszú hegyrészlet alkotja. Egy hengeralakú van kicsiszolva, a vastagabb végén körülfutó vájatokkal; de ennek a hegye hiányzik.

Érdekes egy 0.04 m. hosszú bronzból készült árnak a nyele. Ez (II, 9) hengeralakú, 0.07 m. hosszú, 0.007 m. vastag és símára van lecsiszolva.

Az egyik végén 0·007 mnyi hosszában vastagabb, t. i. 0·009 m. átmérőjű s ezen rész hosszában át van fúrva, minek következtében a tárgyat felfűzve hordani lehetett. Másik vége 0·015 m. mély lyukat mutat fel, melybe a bronztű beillesztve van. Hasonló árnyelet a Duna—Tisza—Maros-közön még Nagyfalu szolgáltatott.

Két egyszerű, félig csiszolt végdarab, melyeknek hegye lenyesve és azon oldalon a bél kivéve van, hogy valami szűrő szerszámot befogadhasson, szerszámnnyél lehetett.

Kés kettő találtatott. Az egyik egyszerű vastag rúdszilánk külön tagolt pengével és nyéllal. A másik példány (VII, 5) 0·12 m. hosszú és durván van kidolgozva. Az előbbi 0·09, az utóbbi is 0·09 m. hosszú.

A vésőből (VI, 5 és VII, 1 a, b) 5 példányt szereztünk. Kettőnek hossza 0·10—0·10 m. Élük szépen ki van dolgozva. Egy példány hordatás céljából vastagabb végén lyukkal van ellátva.

Fúrót (VI, 6) egyet leltünk. Agancshegyből készült, 0·15 m. hosszú. Vastagabb vége át van fúrva, hogy zsinoron hordani lehessen. Hegye a használat folytán 0·05 mnyi hosszában aránylag vékonyodott.

Balta nem kevesebb mint 117 darab került elő, ezek közül 106 közönséges, 6 kisebb és 5 áldozati vagy kegyeleti példány. A közönséges példányok (VI, 1) túlnyomólag rózsás agancsból valók. A csapot eltávolítván, megcsinálták nagyjából a pengét, ill. az élt, azután a rózsza felett vájták ki a nyéllyukat és végre kisimították az élt. Volt olyan 2—3 példány, a melyek úgy készültek, hogy a vastag rúdat az elágozás alatt fűrták meg. A legtöbb példány 0·15—0·22 m. hosszú; a legnagyobbak a hossza 0·30, a legkisebbé csak 0·11 m.

A kisebb balták vékony rúdrészletekből (VI, 2) készültek. Hosszúságuk 0·08—0·11 m. között váltakozik.

Négy apró balta (IX, 5, 6) kis hegyekből készült, ezeket vastagabb végüknél átfűrták; urnasírokban mellékleletül szerepeltek és az igazi szerszámokat talán olcsósági szempontból helyettesítették. Egynek hossza 0·095, egy másiké 0·065 m.; a nyéllyuk átmérője 0·009—0·005 m.

Érdekes egy nagy csiszolt balta (IX, 4 a b). Ez 0·156 m. hosszú; négyszögű foka 0·035 m. hosszú és ugyanennyi széles. Az ütőlapp előtt mind a négy oldalon 2—2 kerek fűrt lyukaeska van. A fok csak 0·026 m. hosszú. A fűrt nyéllyuk átmérője 0·02—0·02 m. Az él ellentétben a többi baltával, a rózsából készült és azért tompa, félkört alkot és 0·06 m. átmérőjű. Ezen baltát hajlandó vagyok symbolumnak tekinteni, mert puha tompa éle miatt úgy sem lehetett rendesen használni. A foknál lévő lyukaeskák nyilván azt jelentik, hogy a fok széjjel repedt és ezért bronzdróttal összekötözték.

Kalapács kétféle van, vastagabb és vékonyabb. Az előbbi fajtából 6 példányunk (VI, 3) van. Hosszúságuk 0·08—0·13 m. között váltakozik.

Vékonyabb 4 van, melyek közül 4 rózsafeletti darab és csiszolt. A többi öt darab vékony rúdrészletből lett készítve, meghagyván a gyöngyözött felületet. Ezek 0·09—0·13 m. hosszúak.

1894-ben egy agancsból készült harpunát (halszigonyt) is leltek, mely azonban Oszusky József bérlő kezén elkallódott. Ez a munkások elbeszélése szerint mintegy 0·15 m. hosszú lehetett. Hengeralakú teste le volt simítva és a hegye két kampóval birt.

Dél-Magyarország területéről még csak egy ilyen szerszámot ismerünk. Ez Szerb-Keresztúron, a Tisza partján volt neolithkori telepen 1888-ban került elő. Hossza 0·31 m. Mindkét hosszoldalán összesen 11 kampója van és ezeken kívül van a tövén még két egymásnak átellenében álló gümő, melyek valószínűleg a póznára való megerősítésnél, vagy ha hajították, a zsinór felkötésénél szerepeltek. Nagyságából következtetve a Tiszában élő nagyobb halak szigonyozására használtatott (Milleker: Dél-Magyarország régiségleletei, I, 67; és II. t., 8. á.). Vattinán a Moravica-patakban a fenti kisebb példány is elegendő volt.

1901-ben egy csiszolt hengert találtak, mely 0·105 m. hosszú és 0·017 m. vastag. Az egyik vége meg van hegyezve, a másik végén a bél ki van vájva és ezen véghez közel egy kis lyuk van, úgy, hogy fűzavesszőből készült fűtyülőhöz (VII, 4) hasonlít mely még befejezetlen, mivel a henger nem egészen üres.

Szarvasagancsból készült fűtyülőt Lengyelen leltek. Piliuben is előkerültek, Lausitzban pedig agyagból ismeretes (Wosinszky: Das Schanzwerk von Lengyel, II, 118.).

Az agancsból készült fegyvereket a lándzsacsúcs, a nyílesúcs és a csákány képviselik.

Lándzsahegyül szolgálhatott minden egyenes agancsvég; azonban van két darabunk, melyek külön erre a célra készültek. Az egyik 0·18 m. hosszú egyenes hegy, melynek vastagabb vége egyenesen van levágva és a póznára való megerősíthetés céljából a bele 0·07 mnyire ki van vájva; a köpü szájátmérője 0·022—0·025 m. A másik csak 0·10 m. hosszú; rövid hegye kúpalakú. Ennek a bele is ki van vájva, de egész köpenyege lesimítva és át van lyukasztva.

Érdekes a nyílesúcs (VII, 8) mert gondosan van kidolgozva. Ez 0·045 m. hosszú. Hegye kúpalakú, 0·02 m. hosszú és alapjában 0·006 m. átmérőjű. Az alatta lévő szár hengeralakú, 0·025 m. hosszú és a hegy alatt 0·004 m. vastag; ez nem ép, mert a töve, mely a húr számára be van hasítva, részben letört.

A két függőleges éllel bíró csákányból 4 darabunk (VI, 4) van. Mind a négynél a rózsza alatti részt, a csapot, megtartották, ezt második, rövid pengévé alakítván át. Hosszúságuk 0·19, 0·20, 0·20 és 0·25 m. Egy példánynál a rózsza le van simítva.

Van az agancedolgozók között 13 vég a vastagabb részen lyukkal a hordhatásra. Hosszúságuk 0·12–0·22 m. Végük vagy hegyesre van kicsiszólva és függőleges, vagy pedig vízszintes állé van átalakítva. Hogy ezek mire szolgáltak, nem lehet kivenni.

Őz-agancedből 5 tárgyat mutathatunk fel. Egy nyéllyukas baltácska, mely épen úgy van előállítva, mint a szarvasagancedből készültek, 0·11 m. hosszú, a rózsza feletti szabályosan fűrt, 0·01 m. átmérőjű nyéllyukkal és 0·018 m. hosszú állé. A második tárgy (IX, 7) a rózsza felett lenyesett 3 ágú aganced, mely a rúd tövénél hegyezés által megerősítésre alkalmassá volt téve; az első elágazás alatt pedig át van fűrva, minek következtében azt függőleges és vízszintes helyzetben használni lehet mint fegyvert vagy szerszámot. A harmadik darab agancednek 2 hegye le van vágva, az elágazás alatt pedig két oldalról fűrási kísérletek nyoma látható. A negyedik tárgy rózsás rúdrészlet, melyről a végek az első elágazás alatt le vannak nyelve. Az ötödik végre lenyesett hegypár.

VII. Agyagtárgyak.

A legtöbb lelettárgy agyagból való. Köztük aránylag sok jó fentartású van, mert a laza homokos humusban az edények, kivált a kisebbek, nem voltak annyira az összezúzásnak kitéve.

Az agyagtárgyak adják meg a vattinai leleteknek az igazi jelentőséget. Mert ezek esinos s néha különös alakjuk, valamint szép kidolgozásuk és érdekes cífrázatuk által méltóan vonták magukra a régészek figyelmét. A kora vaskor hazai keramikai emlékei közt figyelmet érdemlő helyet foglalnak el.

Alak és használati cél szerint sokféle agyagkészítményt sorolhatunk fel. A konyhaedények közül konstatáltatott a fazék, a korsó, tál, a bögre, csésze, findza, tálea, ivópohár, szűrőedény, lángborító, ikeredény, halserpenyő, tölesér, kanál és az edényfödő. Gazdasági edény a gabonatartó. Ipari szerszám az orsógomb, szövőnehezék és a fazekas szerszám. Áldozati tárgyak: a tűzhely alatt állott edény és a lópatkóalakú tárgy; a tűzhely mellett volt medencék és lapos gömbalakú edények. A temetkezésnél szerepelt az urna, a tál, a fületlen, egy- és kétfülvű bögre és a talpesöves edény.

Vannak aztán apró edények, melyek játékszerül szolgálhattak. Ékszerül használtatott a gyöngy; fegyverül a súlyzó és a parittyakő. Van architectonicus maradvány is. Végre találtatott több tárgy, melyeknek rendeltetését nem ismerjük, u. m. a gúlák és a kúp, az üllőalakú tömb, tábla, korong, henger stb.

I. Használati edények.

E csoportba tartoznak a főző- és étkező-, valamint az éléskamrában szereplő edények. Ezek céljuknak megfelelőleg egyszerűek és túlnyomóan

díszítetlenek. A tűzhelyek szolgáltatták ezeknek legtöbb maradványát. Sok volt a durva fazék füllel és nyakkal, vagy azok nélkül. Féltsucát korsó ép állapotban maradt fenn, de ezek kisebb példányok és egy füllel birnak (XVI, 12). Egy csinos 0-09 m. magas ivópohár (XVI, 4) apró füllel, négyszögű fenékkal, de szélesebb kerek szájjal, a szájszél alatt szalagban zig-zeg-díszítést mutat; szalagfülén is bekarcolt vonalak vannak. A tálak, bögrék, csészék és findzsák különféle változatban és nagyságban találtattak. Azonban ezek alig birnak annyi érdekességgel, hogy velök tüzetesebben foglalkozunk.

Több figyelmet érdemelnek a szűrőedények, a lángborítók, a kettősedények, a csolnakalakú edények, a tálcák, kanalak, tölesér, edényfödők és a gabonataratók, miért is ezeket részletesen tárgyaljuk.

Szűrőedény (X, 1). Egy ép, 5 sérült és 15-nek töredéke. Ezek alacsony hengeralakú edények, melyeknek feneke és falának alsó része sűrűn át van lyukasztva. Füllel is birnak, a mely egyes esetekben az egyenesen felfelé álló szájszél fölé emelkedik. Egynek magassága 0-08 m. és szájának belső átmérője 0-12 m.

Szűrőedény fenéktöredéke a versecz-füzesvölgyi telepen is előfordult. Dettán is találtam egy töredéket. Rábén egész edényt letek, a szájszél fölé emelkedő ansa lunata füllel és kifelé hajló szájszéllal. Végre láttam egynek töredékét a temesvármegyei Nagyfaluról.

Lángborító (X, 2—4). Ez is szép számmal van képviselve leleteink között. Harangalakú köpenyege kívülről befelé sűrűn át van lyukasztva. A legegyszerűbbnek átlukasztása szabálytalan és felső kisebb nyílása nincsen külön tagolva (X, 4). Vannak aztán jobban kidolgozott példányok, melyeknek átlukasztása gondosabban van eszközölve. A felső nyílásnak széle külön kerek karimát képez (X, 3), sőt egyszer ez négyszögű alakkal is bir. Egy vörösre égetett példány csonka kúpot alkot (X, 2) és a szokottnál nagyobb, szabályos sorokban elhelyezett lyukakkal tele. Másutt a felső szűk nyílásra 2 szarvacska van alkalmazva, de ez nálunk nem dívott.

2 ép példány és 58-nak töredéke; a tűzhelyeknél találták.

Alatta tartották a parazsat estéről reggelre, hogy ne kelljen a tűzcsinálás fárasztó munkáját újra végezni.

E borítóedények — Wosinszky szerint — ritkán szoktak előfordulni. A m. nemz. múzeumban aránylag sok van; ezek szarvasok; Bars vármegyéből, Csongrád vármegyéből (Bökény-Mindszentről), valamint Gombáról és Szihalomról származnak. Van ott egy ismeretlen lelhelyről származó, négy szarvalakú nyújtvánnyal díszített példány is. A szegszárdi múzeumban vannak a lengyeli telepről származott; szintén szarvas példányok. A prágai múzeumban is van 2 példány, melyek a vattinaiakhoz hasonlóan szarvatlanok. Németországban egészen más alakban fordulnak elő ezek az edények.

Megvan ugyan a harang-alak, de az oldalfalak sűrű átlukasztása hiányzik. Ezeknél az oldalfalak néhány háromszög- vagy ív-alakú nyílással vannak keresztül törve. Számos ilyet lehet látni Boroszlóban és Berlinben is. Schliemann hiszarlíki leletei között van egy hasonló átlukasztott borító-edény, de mérete kisebb és anyaga bronz. Olaszországban és Skandináviában nyomukat sem lehet találni (Wosinszky: Tolna, I. kötet, 338. l.).

1904-ben kapott a délmagyarországi múzeum egy a vattinaikhoz teljesen hasonló, gondosabban kidolgozott lángborító töredékét, melyet 1903-ban Nagy-Falúban, Temesvármegyében találtak. Szegeden őriztetik egynek töredéke Új-Szent-Ivánról (Arch. Ért., U. F., XIX, 186).

Kettős edények (ikeredények). Ezek nagy tömeggel lépnek fel telepünkön a tűzhely-maradványok között. Két, a hassal és a szájszéllal összeragasztott edényből állanak (X, 5—7). A szájszélek találkozásánál egy felfelé álló erős fül van az edény hordhatása céljából. Épet, fájdalmat, nem mutathatunk fel, dacára annak, hogy nem kevesebb mint 200-nak a maradványát őrizzük. Csak 5 töredékest szerezhettünk; négyszer egy-egy csészét füllel, egyszer pedig egy csészepárt fül nélkül. Ennek a méretei uralkodók. A két csésze szélessége 0.38 m., egy csészének a magassága 0.16 m.; a közös fül 0.07 m. nyire emelkedhetett a csészék fölé. Vannak kisebb példányok is. Ezek a modern sötartókhoz hasonlítanak. Egy ilyen (X, 5) 0.16 m. hosszú és 0.06 m. magas, mihez még a 0.025 m. magas közös fül jön.

A nagyobb példányok csészéi túlnyomóan díszítetlenek. Csak egy példányon láttam a kihasasodáson és a nyakon olyan spiráldíszet, a minő az apró urnasír-mellékletek első fajtáján rendszerint szokott lenni. A kisebbek hasán párhuzamos egyenesek vonulnak körül. Csak a fülnél (X, 6, 7) tapasztalható nagyobb változatosság. Azonban itt is a válúzott ansa lunata fül uralkodik többnyire fenn hegygyel, néha lekerekítve és 1—2 esetben négyszögalakban. Két fülön a fentemlített díszítéshez hasonló ékítmény látható (X, 7 a, b). A nagyobbak feketeszínűek, csak az egy díszített és az apróbbak vörhenyeseek. A felület különben sokszor le is van simítva.

A kettős öblű agyagedények nem ritkák. Vidékünkön is többször találkozunk velök. Több válfajok van. Az elsőt képezik azon edények, ahol a has, illetve az edény ürege, válaszfal által két egymásmellett lévő osztályra van osztva. A második az, a melynél a has a közepén köröskörül összehúzódik s így két egymás felett elhelyezett hasat mutat. A harmadik végre két egymásmellett álló, fent közös füllel összekötött, kettős-edény „ikeredény.” Az első medencealakú, a második urnaalakú és a harmadik két külön álló edényből áll.

Az első fajtát két példány képviseli vidékünkön. Mindkettő Felső-Torontálból való és hasonló a Pécelen, Pestvármegyében talált edényhez (Hampel J.: Bronzkor, I. kt., LXXVIII. t., 1. á.). Az egyiket Szerb-

Keresztúron a Tisza mellett neolithkori telepen lelték. Ez 0·11 m. magas és szájátmérője 0·25 m. Külső oldalán duzzadékok vannak (Arch. Ért., U. F., XIII, 305. és 306. l., 37. a. b. ábra.). A másik Ó-Bébán a Maros környékén az ott 1878-ban a „Bara” folyó balpartján felfedezett bronzkori telepen került napfényre és jelenleg a temesvári múzeumban látható. Magassága 0·10 m., szájának átmérője 0·20 m., fenekeé pedig 0·065 m. Ezen két edénynél a válaszfal görbe s kihajló oldalával a nagyobbik osztályba hatol. Azon díszítésekből, melyek azon helyen vannak, a hol a válaszfal és az oldalfal érintkeznek, az óbébain egy hiányzik, a másik 0·025 m. magas és épúgy mint a pécelinél, vízszintesen elhelyezett korongot képez, míg a szerbkeresztúrin egy-egy felfelé álló hosszúkás duzzadék látható.

Lausitzban, keleti Németországban, ezen typus igen gyakori. A dresdai múzeumban vannak ilyen két- és háromosztályú csészék (Behla: Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus, I. t., 23. és 24. á.); Undset: Das erste Auftreten des Eisens, XVIII. t., 12. és 13. ábra.). A schweizi bronzkori ezüstpépitményű telepről is előkerültek ilyen több osztályú edények (Heierli: Urgeschichte der Schweiz, 279. l.).

Szombathy József, ki a kettős edényekkel tüzetesen foglalkozott (Mittheilungen d. praeh. Commission, I—3, 85—90. l.), az egy vagy több válaszfal által felosztott, többnyire egyszerű edényeket, melyeket sírhalmokból és Szászország, valamint Lausitz urnatemetőiből származnak és részint a bronzkorszakba, részint az ifjabb hallstatti korba tartoznak, nem akarja a kettős edények közé sorozni, mert azok az egyszerű edény sajátosságait viselik magukon (i. h., 87, jegyz.).

A másik válfajt Gályán konstatálták (Arch. Ért., U. F., XVIII, 103. s k. l., 16., 17. és 18. ábra) és Dubovácon (1903-ban láttam egy példányt Török, kubini főszolgabírónál). Területünkön kívül előfordult ez még Kún-Halason (Hampel—Beszédes: Antiquités Praehistoriques, XX. t., 8. és 19. á.) és Klicsévácon Szerbiában, Dubovac átellenében (a belgrádi múzeumban).

Ezen nagyobb edények aránylag keskeny alapból nagy öblösen indulnak, ott pedig, a hol a nyakba kellene átmenniök, övszerű összeszorítással megszűkülnek, mire újból, de már csekélyebb átmérővel öblösödnek, aztán kupolaszerűleg átmennek a nyakba. (Arch. Ért., U. F., XVIII, 112.) Ezen edények sírurnák.

Ezen alak átmegy abba, a mely két, egyenlő nagyságú gömbből áll. Az átmenetet képezi egy példány, melyet Solymási 1904-ben Dubovácon, a közelebbi lelethely megnevezése nélkül, szerzett. Ebben a két gömb már egyenlő nagyságú, de a fül még a két gömb közötti hornyolaton, tehát az edény közepén van elhelyezve. A tiszta alak 1901 óta Temes-Váraljáról ismeretes. Ennél a felső rész épen olyan nagy, mint az alsó és a fül fenn van a rövid nyakon. Ez a verseci muzeumban őriztetik és rajzát közölte Wosinszky M.

(Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészége, XCVI. t., 3. á.). 1904-ben láttam ehhez hasonló, de valamivel szerényebb díszítésű, kétszer öblösített urnát a bécsi udvari muzeumban, mely a közelmúltban Kis-Köszegről, Baranya vármegyében, került elő. Ennél a fenék is bizonyos mértékig külön van tagolva, úgy, hogy tiszta körlapot alkot.

Ide számítható a Szent-Andráson, Tolna vármegyében lelt urna is, melynél a nyak oldalai kiöblösödnek (Wosinszky: Tolna, I. kt. LXXIX t., 4. ábra), és ide tartoznak a kétszer öblösített, fennálló peremű korsók is, minőket ugyancsak Gályáról mutathatunk fel (Arch. Ért., U. F., XVIII, 25. és 27. ábra), továbbá Dubóváról (Temes-Kubinban Töröknél) és Versec-Ludasról.

Ilyen fajta, kétszer öblösített edények igen gyakoriak Csehországban (Szombathy: Mittheilungen d. praeh. Comm., I—3, 86, 87. l.). A csehországi kétszer öblösített urnák azonban aránylag kis edények és külön tagolt nyakkal nem bírnak (u. o., 89. l., 19—23. ábra). Gyakori előfordulásuk Csehországban Szombathyt arra készítette, hogy azokat „csehországi kettős edények”-nek keresztelje el; Szászországban is előfordul ez a típus. Így találtak egyet Weinböhlanál, Meiszenhez közel. (Undset: Das erste Auftreten des Eisens, 214. és 215. l. és XIX. t., 14. ábra). Ez külön nyakkal van ellátva és két gömbből áll. Érdekes egy Alsó-Ausztriában, Langenlebarn határában, talált díszes kettős urna, mely úgy néz ki, mintha egy nagyobb urna szájába egy kisebbiket illesztettek volna (Mittheil. d. praeh. Comm., I—3, 80. l. 1. ábra).

Ide tartozik végre egy Alsó-Stájerországból, Widemből származó kétszer öblösített tál is (Mittheil. d. praeh. Comm., I—3, 89. l. 17. ábra), és egy Berlinben őrzött edény, mely Reichersdorfról (Lausitz) való és három egymás felett elhelyezett csészéhez hasonló (Undset: Eisen, 184. l. XX. t., 3. ábra).

Nem hagyható említés nélkül, hogy Schliemann Troasban is ilyen típust lelt. „Troja” című művében 75. szám alatt mutat be egy, két egymás fölé elhelyezett gömbből álló korsót füllel és szűk nyakkal.

A kettős edényeknek harmadik fajtája, az „ikeredények,” melyek — mint láttuk — Vattinán rendkívül nagy számmal léptek fel; ezen kívül Délmagyarországon eddig csak egy-egy példányt találtak Versecen, Dettán és Nagyfalún. Versecen volt az 1888-ban a mostani Versec-Rét vasúti állomásnál előkerült leletek közt közös fül és 1895-ben került a verseci muzeumba a Ludos-dűlőben volt gazdag urnatemetőből. Ez is csonka, mert az egyik csésze hiányzik, s csak a másik a közös füllel van meg. Az edény magassága 0 10 m., mi fölé a közös fül, mely erős és 0 03 m. széles, 0 04 m.-re emelkedik. A két csésze, ép úgy mint a vattinaiknál, a hason és a szájszájelen volt összeragasztva, és az összeköttetés helye felett van a közös fül. A csésze díszítetlen, csak a hason van három dudorodás. Dettán

1900 körül a helységtől északkeletre, szőlőrigolázás közben, telepmaradványok között szintén találtak egyet; minthogy ez elkallódott, tüzetes leírást róla nem adhatok. Nagyfaluról 1904-ben láttam egy közös fület.

Szerbia északkeleti részéből láttam 1901-ben Orsován egy gyűjtőnél két drb ikeredényt. Az egyik közelebből ismeretlen lelethelyű egyszerűbb és a vattinai nagyobb példányokhoz hasonló, 0.13 m. magas és 0.30 m. hosszú; füle letörött és hiányzik. A másik kisebb példány, mely Práhován találtatott, ép és valóságos díspéldány, szépen lévén mészbetétes spiráldíszszel ékítve. Magassága a kis zömök, megközelítőleg kockaalakú, fenn apró esüesökkel bíró, áttört közös füllel együtt 0.08 m.; hossza pedig 0.14 m. Színe kékes-szürke és látszik, hogy másodszor tüzet állott ki. 1903-ban a temesvári muzeumba kerültek. Rajzát közli Wosinszky (Az őskor mészbetétes agyagművészége, C. tábla).

A kettős csésze közös füllel és a nélkül az őskorban nem épen ritka. Megemlítésre méltó, hogy Troasban már a „második város“ maradványai között fordulnak elő a hasuknál fogva és közös fül által összekötött kettős edények (Schliemann: Ilios, 161. ábra), és hogy ilyen ikeredényekkel a többi „városokban“ is találkozunk. Így találtak az ötödik városban egy korongon készített ikeredényt (u. o., 1331. ábra), mely nagyon hasonlít a vattinai typushoz. Schliemannnak is feltűntek az ezen rendszerű edények és fel is sorol Aegyptomból az Északig egy egész sorozatot belőlök (Ilios, 333. és 334. l.).

Hazánk dunántúli részében többször konstatalható hallstattkori lelethelyeken. A fül nélküliek lapos, gömbalakú hassal és rövid hengeralakú nyakkal bírnak, és csak a hasnál vannak összekötve. Ilyen példány ismeretes a sümeghvidéki Somlyóról (Darnay: Sümegh és vidékének őskora, 70. l. és 69. l., 11. ábra). A csepelszigeti Tökölről 1876-ban a bécsi udvari muzeumba jutott kettős edényt (V. ö. Mitth. d. praeh. Comm., I—3, 86⁴) 1904-ben dr. Hoernes szívességéből láthattam. Alakra hasonlít teljesen a fenti sümeghvidéki példányra. Hossza: 0.17 m., magassága: 0.075 m. A hegyes csúcsú fül oldalt van elhelyezve: Ltrsz.: 14.389. A Sopron melletti Purgstallon felásatott halmokból több ilyen edény került elő. Egy cifrázott kis, csak 0.065 m. magas, kettős edény a vattinai típusra emlékeztet, azonban ez is abban tér el tőle, hogy a közös fül oldalvást a két összekötő ponthoz van illesztve (Mitth. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XXI, V. t., 11. ábra; v. ö. Hoernes: Urgesch. d. Menschen, 613.).

Érdekes egy kettős csésze, mely a Bologna melletti Benacci sírjaiból származik. Ennek két megfordított csonka kúpalakú csészéje egymással egy léctaggal van összekötve. A közös fül helyett lovacska szerepel, mely két lábbal az egyik, a másik kettővel a másik csésze szájszélére helyezkedik (Montelius: La Civilisation Primitive en Italie, Serie B, pl. 76, fig. 26.). Közös fülű kettős csésze ismeretes Alsó-Stájerországból a Widemnél felásatott tumu-

lusokból (Mitth. d. praeh. Comm., I—3, 189, 18. ábra); ennél a csészék hasonlakuak a fentihez, de a közös fül egyszerű és elhelyezése olyan, mint Vattinán. Fül nélküli hármas csészét a Gemeinlebarn határában volt halmok szolgáltatottak (Mitth. d. praeh. Comm., I—3, 69. l., 64. ábra).

A fül nélküli kettős és hármas csésze keleti Németországban Lausitz leletei között többször feltűnik, a mint ezt a breslaui és poseni muzeumokban őrzött példányok mutatják (Undset i. h., IX. t., 15. ábra; XI. t., 8. ábra és XX, 2. ábra; Behla i. h., I. t., 23. ábra).

Különben a kettős edények különböző válfajaival leggyakrabban a bronzkori és ifjabb vaskori telepeken találkozunk a Földközítenger keleti tartományaiban, különösen Cyproson és Troasban, ritkábban Olaszországnak az első vaskorszakból származó sírjaiban és még ritkábban az Alpok és Közép-Európa hallstattkori temetkezőhelyein, valamint a hallstatt utáni leletrétegeiben. Ez azt mutatja, hogy a Kelet befolyása a Földközítenger országaira és Közép-Európára ebben is nyilvánult (Mitth. d. praeh. Comm., I—3, 86, 87.).

Szombathy szerint a kettős edények a fényűzésnek köszönhetik eredetüket, mely fényűzés nem restelte mindenütt, de leginkább a keramikai dolgokon még a jó ízlésen is túlmenni és valami különöst produkálni (Mitth., I—3, 85 l.). Ez állhat a kettős edények második válfajára, mert a kétszer öblösített urnák, korsók, tálak, csészék stb. nem praktikusabbak a közönségeseknél. A vattinai ikeredények azonban, melyek közös füllel bíró egymás mellett álló két csészeből állanak, a tűzhelyeknél fordulván elő, hasonlítanak a sok helyt divatban lévő praktikus ételhordóedényekhez és hordható ételtartókul is szolgálhattak.

Csokolakalakú edények. Lelettárgyaink közt 62-szer szerepelnek. A tűzhelyeken fordultak elő. Egyszer, 1898-ban, egy tűzhelyen öt példány állott egymás mellett. Valamennyinek az egyik hosszoldalon füle van. A legnagyobb 0.31 m. hosszú, 0.12 m. szélességi átmérőjű a közepén és 0.05 m. magas. A legkisebb 0.09 m. hosszú, 0.055 m. szélességi átmérőjű a közepén és 0.025 m. magas. Volt egy hosszánegyszögű darab is; ez 0.12 m. hosszú.

Ezen edények másutt is gyakoriak s fülek helyett gyakran hosszúkás csücsökkel birnak. A Délvidéken találtak még Dettán, Kécsán, Rábén, Török-Becsén, Nagyfalun és Versecen. A Török-Becse határában lévő Borjas pusztán egyet leltek, melynek hosszoldalán két csücsök van. A vattinai hosszánegyszögű példányhoz hasonló alakú és körülbelül ugyanazon nagyságú edény Lengyelen került elő (M. Wosinszky: Das Lengyeler Schanzwerk, II. kt., XXXVII. t., 294. ábra).

Reizner János Rábén ásatván, több ilyen talált sírokban. Reizner azon körülményből, hogy egy ilyen edény rendkívül el volt égetve, tehát gyakran lehetett parázs felett, valamint abból, hogy egy sírban sok hal-

pikkelyt is talált, azt következtette: hogy ez edények kisebb halaknak (kárász, kecsge, süllő stb.) parázson való megsütésére szolgálhattak (Arch. Ért., U. F., IX, 206—209.).

Tálca. Van két kerek, függőleges oldallal bíró példányunk. Az egyik (XI, 1) 0·075 m. belső átmérőjű és 0·025 m. magas. A másiknak belső átmérője csak 0·06 m. Durva munka mind a kettő.

Kanál. Ritka, hogy egy helyről ennyi példányt lehet felmutatni. Összesen 57-et gyűjtöttem, a miből nem kevesebb mint 17 darab teljesen ép és hiánytalan.

Példányainkon lehet a kanál fejlődését tanulmányozni. A legegyszerűbb, azaz a legősibb alak az, a melynél az egyik tompa csúcsnál egy kis hosszabítás van, mely a fogantyúnak a csirája. Két-három példánynál már 1—2 cm. hosszú tömör pálcáalakú rendes fogantyú szerepel (X, 8). Egy csinos darabnak 0·03 m. hosszú lapos nyele van, melynek hosszoldalai befelé hajló körszelvényt alkotnak (X, 9 a, b). Egy negyediknél a rövid tömör fogantyúnak két oldalán újjbenyomás látható (X, 10). Ez az átmenet a fülre, mely Vattinán uralkodott, mivel 40 füles (X, 11) és csak kilenc nyeles példányt szereztünk. Nyole példánynál hiányzik azon csúcs-oldal, a hol a fogantyú vagy fül szokott lenni.

Két fül a szalagon ennek hosszában gerincet mutat; négy kanálnak a füle pedig szögbe csúcsodik ki. Egynél a fül töve mellett jobbra-balra a szájszél szögeket alkot (X, 12 a, b).

A fej a kanalak háromnegyedrésznél tojásdad és csak egy tucatnál kerek. A legkisebb példány fejének belső átmérője 0·05—0·03 m., a legnagyobbánál 0·13—0·13 m., 0·06 m. magasság mellett. Ez utóbbi nagy meritőkanál és ritka.

Tölesér (XI, 2) is van a leletek között. Csak egyet szereztünk ugyan, talán azért, mert az ilyenek ritkák. Példányunk 0·06 m. hosszú. Megközelítőleg félgömbalakú öblének belső átmérője 0·06 m. Szájszéle gyengén befelé hajlik. Falvastagsága 0·009 m. Csövének belső átmérője 0·007 m. Csöve különben csorbás.

Edényfűdő hét van, egy nagy és hat kisebb. Valamennyi füles. Az előbbi durva kidolgozású nehézkes darab. Korongjának átmérője 0·18 m., vastagsága 0·016 m. Vastag füle van; díszítése nincsen. Csak a korong szélével vonul párhuzamosan egy elmosódott vonal. A többi példányok apróbbak, de csinosak. Leírásuk a következő: 1. (XI, 3) Korongjának átmérője 0·068 m. Füle fenn hegyes, minek folytán az háromszögalakúvá lőn. Felső lapján vonalrajz díszlik, mely négyágú csillagot képez. 2. Korongjának átmérője 0·06—0·065 m. Felső lapján párhuzamos hornyolatok futnak körül. 3. és 4. (XI, 4 a, b). Korongátmérő 0·05—0·05 m. Az alsó lapon karima. A felsőn a központból szétsugárzó vonalakból álló dísz, mely zig-zeg vonallal van szegélyezve. A fül háromszögű. 5. Korongátmérő 0·06 m.

Alsó lapján karimával. Felső lapján körülfutó halszákladíszszel. 6. Korong-
átmérő 0·043 m.; díszítetlen, apró pálcátágfüllel.

A gazdasági edényekhez a gabonataratók tartoznak. Ezek magtárak gyanánt használtattak és az éléskamrák tartozékát képezték. Ezen óriási edények két alakban fordulnak elő. Az első a csöbör- vagy mozsár-
alak, a másik a gömbalak. Az első fajtából 1899-ben volt alkalman egy példánynak a méreteit megállapíthatni. Ez 0·70 m. magas s a legnagyobb kihasasodásnál 0·50 m. átmérőjű volt. Egyenes pereméjű szájszéllal; alatta újjbenyomások lécedisz fut körül. Ez alatt négy kettős csücsök. Szájnyílásának átmérője valamivel nagyobb mint a fenekéé, de mégis kisebb mint az edény felső harmadéé. Falvastagsága 0·013 m. Színe vörhenyes. Ezen típus gyakori, csak a nagyság váltakozik. Van hozzá hasonló sírurna is.

A gömbalak nem lép fel oly sokszor, mint az előbbi; de mégis van vagy 25 darabból töredék. Ezek mintegy 0·60 m. magasak voltak. A nyak töleszerű alakú, a szájszél kihajló s néha vonaldíszes. A gömb legnagyobb kihasasodásán domború vonalak futnak körül és négy erős csőfűl van symetriailag elhelyezve. Színök túlnyomólag fekete: Hampel-Beszédes: Antiquas préhistoriques de la Hongrie, XXI. t., 9. ábra alatt Esztergom vidékéről analóg alakú és nagyságú edényt közöltek.

2. Áldozati agyagtárgyak.

A tűzhely alatt és mellett különféle agyagedények találtattak, melyek sajátságos elhelyezésük és a legtöbb esetben inpracticus alakjuk következtében csakis áldozati tárgyak lehettek.

Így állott egyszer egy tűzhely alatt 0·3 m.-nyi mélységben a tiszta homokban egy mozsáralakú edény (XI, 5). Ép állapotban volt és tartalmát tiszta homok képezte. Magassága 0·16 m., talpátmérője 0·11 és szájaé 0·20 m. A felálló perem alatt két helyt hosszúkás csücsök. A perem felső széle pedig harántos vonásokkal tele. Anyaga homokos, kidolgozása durva és színe sárgás.

1898-ban találtattott egy tűzhely alatt 0·25 m.-nyire egy lópatkó-
alakú agyagtárgy (XI, 6), mely áll egy 0·13—0·14 m. átmérőjű, 0·01 m. vastag korongból, melynek egyik lapján 0·03 m. vastag, nem teljes kört képező karima van. A karimás oldallal lefelé volt elhelyezve.

Később kitűnt, hogy már 1897-ben egy hasonló tárgynak töredékét kaptuk.

A tűzhelyek mellett állottak néha öblös medencék, illetve nagy és mély tálak, külön tagolt nyakkal és kifelé hajló szájszéllal. Különböző díszítetlenek és fekete színűek. Ezeknek belsejében, a fenék fölött, néha felfelé álló fogantyú (XI, 7) vagy fűl (XI, 8), de leggyakrabban két, ívalakban magát keresztező szalagfűl, a keresztezés helyén fenn kerek

lyukkal (XI, 9), volt alkalmazva. Egy esetben a medence négyszögű is volt, és 2-szer—3-szor a fülek spiráldíszszel ékesek.

Dr. Hampel egy személyes eszmecsere folyamán említette, hogy ilyen edények Pilinben fordultak elő, Wosinszky pedig azt mondta, hogy egy hasonló edény az Erdélyi Muzeumban Kolozsvárt őriztetik.

Budapesten a magy. nemz. muzeumban egy ép és egy töredékes tála van a fenék feletti fogantyúval Sarkad vidékéről.

Vattinán ezen edényfajta meglehetősen gyakori, mert a verseci muzeumban nyolc edényalj és 22 fül látható.

A tűzhelyek mellett fordultak elő továbbá igen csinos alakú csészék, melyeknek földjük alakra nézve ritkítják párjukat (XII, 1 a, b, c). Az edény alakja összelapított gömb, rendszerint alacsony, üres, hengeralakú talppal és ugyanolyan nyakkal felfelé álló peremmel. Az edény külseje vonaldíszes, néha függőleges vagy csavarmenetes hornyolatokkal ékes. A legnagyobb kihasasodáson apró csücskök, melyek a legtöbb esetben függőlegesen vannak átlukasztva. A földő alsó oldala kupolaalakú, kívül a rövid hengerded alj felett kiálló karima vonul körül, néha párhuzamosan az aljjal, a miáltal a földő kerek alakot nyer, néha azonban négy sarkot képez, a mikor aztán a földő négyszögű lesz. A négy sarkán 2—2 függőleges lyuk van a karimában, mely lyukak ugyanazon elrendezésben a kerek földőknél is konstatalhatók. A földő csücske gömbbe vagy pecséltő alakú nyulványban végződik. Egy-két esetben a földő felső oldala nem kupolát képez, hanem gömbszelvényt és van olyan földő is, a melynél a karima feletti rész teljesen hiányzik. A földő is vonaldíszes. (XII, 3, 4, 5 a, b; XIII, 1 a, b, 2 a, b, 3, a, b 4, a, b).

Hogy ezek valóban áldozati edények voltak és hogy sacralis céljuk volt, mutatja nemcsak előfordulási helyük, hanem azon körülmény is, hogy egyszer egy ilyenben egy ló- meg egy marhafog volt.

Versecen van három teljes példány 12 edény földő nélkül és 80 ép és töredékes földő. Itt is az edénynek fölötté vékony fala a föld nyomásának nem tudott ellentállani, míg a vastagabb falú földők könnyebben megmaradtak.

Teljesség okából felhozom, hogy 1895-ben két kis, 0.05 m. átmérőjű edényföldő találtatott, melyek karimás alsó oldalukkal összeillesztve voltak — hasonlítván egy bullához (XII, 2 a, b, c, d).

Ezen lapos hasú födeles csésze elődjét talán a Trojában talált fedeles edényekben leli, melyek durvábbak, három kis lábbal és a kihasasodáson függőleges csövecskékkal birnak (Ilios, 251—253. ábra, 398—401. II.).

Nálunk másutt ritkán láttam. Megemlítendő azonban, hogy Hampel 1876-ban a biharvármegyei muzeumban egy Nagyváradon lelt „függő-edénykét” látott, melyet az „Arch. Közlemények” XIII. kötetében (II. füzet, 51. l., 24. ábra) leír és képben bemutat. Ez nem egyéb, mint a mi

lapos csészéneknek kupolaalakú fődőjének szakasztott mása megfordított helyzetben.

A M. Nemz. Muzeumban láttam kiállítva Sarkad vidékéről hét közepserű és egy kisebb fődőt. A csészékből is van ott 1—2 példány; azonban ezek nem birnak kis, külön tagolt talppal és kevésbé díszesek is.

Szegeden van Rábéről egy 0·09 m. átmérőjű fődő, melynek teteje azonban lapos, illetve gömbszelvényt alkot, de a négy helyt elhelyezett 2—2 lyukkal bir.

Nagyfaluról pedig láttam dr. Schönvitzkynél egy 1904-ben lelt nagy fődőt, melynek négy karimasarka felfelé volt hajlítva; azután egy lapos gömbalakú vörhenyes csészét is, mely azon példányunkhoz hasonlít, mely a fogakat tartalmazta.

3. A temetkezésnél szerepelt edények.

Csinosság dolgában ezek az edények a főző-edényeket nagyban felülmúlják. Ez különben a dolog természetében fekszik. Az utóbbiaknak gyakorlati céljuk van, míg a temetkezésnél szerepelt edényeket a kegyelet hozta létre. Azért ezekre az edényekre több gondot fordítottak és sokat adtak külső szépségükre.

Ebbe a csoportba tartoznak az urnák, tálak, füles és fületlen bögrék és a talpesöves edények.

Urna hétféle volt:

1. Gömbalakú hassal és trombitaalakú nyakkal és szájjal; többnyire díszítetlen; csak csőalakú fülek a hason. Volt azonban elvéve vonaldíszes példány is négyszögű szájszéllal. Gyakori és általános alak a Délvidéken.

2. Mélyen elhelyezett hassal és nagy csonka kúpalakú nyakkal és vízszintesen kihajló szájszéllal. A hason gyakran rézsütös csavarmenetes hornyolatok, ezek alján hosszú duzzadékok, felső szélükön felfelé álló hegyes csücskök. A nyakon vagy párhuzamos egyenesek vagy párhuzamos körszelvények vonulnak körül (XIV, 1). Délvidékünkön előfordult ezen típus még Nagyfalun, Tolvádián, Dettán, Versecen, Dubovácon és Delibláton. 1904 októberben kerültek a temesvári muzeumba Osztrov-szigetről egy óriási, mintegy 0·70—0·80 m. magas példánynak a töredékei. Magyar-Pécskán, Arad vármegyében pedig találtak egy ilyen urnát, melyben bronzkincs volt elrejtve (A magy. nemz. muzeum érem- és régiség-osztálya, 24. l.).

A delibláti és a dubováci példányok zömökebb és feketébb a vattinai-, tolvádi- és versecieknél és nagyjában emlékeztetnek a sopron-purgstalli díszpéldányokra.

Leletjelentéseimben, melyek az „Arch. Értesítőben“ megjelentek, ezen típust „hallstatti“-nak neveztem el. Azonban jogosabban lehet ezt „villanovai“-nak mondani, mivel ezen urnaalak Villanován, Felső-Olaszországban, mint jellemző típus szerepel (Undset: Eisen, 11. l., I. t., 1. ábra). Északra is több helyt konstatálható. Így Watschon, Krainában (Deschmann und

Hochstetter: Praeh. Ansied. in Krain, XIX. t., 9. ábra), Wies környékén, Alsó-Stájerországban (Much: Atlas, I. kt., XLV. t., 8. ábra, XLVI. t., 7., 8. és 11. ábra), továbbá Pillichsdorfon (Undset: Eisen, I. t., 7. ábra) és Gemeinlebarn határában, Alsó-Ausztriában (Mitth. d. praeh. Comm., I—3., 63. l., 49. ábra).

Undset a villanovai leleteket a „legrégibb vaskorból“ származtatja (i. m., 11. l.).

3. Magasan elhelyezett hassal és rövid hengeralakú nyakkal és keskeny vízszintes szájszéllel. Vonás- és álszinegdíszszel. Ezen typus szerepel területünkön még Tolvádián, Károlyfalván, Módoson és Versecen. Much közül hasonlót Wies környékéről (Atlas, I. kt., XLV. t., 14. ábra) és Undset a morvaországi Byciskalabarlangból (Eisen, 20. l., I. t., 6. ábra).

4. Gömbalakú hassal és rövid hengeralakú nyakkal és egyenesen felálló peremmel. A nyak tövén apró fülecskék. Vonaldíszes; egy esetben mészbetétes rajzzal (XV, 1 a). Palackalak. A palackalakú urnák gyakoriak Lausitzban (Undset: Eisen, 183. l., XVIII., t., 1. és XIX. 17. ábra, valamint Behla: Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus, I. t., 4. és 11. ábra).

Nálunk Dettán gyakori. Vattinán 1905 elején ennek egy váriánsa lépett fel, melynek hasa kisebb és a nyaka szélesebb volt, mi által az edény nagy serleghez hasonlít.

Mindezen típusok keskeny alappal birnak. Azonban a Kubinban, Galyán, Dubovácon és Palánkon divatozott abroncsszerű, fenéknélküli aledények, a melyekbe ezen szűktalpú edényeket a biztosabb megállíthatás céljából helyeztek, nem fordultak elő Vattinán.

5. Mozsáralakú edény, melynek szájnnyílása valamivel nagyobb átmérőjű mint a feneke. Szájszélét néha a fal vastagodása képezi. Alatta körülfutó léctag, gyakran újjbenyomásokkal. Teljesen azonos a kisebb gabonataratókkal. Versecen és Dettán is konstatáltam.

1905 elején 2 új, Vattinán eddig még nem konstatált, typussal ismerkedtem meg. Ezeket a mai falú északi részében volt urnatemető szolgáltatta; azonban eddig csak szórványosan, 1—1 példányban, léptek föl. Ezek a következők:

6. Talpas urna. (Analógiája: Wosinszky, i. m., XCVIII. t., 2. á.) Ez Dubovácon fordult elő.

7. Füles korsó (XVIII, 2). Ez 2 példányban Vattináról és 1 példányban Tolvádiáról ismeretes.

A XIV. t. 2. a, b a. töredékek díszes urnák maradványai, melyeknek alakját azonban nem tudjuk rekonstruálni.

Sokszor előfordult, hogy az 5. és néha az 1. számú typusnak durva díszítetlen oldalain 0.02—0.03 m. átmérőjű kerek lyukak vannak, melyeket a fazekas már az edény gyártásánál alkalmazott. Dettáról is ismeretesek

ezek. Ezen szokással, úgy látszik, meg akarták akadályozni a sírok kirabolatását, az edényt gyakorlati célokra hasznavehetetlenné tévén. Ezen szokásnak a nyoma még a római korban is konstatalható vidékünkön. Izbistycén előkerült ugyanis egy gömbalakú, korongon készített, kékes-szürke nagy urna, melynek rövid nyakán ezen kerek lyuk kisebbitett alakban látható (a verseci múzeumban).

Azután van eset, hogy az urnát vagy a fenék felett vagy a nyakon kis fúrt lyukkal látták el. Ezen apró, 0·004—0·006 átmérőjű lyukakat a kész edénybe fúrták.

A legnagyobb urna, mely eddig előkerült, 1904-ben a mai falúban találtatott. Ez a 3. typusból való és 0·47 m. magas. 1905 elején szereztünk egy 0·46 m. magas példányt a 2. számú typusból. Ezután jön magasságra egy Temesvárt őrzött példány, mely a 4. typusból való, gömbalakú hassal és hengeralakú nyakkal bír. A csonka edény, mert a szájszéle letörött, 0·44 m. Az urna eredeti magassága szintén 0·046 m. lehetett.

Különben volt 0·43, 0·42, 0·40, 0·38, 0·36, 0·34, 0·32 és 0·29 m. magas urna.

Van gyermekurna is. Ezek kisebbek, az 1., 3. és 4. típusra emlékeztetnek és csak 0·18—0·24 m. magasak. Ide sorolandó korsóalakú urna is.

Tál kétféle szerepel a sírokban. Az egyik, nagyobb fajtával az urna le volt borítva, ez tehát sírfödő gyanánt szerepelt. Ezen tálak széles kihajló szájszájjal, külön tagolt rövid nyakkal és aránylag szűk aljjal bírtak. A nyakon át a hasról a szájszél alsó részére apró szalagfűl van 2-szer, néha 4-szer is, alkalmazva. A szájszél néha szögletes is volt. Díszítéstük gazdag. Hasonló díszítalak mint urnafödők Versecen konstataláltak. Sajnálandó, hogy csak tör. dékekre tudtunk szert tenni (XIV, 3).

A másik tálfajta vagy az urna szájába, vagy az urna mellé volt állítva, és többször mellékletül szolgáló füles bögrét tartalmazott. Ilyen van kétféle alakban. Az egyik vonaldíszes, néha mészbetétes, rövid nyakkal és keskeny vagy széles kifelé hajló szájszájjal és apró fülekkel (XV, 1 b). Ilyeneket Versecről és Gályáról is ismerünk. A másiknak szájszéle befelé hajlik és ezen néha 1, néha 2 fülecske és 1 vagy 2 apró csücsök szerepel. Más díszítése niúcsen. Ez gyakori typus. Találtam ilyeneket Tolvádián, Dettán, Versecen, Kubinban és Dubovácon és előkerültek Borjason is.

Azon bögrék közül, melyek az urnasírokban mellékletül szerepeltek és vagy az urna szájában, vagy az urna mellett állott tálban, vagy pedig az urna mellett tál nélkül találtattak, 3 fajta köti le figyelmünket különös alakjuk és csinoságuk folytán. Ezek csak a vasút melletti Kory-Naschitz és Szimics féle gödrökben kerültek napfényre.

Ezen urnamellékleteknek első fajtája elegáns kétfűlű edényke (XIV, 4, 5 a. b., 6 és XXIV, 3. a., b., c., 8 a., b., c.). Különtagolt alacsony talpból öblösödik ki a megközelítőleg gömbalakú has, mely után a nyak

összeszorúl. A szájszél az edénynek két fül nélküli oldalán csúcsba szögellik ki, csőr alakú. A két erősen válúzott fül aránylag magasra emelkedik a száj széle fölé és felső csúcsán hegyes. Egy közönségesebb példánynak magassága a talptól a nyakig 0.06, a száj széleig 0.09, füleinek csúcsáig pedig 0.11 m. A talp átmérője csak 0.034, hasáé 0.095 és a szájáé 0.06 m. Az edények felülete a legtöbb esetben fényes, mert szépen le van simítva és túlnyomólag feketeszinű; csak néhány darab van vörösre kiégetve. A kihasasodás felső részén bekarcolt díszítés van egyenes és görbe vonalakkól. A kihasasodás közepén van 4 szymetriailag elhelyezett, lefelé hajló apró csücsök. Ezeknek ketteje felett, melyek a fül nélküli oldalakon vannak, sokszor 2—2 spirál-vonaldísz látható.

Ez a leggyakoribb lelettárgy Vatinán. A verseci múzeumban van ebből több mint 300 ép és töredékes példány, valamint töredék. Anyaguk finom, kidolgozásuk igen gondos és alakjuk csinosnak mondható. A legkisebb példány fül nélkül 0.05, a legnagyobb fül nélkül 0.15 m. magas. Váriáns nagyon kevés van. A Versecen őrzött példányok között csak mintegy 29 db. bir kerek szájszéllal és csak 2 db. egyfűlű.

1895-ben a Szimies-féle gödör északkeleti részében egy rakáson vagy 40 db. ilyen bögrét találtak. Ez talán egy kereskedőnek a raktára lehetett.

1897-ben egy tűzhely mellett 7 vörösre égetett példány körben volt felállítva és egy nagy tállal leborítva. Ezek között egy-kettő valószínűs diszpéldány

1898-ban egy urna mellett állott példányban egy égetett száresont-darabka volt.

Ezen edénykéek 1—3 példányban szerepelnek mint urnasírmellékletek. Hogy ezen edénykéek áldozati tárgyak voltak és a kegyelet kifejezésére szolgáltak, nemcsak előfordulásuk, hanem különös alakjuk is igazolja, melynek következtében praktikus célokra használni nem lehetett.

Ez a bögrétypus a Duna—Tisza—Maros-közön elvéte más helyen is előfordult, de mindig csak egy-egy példányban. Így találtak egyet 1895-ben Sándoregyházán, midőn a homolici magaslatról gátépítésre anyagot vittek. Ezt láttam Pancsován Szmik Antalnál (Milleker, I, 100, 101.). Egy másik Pancsován került napfényre a Dádics Pánta-féle téglavetőnél és ezt jelenleg Böhm Károlynál láthatni (u. o., 88). A harmadikat Versecen találtak, midőn itt 1898-ban a Csatorna-útcában az új földalatti csatorna medrét ásták. Ez a verseci múzeumba került. A negyedik példány töredékeit 1903-ban az ó-moldovai dunaszíget felső csúcsán volt urna-temető cserepei között fedeztem föl. Egy 5-iknek töredéke 1904-ben Nagyfalúról a temesvári múzeumba került, és még 3 dbnak töredékeit dr. Schönlitzkynál láttam. 1900-ban került végre egy egyszerű fekete, ansa lunata és spiráldísz nélküli példány Rábéről a szegedi múzeumba.

A typus további fennmaradását igazolják a Pécska (Arad vm.) határában lévő „nagy sánc”-ban előfordult leletek, melyek a Kr. u. II. századból valók. Csakhogy ezen edényeknél a fül félholdalakja már elmosódott és a hasnak vonaldíszítése is hiányzik (Dömötör L.: Római korbeli edények a pécskai nagy sáncból; Arch. Ért., U. F., XXI, 327—335; 330. l., III. 1. 2. ábra.).

A második kétfülű bögre szintén kecses alakjával tűnik ki (XV, 4; XVI, 1—3). Ezen fajtából a legkisebb példány 0 048 m., a közönséges 0 07—0 09 m. magas, de van sok, a melynek magassága 0 11—0 12 m. Ritkábbak a 0 15—0 16 m. magasak. Ennek magasabb külön tagolt talpa van, mely szűk és üres. A nyak és a has érintkezési helyén nagyon összenyomul. A perem felálló. A két fül a has felső részéből indul felfelé, azonban csak a szájszélig halad és az érintési helyen válúzást mutat. Díszítése egyenesekből áll és majdnem egyforma. Ez is körülbelül 200 ép és töredékes példánnyal van képviselve a verseci muzeumban. — Eddig még csak Nagyfaluról ismeretes.

A harmadik mellékletfajta egyfülű. De ennél már változatosság is uralkodik. Van a 100 drb között olyan, a melynek hasa hatszögű (XVI, 4—10).

Van még egy különös, vonaldíszes, két, a szűk száj fölé emelkedő füllel bíró, gömbalakú bögrefajta, melynek egyáltalán álló lapja nincsen, melynek alja gömbszekrényt alkot. Ez is sírmellékletnek látszik lenni, azonban erre meggyőző bizonyítékokat nem tudtam szerezni (XVIII, 7 a, b).

Szerepelt azonban még egy füles bögre és egy füles findzsaaalak sírmellékletül. Az előbbi egyszerű és díszítetlen, csak a hason három dudorodással. Ez a fül felső részén feltevénynyel van ékesítve (XV, 1 c). Előfordulási helye a faluban volt urnatemető és a Szimics-féle gödör. Analógiáit a versec-ludosi urnatemető szolgáltatta. A másik fajta részint durva, díszítetlen példányokban lép fel, a melyekből Dubovácon oly sokat leltem, részint jobban kidolgozott magas fülű vonaldíszes findzsákból áll, melyeket Dubovácon és Dettán konstatáltam (XVI, 11).

Szörványosan fellépő alakok még: XVIII, 1, 3, 5, 6.

Ama lapos hasú, szűk hengeralakú nyakkal és fennálló peremmel bíró, fülnélküli bögrékből, melyek az urnák nyakában voltak elhelyezve, csak öt példányt szerezhettünk. Ezen edényeknek magassága átlag 0 09 m. Valamennyi díszítetlen. Ezen bögre analógiája hasonló körülmények közt fordult elő, csakhogy a verseci példányok díszesebbek (Arch. Közl. U. F., XX. kt., Versec, IV. t., 45—48. ábra). Vattinán külön üres talppal bíró példány is volt.

Vattinán gyakoriak az úgynevezett talpcsöves edények, melyek lapos tál és hengeralakú lábból állanak. Vattinai példányaink az e fajta edények szebbjei közé tartoznak. Kétféle van, nagy és díszes, valamint apró és

durva. A nagyobb fajta 60 töredékkal (XVII, 1—3), kisebb 20 drbbal van képviselve (XVII, 4, 5).

A vattinai díszpéldányok lapos tálcái külön tagolt nyakkal bírnak, melyeken néha apró fülecskék is konstatalhatók. A tál külseje, valamint a láb gazdag vonaléktménnyekkel tele, melyek be vannak karcolva. A láb vonalai izlésteljes hajlást mutatnak és a cső alsó széle karimával van ellátva. A csöves lábon lévő lyukak szabályosan vannak elhelyezve, tehát szintén a díszítéshez tartoznak. Tömör, díszítetlen láb csak egy fordult elő. Egy másik vonaldíszes példány megint négy egyenszerű háromszög alakú lyukkal van áttörve, minek folytán úgy néz ki, mintha négy szétterpesztett lábon állana (XVII, 3). A láb magassága sokkal kisebb, mint a tál átmérője. Az ép edény hasonlít teljesen egy modern asztaldíszhez, melyben csemegét tálnak.

Két-három díszesebb példányból maradt annyi töredék, hogy az egész tárgy alakja rekonstruálható. Így egy 0.14 m. magas, miből 0.07 m. a 0.04 átmérőjű, lenn karimával bíró lyukas üreges lábra és ugyanannyi a lapos, körülbelül 0.20 m. átmérőjű tálra esik (XVII, 1). Egy másik 0.23 m. magas, miből a megközelítőleg henger alakú és lenn 0.08 m. belső átmérőjű lábnak és 0.10 m. a mintegy 0.32 m. belső átmérőjű tálnak jut (XVII, 2). Egy töredékes láb lenn 0.115 m. belső átmérőt mutat, tehát óriási példánynak a maradványa. Egy tál megint csak 0.115 m.-nyi szájátmérővel bír, tehát egy kisebb példány darabja.

A tálak belseje égetési nyomokat mutat fel.

Az apróbbak magassága 0.03—0.06 m. között váltakozik. 12 esetben hasonló a durván utánczott edényke a díszes nagyobbakhoz, a mennyiben a tál magas, vékony, itt azonban tömör, lábon nyugszik. Egy esetben a tálcaska négyszögű, egy másikban a tál helyett gömb alakú csücskös edényke áll a tömör talpon. Analógiája: *Wosinszky: Tolna, I. kt., XCI. t., 2. a, b* ábra alatt. Ezen fajtánál a tálcaskák alsó oldalán fülecskék is láthatók. A többi kisebb példányoknál a láb oly alacsony, hogy ezt magas külön tagolt talpnak nevezhetni és az edény findzsához hasonlít. Ezek *Wosinszky: Tolna, I. kt., XCI. t., 3. a, b* ábrájára emlékeztetnek, mely ép úgy mint az előbbi edényecske a lengyeli telep sírjaiból való.

Hampel ezen edényeket parázstartó edényeknek tartja (*Bronzkor, III, 212, l*).

Míg a díszesebb példányokból épet egyetlen egyet sem sikerült megszerezni, addig a durva apróbbak majdnem valamennyien sértetlen állapotban kerültek elő. Ezeknek azon fajtája, mely tálból áll, határozottan a díszesebb talpesöves edények helyettesítői voltak.

Ezen edények nagyobb, díszesebb példányai a hullaegetésnél szerepeltek mint füstölő edények. A használat után összetörték, egy-két darabot belőle az urna nyakába, a csontmaradványok fölé helyezvén, a mint ezt

a leletek igazolják. A szegények megelégedtek avval, hogy egy apró durva utánczotat az urnába tettek.

A talpesöves edényeket Magyarországon először Pulszky Ferenc említi, bemutatván néhány szegedvidéki leletű lábat is. Az ő koráig az átlukasztott üres lábakat hol tömjéntartó, hol olvasztóedényeknek tartották. Az 1880-ban Lucskán előfordult lelet óta tudjuk csak, hogy azok edénylábak és az átlukasztás csak díszítés céljából történt (Arch. Ért., U. F., I kt., 6. l.).

A szakirodalomban behatóan foglalkozott velők Wosinszky Mór, kit erre a lengyeli kő- és bronzkori telepek leletei ösztököltek. Szerinte ezen edények, melyek az őskori agyagművességnek fontos részletét képezik, a kőkorszakban lépnek fel és sokáig, egészen a hallstatti korszak végeig maradtak fenn, habár oly változatban, mely az ősi alaktól lényegesen eltér, mert a kőkorszakban a lábastál, a későbbi időkben pedig a kehelyforma edény szerepel.

Emez érdekes edények nemcsak Európában, de Ázsiában és Afrikában is előfordultak és egészen azonosok, mindenütt igen magas száron egészen lapos tányérokból állanak (Arch. Ért., U. F., XI, 211–224: Wosinszky Mór: Praehistorus talpesöves edények). Wosinszky a kőkorszaki edényeket áldozati edényeknek tekinti, mivel Lengyelen, hol közel 100 példány konstatáltatott, a felnőttek sírjaiban nagyobb és a gyermeksírokban kisebb példányok találtattak. Egy tálban csontokat levén, Wosinszky azon nézetét fejezi ki, hogy ezen a többi edényektől eltérő alakú edények tálai a halotti szertartásnál hozott áldozatokat tartalmazhatták; a mi pedig az üres láb lyukait illeti, úgy valószínű, mivel sok esetben nem szabályosan, hanem össze-vissza vannak elhelyezve, hogy ezek füstölésre voltak szánva s így a szárnak lyukain kitóduló füsttel tömjéneztek a tálakban lévő áldozatot (u. o. 217.). A milyen ritkák a talpesöves edények a neolithkorból a zsugorított helyzetű halottak mellett, úgy nagyon gyakori ezeknek későbbi változata a hullaégetés mellett, a tulajdonképeni bronzkorban és főleg a hallstatti korszakban. Most alacsony talpesövön különféle alakú edények szerepelnek különböző rendeltetésre. A hallstatti korszak talpesöves edényének lába csak kisebb részét képezi az edény nagyságának (u. o., 217, 224.).

Vattinai példányaink, mint láttuk, használatra nézve nem egyeznek meg a lengyelieliekkel. Azokban nem adtak közönséges útra való ételeket, vagy pedig áldozatokat, a halott mellé, hanem a hulla elégetésénél volt szerepük és a sírurnába csak egy töredékük vagy durva utánczatuk került.

Dél-Magyarországon ez az edényfaj már többször konstatáltatott. Neolithkori telepeken előfordult az Podporányon és Versecen (festett tömör, hengeralakú lábak; a verseci muzeumban), valamint Szerb-Keresztúron (üreges henger) és Dinnyáson (Temesvárotn). Bronzkori lelethelyek többnyire üres lábbal tottella edények maradványait szolgáltatták; így Fehér-

templom (a fehértemplomi városi muzeumban), Gálya, Mosnica (Temesvárt), Detta (Versec) és Pancsova

Ezek az edények még a római korszakban is szerepelnek. Erre szintén Wosinszky figyelmeztett. Különben Vattinán is találtunk ilyen római kori, kékes-szürke agyagból korongon készült példányokat. Névleg kaptam a vasúti megállóhely kertjéből 1902-ben urnatöredékekkel együtt egy hengeralakú, lenn karimás, tömör lábnak töredékét. Szára 0·035 m. vastag, korongalakú karimás talpa pedig 0·072 m. átmérőjű. Dömötör L. ilyenekből szép kollektiót gyűjtött Pécskán (Arad vm.), a hol a „nagy sánc” déli részében ásatván, kékes-szürke talpesöves edényeket, földket és végre myrrhát is lelt. Tehát füstölőedényekül használták azokat itt is. Érdekes, hogy a római kor alacsony variánsa mellett a régibb kor magas példányai is előkerültek. Dömötör a II. Kr. u. századba helyezi a pécskai telepet (D. L.: Római korbéli edények a pécskai „nagy sánc”-ban; Arch. Ért., U. F., XXI, 327—335).

Közép-Stájerországban, Wiesnél, holl hallstattkori leletek mellett római dolgok is előfordultak, római kori tumulusokban kékes-szürke korongon készített talpesöves edények szerepeltek mint mellékletek (Radimsky u. Szombathy: Urgeschichtl. Forschungen in der Umgegend von Wies, IV. rész. Mittheil. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XVIII, II. t., 37.—50. ábra.). Ezeknél a csésze vagy gömbszelvény-, vagy rövid hengeralakú és a csonka kúpalakú láb az alaptól felfelé háromszor be van hasítva, minek következtében a kutatók „háromlábú csésze” (Dreifussschale) nevet adtak neki. Itt is, ép úgy mint Pécskán, az edény földével lép fel, mely utóbbi különben a hallstattkori leletekben, melyek Gemeinlebarannál jöttek napfényre, már konstatáltatott. A Wiesnél talált edénytípus Krainában és Alsó-Ausztriában is előjött (Szombathy, i. h., Mitth., XX, 189. l.).

Nyilvánvaló, hogy ott a hallstatti kultúra tovább tartott és a római korszakba is belenyúlik (Szombathy, i. h. és Hoernes: Urgesch. d. Menschen, 603—604.).

4. A figurális alkotások.

A vattinai agyagkészítmények közt első helyen említendőek a figurális alkotások, melyek emberi test és testrészek utánzataira és állatalalakokra oszlanak. Az utóbbiak méltán magukra vonták a szakferfiak figyelmét, mert csinos alakjuknál fogva és gondos kidolgozásuk következtében nemesak hazánkban, de másutt is, ritkítják párjukat és az ősemlék művészetének fejlődésére érdekes fényt vetnek.

a) Az emberi test és testrészek utánzatai.

Eddig előkerült: 1 teljes alak, 4 tömör láb és 1 üres kar.

A teljes báb azon fajtához tartozik, melyet a németek „Brett-Idol”-nak

kereszteltek el, mert úgy néz ki, mintha dészkából faragták volna. A vattinai alak táblához hasonlít, rövid nyéllel (XIX, 1. a, b).

A feje teteje eredetileg letörött, de alig hiányzik 0·003—0·004 m. A bal váll elülső oldalát a kapa sértette meg, mikor kiásták. Az egész báb 0·134 m. hosszú, a miből 0·096 m. a testre jut. Alapja 0·077 m., felső része a vállnál 0·065 m. széles. A fej 0·038 m. hosszú és fenn 0·018 és lenn 0·038 m. széles. Vastagsága egyenetlen, 0·01—0·012 m. A fej és a test hosszoldalai kevésbé befelé hajlottak. Színe sárgás fakó, belül fekete.

A fej és a test elő és hátsó oldalán, valamint a nyak két szélességi oldalain bekarcolt geometriai dísz látható. A keskeny homlokon van 3 vízszintes vonal. A szemek, orr és száj helyén 3 vízszintes pontsor. A nyakon 11 körszelvényalakú vonás, hasonlítván nyakdíszhez. Ezalatt kétoldalt 3—3 ferde kis vonás, melyek között, a mell közepén, ismét 3 kis vízszintes vonás észlelhető. Ezen apró vonások a karokat és kezeket jelzik. Azután 4 harántos sáv következik. Az első 2 vízszintes vonal és alattuk 4 nagyobb schraffírozott háromszög; a másodikat 3 vízszintes vonás és alattuk 6 kisebb schraffírozott háromszög; a harmadikat 1 vízszintes vonás és alattuk 4 teljes és 1 esonka nagyobb schraffírozott háromszög; a negyediket pedig 3 vízszintes vonás és alattuk függőleges schraffírozás képezik.

A hátulsó oldalon a fejen egy ferdén schraffírozott kis rhombus, alatta a nyakon egy nagyobb vízszintesen schraffírozott háromszög van. A nyakból lefelé egy szabálytalan négyszög függőleges schraffírozással és végre ezalatt egy vízszintes vonás, mely alatt 4 ferdén schraffírozott hegyes háromszög következik vízszintes elhelyezésben.

A keskeny oldalakon jobbról és balról az arccal egy irányban, kbl. a fülek táján, 3—3 vízszintes vonás látható. Az egyik ép vállon pedig 3 lefelé haladó rövid vonás, melyek az epaulettekre emlékeztetnek.

A bábón lévő ornamentika a vattinai edényeken közönséges.

Az első pillantásra feltűnik a tárgynak primitív volta. Itt újra látjuk, még pedig kézzelfoghatóan és fényesen bebizonyítva Schliemann-nak azon állítását (Tiryns, 171 és Ilios, 372—374), melyet már a délvidéki őskori agyagbábok leírásában elfogadtam, hogy t. i. az idolk durva alakját a vallási conservatismus a többi dolgokban észlelhető magasabb kulturális fok dacára megtartotta (Arch. Értesítő, U. F., XX, 70).

Az analógiákra itt nem terjeszkedhetem ki az idő rövidsége miatt, mert a tárgyat 1905. márczius 2-án szereztük meg, a mikor a jelen munkálat kézírata már a nyomdába volt adva.

A testrészek, töredékek, a következők:

1896-ban találtattott az első láb. Ez tömör, fekete színű és szára felfelé a térdig terjed. Az öt újj tisztán van kidolgozva. Ez a jobb láb; talpa 0·065 m. hosszú (XIX, 3).

1897-ben két emberi láb, az egyik a bal, a másik a jobb láb, került elő. Az utóbbi megvan egészen a térdig s 0 086 m. magas; az előbbiből csak az alsó rész a bokáig. A talpak hossza 0 062 és 0 064 m.

Egy negyedik példány igénytelen töredék, melynek csak a szárból egy darab és a sarka van meg, mert az előláb az újjakkal letörött; ez csak 0 05 m. magas.

Agyaglábak találtattak eddig a Délvidéken még Ujvárt (Milleker, I, 117) és Versecen (u. o., 156, 157). Hogy az ilyen lábak között valószínűleg edénylábak is voltak, mutatják a m. nemz. múzeumban őrzött pilini régiségek, melyek közt három kerek lapos tál 4—4 emberi láb-alakú durva tömör lábbal van. Ezekhez hasonlít a negyedik példányunk. Másutt is leltek emberi lábbal bíró edényt. Így a Leipzig melletti Canechwitz határában felfedezett urnatemetőből előkerült egy különös edény, melynek talp helyett 2 emberi lába van (Ingwald Undset: Das erste Auftreten des Eisens, 214. l., XXII. t., 1. ábra.). Lehetséges, hogy a később tárgyalandó madáralakú edény 2 lába is emberi lábformájú volt, a mit a törési nyomok és a hasonalakú őskori bronzedények is bizonyítani látszanak.

Azonban csak a durvább kivitelüekről bizonyos, hogy ezek mint edénylábak szerepeltek. Az anatómiailag jobban és helyesebben mintázottak egész emberi alakok maradványai lehetnek. Így az 1896-ban talált darab és egy Versecen 1888-ban talált töredék (Arch. Ért., U. F., XX, 64, 5 ábra.).

1896-ban került elő egy csőalakú csonka tárgy, mely egy nagyobb üres emberi agyagszobor jobb karja volt (XIX, 2). A csonka tárgy igen szépen mutatja a felső és alsó kar anatómiáját, a könyöket és a kéz tövét. Hossza: 0 15 m. Felső belső átmérője 0 035, az alsóé 0 027 m. Külső, nem a testre néző oldalán vonaldísz van, mely áll felváltva alkalmazott kettős zig-zeg vonások- és vízszintesen futó párhuzamos egyenesekből. Az egész szobor magassága mintegy 0 40 m. lehetett, a mi a többi délvidéki tömör emberi agyagszobrokéhoz óriásinak mondható.

b) Állatalakok.

Ezekből 6 került napfényre.

1897-ben találták az elsőt, ez egy bikafejet ábrázoló dombormű (XIX, 4 a, b). Úgy látszik valamely nagyobb edénynek oldalékitménye volt, mivel a háta homorú és a fej oldalai törést mutatnak, edényfalra enged következtetni. Színe szürkés. Kivitele ügyes kézre vall. Állapota meglehetősen jó; csak a két szarv törött le és a fülhegyek. A homlok, illetve a fej teteje és az orr körlapokat képeznek, míg a többi mind a természet után készült. Az egész töredék 0 11 m. hosszú, illetve magas és 0 10 m. széles. A száj nincsen külön megjelölve, az orrlyukak megvannak. Az orrot képező kör-

lapnak átmérője 0·026 m. Az orr felett két párhuzamos harántos vonal van; a fejet képező körlap alatt pedig ilyen 3 látható. Ezeket összeköti az orr nyergén 3 párhuzamos függőleges húzás. A 2 körlap közti távolság 0·06 m. A két szem 2 apró csücsökből áll, melyeknek közepén 1—1 pont van betűzdelve. Ezek mellett vannak a vízszintesen álló fülek. A fülek felett voltak a szarvak, melyekből a törészetek szemlélhetők. A szarvtő hengeralakú, 0·02 m. átmérőjű s 3 párhuzamos harántos vonallal van díszítve. A fejnek tetején lévő körlapnak átmérője 0·03 m.

Edény, mely hízott nőstény disznót ábrázol és meglehetősen ép (XIX, 5). A bal elő és hátsó lábai és a farka hiányzanak. Hossza: 0·155 m. Magassága a nyaknál 0·09 és a hátnál 0·08 m. A lábak 0·025 m. hosszúak, egyenesek, idomtalanok, a tülkök bemetszés általi megjelölésével. A fej karakterisztikusan van alkotva. Az orr tompa, a két szem két benyomott vastag pont által van megjelölve. A két fül esavart és erősen kiálló. Az edény színe szürkés-vörhenyes. Felülete le van simítva és párhuzamos vonásokkal s itt-ott pontokkal van díszítve. Egy helyt észrevettem, hogy bekarcolt vonalak mélyedése mészszerű anyaggal volt kitöltve. Az állat háta közepén van egy tojásdadalakú 0·05—0·03 m. belső átmérőjű nyílás. A nyílásnak két végén egy-egy benyomott apró pont van.

Egy hasonlóknak fejtöredéke. Ennek a színe fekete (XX, 1 a. b.).

A madáralak kétszer fordul elő. Az egyik hosszúkás cifrázott edény, mely a madártestet stilizálva mutatja (XX, 2 a. b.). Hossza 0·14 m., magassága 0·05 m. és szélessége a közepén 0·10 m. Elöl és hátul hegyes. Fenn a közepén egy 0·04 m. hosszú és 0·03 m. széles szájni nyílás van. Az egyik hegyes végén és ugyanazon oldalon a nyílás mellett a nyomok egy felfelé állott fület igazolnak. Alsó része díszítetlen és külön talppal nem bír. Felső oldala a nyílás körül szép díszítést mutat. Mindjárt az élesen kiálló has felett 2 párhuzamos egyenes, ezek felett kettős spirálisokból álló sor, azután ismét két párhuzamos egyenes vonul az edény köré. A 0·003 m. magas perem 0·007 m. széles felső lapján egymás mellé rakott tompaszögben megtört vonások láthatók. A felső rész le van simítva és feketés színt mutat.

Az edényt tisztítottván, az edény alján, a talp helyén, két egymás mellett elhelyezett 0·025 m. átmérőjű kerek törési lapot láttam, melyek azt bizonyítják, hogy ennek az edénynek két tömör lába volt, miáltal a hosszúkás üres edény madártestre, még pedig kaesa-testre, emlékeztet, ha a fület madárfejjel díszítve gondoljuk. És meglepő a hasonlatosság a madártesttel, ha azt a Hampel J.: A bronzkor, I. kt., LXVII. tábláján, 3. a. b. alatt bemutatott madáridomú bronzedénynyel, mely Csicseren, Ung vármegyében, találtatott és az ugyanott LXVIII. t., 5. a. b. alatt közölt, Magyarországból közelebről meg nem határozott helyen, talált hattyú (?) alakú üres bronzedénynyel összehasonlítjuk.

A másik üres madáralakú tárgy kisebb és durvább kivitelű. Apró csirkét ábrázolhat (XX, 3). Hossza: 0·065 és magassága a közepén 0·03 m. Kerek szájnnyílása, mely 0·017 m. átmérőjű, lenn van a fenékén. Tömör csőrének a hegye letörött; különben ép. Szintén feketeszínű, de diszítetlen. Ezen üres madártest alig szolgálhatott edényül.

Végre van egy hosszúkás csésze, melynek alakjához a hal szolgált mintául (XX, 4). Magassága 0·045 m. Fenékatméréi: 0·07—0·05, szájakméréi: 0·12—0·07 m. Fogantyúja kétszárnyú uszonyhoz hasonló, 0·03 m. hosszú és 0·035 m. széles.

A mi a fenti tárgyak leletkörülményeit illeti, a melyekből azoknak céljára és használatára következtetni lehet, megemlítendő, hogy az 1905-ben talált emberi alak egy sírurna szájába volt dugva; az 1897-ben lelt két emberi láb és az ép disznóalak, valamint a disznó-fejtöredék és végre a halalakú csésze elszórva tűzhelyeknél fordultak elő.

A Délvidékről a fenti állatalakokon kívül még csak kettő ismeretes. Mindkettő Borjason, Török-Becse határában, találtatott. Az egyik 0·11 m. magas agyagkorsócska madárfővel, mely 1880-ban a délmagyarországi múzeumba jutott. Ezen korsócskának 0·03 m. magas fölfelé szélesedő, findzsaalakú alsó része a talpon 0·025 m. átmérőjű; hasasodásának legnagyobb kerülete 0·22 m.-re terjed. A korsó nyaka annak csészéjénél 0·015 m.-nél magasabb és sajátságos madárféjjel végződik, melynek csőre 0·02 m. széles és 0·015 m. hosszú; szemei pedig 0·01 m. hosszúak. A korsó legnagyobb kerületének két ellentétes oldalán lévő csücskei átfúrtak; úgy a 0·035 m. széles, homorú madárféj is, az említett csücsköknek megfelelő két oldalán és az ezek közötti középponton átlukasztott, mely egymásfölötti két lyukon, a korsó mindkét oldalán zsinor húzatott keresztül ezen különben egyszerű alakú agyagedénynek felfüggesztésére (Tört. és rég. Ért., VII, 29, 30; és u. o. a rajza is.).

A másik feketeszínű, égetett agyagból lévő kis állati szobortöredék, mely ökörfejet ábrázol a két oldalra irányuló szarvakkal és emberi arccal (orral). Szarvainak végei közt 0·065 m. a távolság. Csak a nyakig van meg. Az egész szobor nagysága 0·10 m. lehetett. Orosz Endre birtokában, ki azt ott 1894-ben találta (Tört. és rég. Ért., U. F., XIX, 75.).

A mi a vattinai állatfigurális tárgyait eredetét és használatát illeti, konstatálhatjuk, hogy a bikafő egy nagyobb öblösedény oldaléktöredéke volt. Az ép disznóalakú edény sem függő-, sem állóedény nem volt, mert az elsőre a lyukak vagy fülek a felső részen, a másikkra a lapos alappal bíró lábak az alsó részen hiányoznak. Csak a hátán lévő lyuk utal egyáltalán edénycélra. A stilizált madártest egy olyan álló edény maradványa, melynek alighanem emberi lábalakú lábai voltak. Méceses sem lehetett, mivel bélnek való nyílása nincsen.

Az apró csirkealakú madártest edényül nem szolgálhatott, mert csak

a lefelé fordított szájával állhat meg. Ha keményebb anyagból volna, azt gondolhatná az ember, hogy pálcára való fogantyú. Végre marad a halalakú edény. Ez az egyedüli, melyről nyilvánvaló, hogy folyadékot befogadó edényül szolgált.

A hallstattkori állatalakokat ábrázoló szobrocskák között a szarvasmarha-, ló- és madáridom első helyen állott (M. Hoernes: *Urgeschichte der Kunst*, 498.).

Az egész marhaalak, melyet például az aegyptomiak szentnek tartottak, nagy szerepet játszik (u. o. 500, 501.). Az ökörfej gyakran fordul elő mint csüngődísz vagy edényeken, sőt a lakásokon mint ékítmény.

Agyagedények szarvasmarhafej-ragasztékokkal Trojában, Ciprosban és Mykenaeben korán lépnek fel és ezáltal a neolithkorban szórványos — Csehországból p. o. a Prága melletti Podhabából és a smichovi kerületben lévő Cerny-Vulból — és a hallstatt-korszakban meglehetősen gyakori jelensége ilyen protomoknak középeurópai agyagedényeken eredetében délkeleti befolyásokra megy vissza (u. o., 701.).

Az első vaskorban a szarvasmarha alakjával és fejével sűrűen találkozunk. A gazdag anyagot nem akarván itt kimeríteni, egész tömör alakot bronzból csak két helyről idézek: Hallstatton háromszor fordult elő (Sacken: *Halstatt*, XVIII. t., 31—33. ábra) és a Býčiskála-barlangban, Morvaországban egyet lelték (Dr. H. Wankel: *Der Bronze-Stier aus der Býčis-Höhle*; Wien; 1877). Edényt pedig csak egyet. Ez az alsó-ausztriai Rabensburg sírhalmából származó közép nagyságú, ököralakú agyagedény, mely Bécsben Much M. gyűjteményében őriztetik (Much M.: *Kunsthist. Atlas*, I. kt., LXX. t., 5. ábra).

A szarvasmarha fejének összeköttetése az edénynyel ősrégi. Sokszor a füleken látható. Így Hallstattban (Sacken: *Grabfeld*, XXIII. t., 2. és 3. ábra). A versec-ludosi temető urnamellékletei közt több bögrének a füle ökörfejre emlékeztető feltevényvel bir (Arch. Közl., XX. kt., I. t., 30. á. és u. o. 50. l.). Ezekhez egy egészen hasonló példány Vattinán is találtatott. Sokszor ökörfej díszíti az edény oldalait is. Így ismerünk Alsó-Krainából a Set.-Margarethen melletti sírhalmokból edényeket négy-négy bikafőalakú feltevényvel (Heger Ferencz közleménye, *Mitth. d. praehist. Comm.*, I—2, 76.). Továbbá Stájerországból, Widemről, valamint Wies környékéről (Mitth. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XV. kt., XII. t., 7. ábra) Végre Alsó-Ausztriából Gemeinlebarnról (Mitth. d. praeh. Comm., I—2, 66. l., III. t., 1. és 2. ábra). Északra Posenből sorol fel Undset edényt ökörfejjel (*Erstes Auftreten des Eisens*, 81.).

A disznó utánzata a bronzkori dolgok között szintén gyakori. Azonban ezen alakok inkább him állatot ábrázolnak. Bronzból csüngődíszül szolgált egy vadkanalak, mely Gerendről került az erdélyi muzeumba (Hampel J., *Bronzkor*, I. kt., LXVIII. t., 4. ábra). Agyagból többször fordult elő

Pilinben, s ezek gyermekjátékszerűül szolgálhattak (u. o. LXXI. t., 7. ábra). Gyönyörű, vadkant ábrázoló tömör bronz szobrocskát találtak a tolna-vármegyei Bata község határában, az ottani „Öreghegy“ nevű őskori erődítmény meredek partja tövéen; ez 0·08 m. magas és 0·11 m. hosszú. Szép kivitele miatt Wosinszky etruszk műnek tartja (Tolna, II. kt., 574. l.; rajza u. o. 534. l.). Hasonló, de durvább munka Szönyön találtatott. Egy harmadik Velem-Szent-Vidről ismeretes. Ez is vadkan, tömör, 0·075 m. hosszú és 0·036 m. magas (Arch. Ért., U. F., XVIII, 80.).

A vadkan alakja a La Tène-ízlésnek is kedvenc motivuma és azután majdnem változások nélkül maradt fenn századokon keresztül. A gerendi lelettől kezdve a Neny-en Sullias-ban római felirat társaságában előkerült régiségekig egyforma modorban van ábrázolva, a hogy harcra készen, bátran helyezkedik lábaira. Még a Vikingek korának kezdetén is szerepel (Reinach S. az Arch. Ertesítőben, U. F., XIV, 398). Wosinszky a vadkan-alakot a keltáktól származtatja (Tolna, II, 574), a kikenél a vaddisznó kultusza általánosán elterjedt szentélyeikben, mint Sopronban (Arch. Ért., U. F., VI, 113) s főleg érmeiken nagyon sokszor találjuk a vadkant; ép úgy mint a rómaiaknál a nöstény farkast és az italusoknál a borjut.

Madáralakú edények Magyarország más vidékein is előfordultak. A Csicseren talált madáridomú edényt, valamint egy másik, Magyarországon közelebből ismeretlen helyen lelt hasonlakú edényt már említettük. Ezek függő edénykéek, mert felső nyílásuk szélén az egyiknél két-két ellentétes lyuk, a másiknál ugyanott egy-egy kiálló fül van, mely az edény felfüggesztésére szolgáltak. Ezen edényekhez a legszorosabban csatlakozik egy harmadik függő edényke két madárfővel (Hampel J.: Bronzkor, I. köt., LXIX. t., 7. a, b ábra, és u. o., III. kt., 168. l.).

Észak Európában éppen nem ritkák azok Undset: Erstes Auftreten des Eisens, IX, t., 13. ábra és XIX. t., 13. ábra alatt mutat be ilyeneket, melyeknek célját, illetőleg használhatóságát megmagyarázni nem tudja. Soknak a felső nyílásán kívül még elül is egy kis lyuka van, melyen keresztül a felső nyíláson beleöntött folyadék cseppenként kifolyhatott. Lámpáknak tartották azokat, de Undset szerint ilyenekül nem szolgálhattak (Undset i. h., 68). Találtak pedig ilyeneket Sziléziában (u. o.). Posenben (u. o., 83, 85 és 110), a Lausitzban (u. o., 185) és Mecklenburgban (u. o., 256³).

A vattinai állatalakoknak némelyike, ú. m.: a nöstény disznó és az ökörfej azért érdemli meg figyelmünket, mert a plasztikai művészetnek hazánk területén legelőkelőbb agyag emlékei gyanánt tekintendők.

5. Egyéb agyagkészítmények.

Ebbe a csoportba azokat az apró edényeket sorolom, a melyek gyermekjátékszerű használtattak, továbbá az ékszereket, szerszámokat és fegyvereket

is, végre ama tárgyakat, melyeknek célját és rendeltetését magunknak eddig megmagyarázni nem tudtuk.

Az agyagedények között olyan apró példányok is voltak, melyek csak gyermekjátékszerűül szolgálhattak. Ilyen kétféle van. Van durva kivitelű csésze és hengeralakú edény, melyek oly kezdetleges kidolgozásúak, hogy fel kell tennünk, hogy azokat maguk a gyermekek csinálták. A legnagyobb 0·05 m. magas, 0·05 fenék- és 0·10 m. szájmérvőjű. A legkisebb 0·01 m. magas, 0·01 fenék- és 0·02 m. szájmérvőjű. Három füllel volt ellátva. Van aztán vékony falú, vonaldiszes edényke is, mely a gyermekek számára készült. Ezek füles csészék. Az előbbi fajtából 9-et, az utóbbiból 7-et gyűjtöttem.

Agyag gúlák. A verseci múzeumban van összesen 76 ép példány és 7 töredék. A helyszínén hagyott töredékek száma százakra megy. A fenti 83 darab egynek kivételével gúlaalakú, csak egynek van kúpalakja. Ez vörösre van égetve, 0·11 m. magas és 0·06 m. alapátmérvőjű. A gúlák túlnyomóan karesúak, magasságuk 0·09—0·19 m. között váltakozik; de van egy, a mely csak 0·05 m. magas. A legnagyobb példány 0·19 m. magas, alapjában 0·08 és a csücsán 0·045 m. széles. Egy példány igen nehézkes. Ez 0·19 m. magas, alapja 0·17 és teteje 0·07 m. széles. 1897-ben leltünk két példányt, melyeknek alakja a fentiek-től eltérő, a mennyiben a test a lyuk alatt az alap felé kétoldalúlag összehúzódik, miáltal az alap hossznegyzet-alakúvá lett; a tárgy pedig kalapácsformát nyert. 1903-ban még egy ilyen ép példányt és egy negyediknek töredékét szereztük meg.

Sok példányon díszítést észlelhetni. Így van 44 példány tetején újjbenyomásos pont, kettően egy középhornnyolat, egyen 2 párhuzamos hornnyolat és hatén bekarcolt egyenesből álló kereszt. Az oldalakon van 3 példánynak az éllel párhuzamos újjal benyomott vonala, 1 példányon van a két nem lyukas oldalon egy-egy kígyóvonal (XXI, 7), egy másikon a lyuk körül kör és ettől lefelé a talpig egy egyenes vonal (XXI, 8), 1 példányon a nem lyukas oldalon egy benyomott függőleges pontsor (XXI, 9) és végre egynél fenn a tető széle alatt köröskörül egy pontsor.

A kalapácsforma Trojában fordult elő. Széles baltaalakja van egy dettai példánynak. A kereszt a tetőn másutt igen gyakori, azonban csak dölt helyzetben, míg a vattinaiak állók. Ilyet ismerünk szintén Trojából (Schmit: H. Schliemann's Sammlung, 298. l.). Míg álló kereszt a gúla oldalán Bihácson, Boszniában, látható (Wissenschaftl. Mittheilungen aus Bosnien, V. kt., XXX. t., 211. á.). Oldalékitményesek e. k. még Battán, Fehér vármegyében (Arch. Ért., U. F., XXII, 423. l.) és Wies környékén (Much: Atlas, I. kt., XLIII. t., 10 á.) kerültek napfényre.

Ezen agyagalakítások nálunk és másutt is feltűnően gyakoriak tűzhelyeinken. Céljukat azonban még nem tudták meghatározni a szakférfiak. Az 1897—1899. években módomban volt azoknak elhelyezését megfigyelni,

de az igazat megvallva, saját tapasztalataim sem járulnak hozzá a kérdés tisztázásához.

1897. május 22-én egy tűzhely nyugati szélén egymás mellett 3 gúla feküdt hegygyel kelet felé; egy negyedik gúla a tűzhelytől 0.5 mnyire szintén csúcsesal kelet felé feküdt.

Később találtatott egy tűzhelynél 1 gúla, a csúcsesal nyugat felé ferde helyzetben.

Szeptemberben a tűzpadoknak nyugatra néző oldalán 3—3 volt, 0.2—0.3 mnyire a tűzhely szélétől és ugyanannyira egymástól sorban. A gúláknak nem állottak, hanem nyugat felé dőlve találtattak.

Végre volt egy tűzhelyhez közel 3 gúla fekvő helyzetben csúcsesal nyugat felé elhelyezve.

1898 tavaszszal 5 tűzhely mellett mintegy 0.3 mnyire annak nyugati szélétől 2—3 gúla állott részint egyenesen, részint nyugat felé dőlve. Más 5 tűzhelynél 0.2—0.3 mnyire a nyugati szélétől 2—3 gúla sorban kelet felé dőlve találtatott.

Áprilisban egy tűzhely nyugati szélétől 0.2—0.3 mnyire 3 gúla kelet felé dőlt helyzetben fordult elő.

Augusztusban 3 tűzhely nyugati oldalán 0.2—0.3 mnyire 3—3 gúla volt.

1899-ben a gúláknak a tűzhelyek nyugati, néha keleti oldalán állottak, keletre dőlve 2—3 dbból álló sorokban.

1901 végén egy háromrétegű tűzhelynél, tehát egy olyanál, mely kétszer újjátatott meg, az északi szélénél nem kevesebb mint 11 db. találtatott, és pedig 2 sorban egymás felett, hegygyel észak felé feküdvén. A legalsó réteg mellett 5 nagy és az e fölött elterült második réteg mellett 5 nagy és 1 apró példány.

Egy másik tűzhelynél, mely azonban csak egy rétegből állott, ismét az északi oldal mellett 3 gúla hasonlóképen hegygyel észak felé találtatott.

E gúláknak mibenlétéről igen eltérők a vélemények. Hampel csak azt mondja, hogy azok a tűz körüli használatra szolgáltak (Bronzkor, III, 212.). Schliemann, Schmit (H. Schliemann's Sammlung, 296. l.), Much, Radimsky, Wosinszky és mások szövőnehezékeknek nézik. Vannak aztán olyanok, kik „tűzi kutyá“-kat véltek bennök felismerni, melyekre a főzőedényeket helyezték, midőn főztek. Egy harmadik csoportja a szakérfiaknak végre sacralis jelentőséget tulajdonít nekik. Így Ortway azt mondja, hogy e saját-szerű agyagalakítások tűzszertartási tárgyak és őseink háztartásában cultus-tárgyakul szolgáltak (Temes, I—1, 206, 207.). Herepey szerint pedig a kúpok nem egyebek, mint jelképes tárgyai a legmagasabb istenségnek (Alsó-Fehér vm. monographiája, I. kt., 55. l.)

Hoernes Mór azt tartja, hogy ezen agyaggúláknak, melyeket másutt szövőnehezékeknek tartanak, a sírokban valószínűleg nem ezen jelentőséggel

birtak. Azok gyakran átfúratlanok és az urna körül igéző vagy kitiltó kört alkotnak, mint egy soproni tumulusban, vagy a halottak feje mellett állanak, mint Megara Hyblaea görög sírjaiban. Votivbalták utánzatainak sem lehet azokat elfogadni. Nem marad egyéb hátra, mint azokat hypothetice az emberi alak symbolumának tekinteni. Ezen agyagtömböknek sacralis karaktere mellett beszélnek a rajta lévő bekarezolások is (Hoernes: Urgesch. I. Kunst, 474.).

Súlyzók. 1896 nyarán szereztem 3 agyagtárgyat, melyek a tornázásban használt súlyzókhoz (Hanteln) hasonlítanak (XXI, 3). Ezek a Kory-féle földön tűzhely mellett, illetve egy ilyennek szélétől 0.3 mnyire, még 2 elkallódott példánnyal együtt, rakásban feküdtek (Milleker, I, 140, 141.). Ezek egyike 0.095 m. hosszú, korongjai pedig 0.08 m. átmérőjűek.

1898 áprilisban a Naschitz-féle telken ismét egy találatott egy tűzhely mellett; de ez durva kivitelű. Vöröstre égetett. Hossza: 0.12 és szélessége 0.08 m.

Mindkét esetben az ismeretes agyaggúllák társaságában fordultak elő.

Hasonló tárgyak másutt is jöttek napfényre és pedig telepeken és sírokban agyagból és bronzból.

Magyarországon a Tisza vidékén találták. Továbbá Szt.-Andráson, a Sebes-Körös jobb partján, hol egy bronzkori telep volt, mely érdekes rajzú cserepeket szolgáltatott. Az itt lelt agyagpéldányoknak hossza 0.10—0.11 m. (Arch. Ért. V., [1871], 305. l., 5. á.). Dabon sírurnában egy 0.045 m. hosszú agyagpéldány más melléklet társaságában volt (Archiv f. oest. Geschichte, XXXIII, 90.). A csepelszigeti Tökölről 1876-ban 3 db. került a bécsi udvari múzeumba. Báró Miske Kálmán gyűjteményében van ezen tárgy a vasvármegyei Velem-Szent-Viden lévő őstelep tűzhelyeiről agyagból (B. Miske szíves közlése). Sopronban a Várishegyen a gödörlakásokban, melyekből csak hallstattkori jelleggel bíró artefacták kerültek ki (Mitth. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XXI, 175) egy ilyen 0.035 m. hosszú agyagtárgy, a két korong lapján vonalos díszítménnyel (u. o., 191 és VIII. t., 4. á.). Erdélyben Báránykútnál a hetvenes években a falú előtt útkészítés alkalmával telepet tártak fel, hol agyagkúpok társaságában több ilyen, névleg a szentandrásihoz teljesen hasonló tárgy találatott, melynek hossza 0.13 és korongjának átmérője 0.105 m. (Archiv. f. siebenbürg. Landeskunde, N. F., XIV, 142.). Kis-Selyknél az ú. n. „vár“-on 23 db. bronzból találatott. Hosszúságuk 0.035—0.056 m. (Mitth. d. Central-Comm. 1857, 157; és Archiv f. siebenb. Landesk. N. F., XIII, XV. t., 27. á. és u. o., XIV, 142.). Ezen utóbbiak annyiban térnek el a szokottaktól, hogy az egyik szélén keresztül vannak fúrva.

Dél-Magyarországon még egy helyt találtam. A Vöröstemplomon 1898-ban a Dolics-völgyben feltárult őstelep 1899-ben egy égetett agyagsúlyzót szolgáltatott, mely Böhm Károly gyűjteményébe került. Sérült.

Külseje vörös; belseje fekete. Hossza: 0·092, középső átmérője 0·05, ép korongjáé 0·055 és sérült korongjáé 0·067 m.

Tirolban a Kaltern melletti Stadlerhofon felfedezett sírokban az urnák mellett 2—2 agyagból készült példány volt elhelyezve (Frh. v. Sacken; Mitth. d. Central-Comm.; 1865; 183. l., rajzzal).

Stájerországból agyagból kisebb példányok a wildoni várromoknál jöttek napfényre (Archiv f. oest. Geschichte, XXIV, 264.). Ugyanott a Glein melletti sírhalmok egyikében érdekes bronzok társaságában pedig egy 0 045 m. hosszú bronzból készült darab találatott (U. o., 260.). Újabb időben, 1894-ben, a Cazin melletti Čungar gradina nevű sáncmű, Boszniában, is szolgáltatott egyet agyagból, melynek hossza 0 055 m., átmérője a korongos végeken 0·042 és a közepén 0·03 m. (Wissenschaftl. Mitth. aus Bosnien, IV, 90 és 91, és 118. á.).

Egészen hasonló, de gondosabban kidolgozott és a két homorú alapon ornamentált, kbl. 0·06 m. hosszú agyagtárgyak a villanovai és morzobottói sírokban is konstataáltak, és nagyobb mennyiségben Vulcinál az Isis-barlang nevű sírkamrában, mely főleg aegyptomi és aegyptizált dolgokat tartalmazott. Azért Gozzadini ezen symbolicusnak tartott tárgyakat az aegyptomiaknak tulajdonítja, véleményének támogatását két aegyptomi szoborban vélvén találhatni, mely szobrok kezükben hasonló tárgyakat tartanak (Gozzadini: La necropole de Villanova, 38. s k. l.).

Azonban nem kell oly messzire mennünk, hogy ezen szerszám képét figurális alkotásokon láthassuk.

Magán a hallstatti korszak előkelő emlékein többször van feltüntetve. Ama gazdag, trébelt és poncolt képesoportokkal ellátott bronzvedrek, melyek azon kor életére érdekes fényt vetnek, többször mutatják be használatát. Névleg az 1845-ben Tirolban a Matrei melletti urnatemetőben (Hochstetter: Gräberfunde von Watsch, I. t., 4. á.), az 1882 tavasszal Watschnál (u. o., 2. á.), továbbá a Caporettonál (Görz tartományban), az 1891-ben Alsó-Ausztriában Göttweig mellett Kuffarnban talált sítulákon, valamint a Set-Marein melletti Magdalenenbergen lévő hallstattkori tumulusból 1894-ben kiásott övlemeztöredéken (Mitth. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, XXIV, 72, 73 és III. t., 1. á.) egy egymáshoz teljesen hasonló csoport van feltüntetve, mely két meztelen viaskodó emberi alakból áll, melyek közt egy sisak van elhelyezve. A legtöbb esetben mindegyik viaskodó mögött egy vagy két ember is áll. A viaskodók kezeikben súlyzókhöz hasonló ütőfegyvereket tartanak, melyek a mi vattinai súlyzóalakú agyagtárgyainkra élénken emlékeztetnek. Telepünk a kora vaskorban is létezett, tehát a fenti sítulákkal egykorú lévén, nagyobb agyagtárgyaink célját az azokon előforduló képek magyarázzák. Hogy agyagsúlyzóink ilyesmire törekénységük miatt talán alkalmasak nem lehettek, az nem áll, ha tekintetbe vesszük, hogy szarvasagancsból baltákat csináltak. A kisebb példányoknak ter-

mészetes, hogy más lehetett a rendeltetése, de ezek között ismét symbolicus helyettes lehetett.

A watschi és matrei situlák Deschmann szerint ó-etruszk művek s kereskedés folytán jutottak az Alpok vidékére (C. Deschmann: Ein Kunstwerk altetruskischer Metalltechnik; Mitth. d. Central-Comm., 1883, 1. füzet.). Egy Este-ből származó agyagrelief-töredék, melyen ezen ökölharejelenet és szerszámok szintén ábrázolva vannak, hasonlóan délre utal (M. Hoernes: Zur praehist. Formenlehre; Mitth. d. praeh. Comm.; III [1893], 109. l., 49. á.). Szombathy József megint a leletek mai állása alapján azt véli, hogy a fent leírt krainai figurális lemezek a venetek földjéről származnak és hogy ezen különös barbár művészet kifejlődésére a Keletről, Görögországból, Alsó-Olaszországon át jövő befolyásol hatott (Anthrop. Mitth., XIV, 76.). És csakugyan megtaláljuk tárgyunkat a Schliemann által felásatott Hisarlik domb leletei között. A „negyedik város”-ban fordult elő ezen súlyzóalakú tárgy. Anyaga gránitkő, hossza mintegy 0.08 m. (Schliemann: Ilios, 1286. á.). Schliemann hálónehezéknek nézte s megemlíti, hogy ilyen kőszerszámok Dániában, Georgiában és Rhode Islandon is előfordultak (u. o., 636. l.).

Egyéb tömör agyagkészítmények:

Nagy tömb, mely kerek üllőhöz hasonlít, ép és vörösre van égetve. Magassága 0.13 m., szélességi átmérője 0.14 m. A henger közepe alig észrevehetőleg befelé hajlik. Rendeltetését nem sejtem.

Apró hengerek. 7 db. A leghosszabb 0.08 m. A legkisebb 0.035 m. hosszú. Legnagyobb vastagság 0.025 m. és a legvékonyabb henger átmérője 0.015 m. Céljuk előttem ismeretlen.

Golyók. 2 ép és 5 töredékes. Az egyik ép 0.07, a másik 0.04 m. átmérőjű. Vörösre vannak égetve. Parittyakövek lehettek.

A gyöngyök több változatban lépnek fel. Ezekből 32 dbot gyűjtöttem. Van gömb-, laposgömb-, alacsony kúpalakú és olyan, mely hasonlít két az alappal egymásra helyezett csonka kúphoz és végre van hengeralakú is. Néhányat részletesen mutatok be:

1. Kissé lapos gömb, melynek kihasodásán álló keresztek (+) és + jegyek felváltva hanyagul vannak bekarcolva (XXII, 5 a. b.).

2. Ugyanaz. Az oldalon bevágva, ötágú csillagra emlékeztet (XXII, 4).

3. Ugyanaz. Négy kicsúcsosodás által ugyanannyi ágú csillaghoz hasonló (XXII, 1 a. b.).

4. Ugyanaz (XXII, 7), magassága 0.025, átm. 0.04. Függőleges hornyolatokkal. Analógiája Hallstattban (Sacken, XVII. t., 24. á.). Ilyeneket egyenként is használtak ékszerül (u. o., 78. l.).

5. Alacsony csonka kúp. Szegélyén 2 párhuzamos vonal, ezek fölött schraffírozott egyenoldalú háromszögsor vonul a köpenyegen körül (XXII, 12 a. b.).

6. Ugyanaz. Köpenyegén 4 betűzdelte pontsor vonul körül párhuzamosan (XXII, 8 a. b.).

7. Két, az alappal egymásra illesztett csonka kúp. Magassága 0·027, átm. 0·045 m. A tompa élt alkotó kerület fölött és alatt félkörök vonulnak körül (XXII, 6).

8. Lapos karika, melynek két szélességi lapján körök vannak benyomva (XXII, 3 a. b.).

Van vagy 10, nagyobb edények falából alakított korong. Külön készített és égetett csak kettő van. Az egyik díszítetlen és szélén két újjbenyomás által megfogható. A másik azonban valóságos díszkorong (XX, 5 a, b, c). Átmérője 0·07, vastagsága a szélén 0·006 m., a közepén 0·017 m. Az egyik oldalon lapos és sima, a másik oldalon csonka kúp-alakot mutat, miáltal fődőhöz hasonlít. Alsó lapos oldalának közepén egy rhombus és spirálisok által képezett ékítmény látható, mely félholdas edényfüleken többször előfordult. Körülötte két párhuzamos vonal és végre egy pontsor, melynek pontjai keresztül vannak szúrva, szegélydísz alkot. A felső lapon hasonló szegélydísz között van először egy spirálisokból képezett koszorú és ebben a köralakú tetőn, kettős központi körben négy-szögű ékítmény, mely öt négyzetből van alkotva, úgy, hogy az egyik a közepén van és a többi ennek négy sarkára esnek. A központi körlap különben 0·017 m. átmérőjű.

Feltűnő számmal lépnek fel a lyukas korongok, melyeknél a központi lyuk körül karima észlelhető, miáltal a tárgy agygyal ellátott kocsi-kerékhez hasonló (XXII, 10 a, b). Összesen 20 nagyobb és 12 kisebb példány van. A legnagyobb átmérője 0·13 és a legkisebbé 0·04 m. Rendszerint díszítetlenek. Van azonban egy, melynél a kerülettel párhuzamosan zig-zeg-vonal fut körül (XXII, 11 a, b.).

Van aztán lapos karika 13 db. Ezek valamennyien nélkülözik a díszítést. A legnagyobbak átmérője 0·07 és vastagsága 0·015 m.

Sűrűen találkozunk az agyagtáblákkal. Ezeknek lelőhelye a tűzhely. Épet azonban nem találtam; csak sarktöredékeket, összesen 79 dbot. Átlagos vastagságuk 0·01 m. A legegyszerűbbek díszítése a szél vastagodásából áll (15-nél). A legtöbb úgy van díszítve, hogy ráragasztott léctag szegélyezi, melyre sorban újjal pontok vannak benyomva. Egy-két példányon a szél és a léctag apró vonásokkal van ékítve, ú. n.: halszálka-mintával. A délvidéki őstelepek közül még a vattinaival sokban rokon dettai mutat fel ilyen táblákat; de ez utóbbiak díszítésnélküliek.

A szerémsvármegyei Vucedol tiszta ifjabb kőkorszaki telepről, hol mészbetétes edények is szerepelnek, egy táblatöredék került a bécsi udvari muzeumba, mely 0·012 m. vastag volt. Az egyik oldalon díszítve volt. Egyenesekből álló mezőnyök, szegélyében hegyes eszközzel betűzdelte pontok és zig-zeg-vonások láthatók (Praehist. Mitth., I—5, 272, 16. ábra).

A lengyeli telepen gyakran fordult elő és ott az alakja hossznegyszögű. *Wosinszky* rajzban közöl egyet (*Das Lengyeler Schanzwerk*, II. kt., XXXIV. t., 261. ábra). Ez körülbelül 0·18 m. hosszú és 0·15 m. széles. Vastagsága a két hosszoldalon 0·04, a közepén csak 0·01 m. A széltől 0·02 m.-nyire domború vonal fut körül, mely újjbenyomásokkal van tele (u. o., 96. l.). Ez tehát vastagabb és kisebb, mint a vattinaiak. Rendeltetésüket nem ismerem.

Egy-két agyagtapasztörödékekben *Wosinszky* „holdkép“-maradványokat vélt felismerhetni. Ilyen félholdidomú agyagtárgyak többnyire cölöpépítményekben fordulnak elő, és voltak szakférfiak, kik kultusztárgyakat sejtettek bennök. *Wosinszky* hasonló, de egyszerűbb tárgyakat Lengyelen is lelt tűzhelyeken és ezért a rendeltetésük nem volt más, mint hogy a tűzhelyek körül az égő fahasáboknak támaszul szolgáltak (Tolna, I, 342.).

Van még egy határozatlan rendeltetésű kis csüngőtárgy, mely csolnakhoz hasonlít s melynek felső részén kis átlukasztott háromszögű csücsök van (XXI, 5), felső lapja vonaldíszes. Az egyik csücske letörött. Eredeti hossza 0·073 m. lehetett; most a tárgy csak 0·06 m. hosszú. Fekete színű; jól égetett.

Végre említek egy másik tárgyat, mely 0·10 m. hosszú és 0·035 m. széles és három helyt függőlegesen át van lyukasztva. Ennek a rendeltetése is ismeretlen előttem (XXI, 4 a, b, c).

VIII. Eletmód és foglalkozás.

Azon körülmény, hogy sok tűzhely egymás mellett terült el, a vattinai őslakókról fejlettebb társadalmi együttélést kell feltételeznünk. Őslakóink egész telepet képeztek, melynek némi községi szervezettel is kellett bírnia. Az ott tanyázó emberek már régen túl voltak a családi szervezet laza formáin és törzsileg voltak szervezve, melyek nemzeti kötelékbe tartozhattak.

Őslakóink életének nagy része a tűzhely körül folyt le. Itt nemesak ételét főzte, hanem készítette edényeit, valamint kő-, bronz-, csont- és agancsból való fegyvereit, szerszámaikat és ékszereit is.

Élelmézését a növényvilágon kívül az állatvilág szolgáltatta. Ezt tanúsítják a konyhahulladékok, főleg a csontok. Az ősemlék konyhájában találkozunk a szelíd házi állatokkal, a vaddal, a szárnyasokkal és a víz lakóival. A vad képviselve van a szarvas, őz, medve és vaddisznó által; a házi állatok közül konstatálható a szarvasmarha, a juh, kecske és a disznó. Halcsigolyát többször találtunk, egyszer a csuka állkapcsát is. Gyakori az *Anadonta cingea*, a pataki kagyló héja.

Uralkodó azonban a szarvas és marha maradványa; az is sokszor tapasztalható, hogy a csontokat a benne lévő velő végett felhasználították.

A ló és a kutya állandó kísérője az embernek.

A fegyvereknek gyakori előfordulása a lelettárgyak közt ősemberünknek a létérti küzdelmére élénk fényt vet; a harc és háború gyakran elszólíthatta őt tűzhelye mellől. De a férfiak idejét sokszor vette igénybe a háborúval rokon foglalkozás, a vadászat is.

A vattinai őslakók rendes foglalkozása a földművelés, állattenyésztés, vadászat, halászat, ipar és kereskedelem volt.

A földművelést igazolja a bronzsarló, továbbá a válualakú malomaljak és golyóalakú buzatörők gyakori előfordulása. Különös, hogy a földművelésre szolgáló kapa szarvasagancsból és a szántásra, illetve a föld felhasítására használt kaptafaalakú kövéső leleteink közt teljesen hiányoznak.

Az állattenyésztést bizonyítják a csontleletek, kivált a konyhahulladékok között talált maradványok: a ló-, szarvasmarha-, keeske-, juh- és disznó-, valamint a baromficsontok. A vattinai ősember marhájának apró, zömök, körszelvényalakú sarva volt. A lovat, a mint ezt a lószerszámrészlet mutatja (IX, 1 a, b, 2), nem csak paripául, hanem igavonó állatul is használták.

A vadászat nagy szerepet játszhatott őslakóink életében. A szarvasok állománya a környéken rendkívül nagy lehetett; az őz is gyakori volt. De a vadász zsákmányát képezték a medve, vadkan, farkas, róka és a nyúl is, valamint a szárnyas vad, melynek úszó és gázló fajtái sűrűen ellepték a közeli mocsarat.

A halászatra, melyet a telep melletti patakban, valamint a közeli mocsárban űzhettek, a szarvasagancsból készült halszигony, az égetett agyag-hálónéhezékek és a konyhahulladékok között talált halesigolyák és csontok utalnak.

Annál több emlék maradt fenn, melyek az ipar űzetése mellett tanúskodnak. Névleg konstataáltam az agyagművesség, a fouás és szövés, a kő-, csont-, szarvasagancsból való szerszámok készítése, a bronzöntés és a bőrkikészítésének a mesterségét. Igaz, hogy ezeket az iparágakat akkor csak házilag űzték, legfőlebb a bronzdolgok készítése volt olyanok kezében, a kik faluról-falura vándoroltak, mint a mai cigánykovácsok.

Az agyagművesség volt amaz iparág, melyet minden házban űztek. Ez hagyta a legtöbb emléket reánk. A lakás és a sír egyformán fentartotta számunkra készítményeit. A tűzhely mellett szabadkézből készítették és ugyanott a nyílt tűzön égették, vagy néha csak a napon szárították az agyagból készült sokféle edényeket és más tárgyakat. Van picinyke kis edényke és van megint olyan, mely óriásinak vehető. A nem házi használatra készült edények anyaga jól meg van válogatva és tisztítva. Az égetés is tartós, de ritka az élénk vörösre égetett edény. A vörös szín csak a mocsáralakú nagy edényeknél uralkodik. A füstölés útján való feketítés is volt divatban.

1898-ban szereztünk egy durva agyagtárgyat, mely gömbszelvényű

gombakalaphoz hasonlít; a belső oldalán csücsök van, mely fogantyú gyanánt szolgált (XXI, 2). Átmérője 0.11 m. Dr. Hampel József, ki ezt a tárgyat látta, odanyilatkozott, hogy ilyen eszközzel az edények alját belül kisimították. Hasonló tárgy már ismeretes, csak hogy azok kisebbek és gondosabban vannak kidolgozva, mint a vattinai.

A díszítés bekarcolás által történt, melyet néha fehér mészszerű anyaggal töltöttek ki. Pecsétlő mintákkal való benyomás által készült díszítés alig konstatálható. Sok esetben az anyagot graphittal vegyítették és sokszor simítókövel vagy esonttal simították és fényesítették ki az edények felületét. Ez utóbbi leginkább a kis edényeknél tapasztalható, melyeknek agyagját jól iszapolták, sőt sokszor a csak nagyjában kész edényt egy új finom agyagréteggel vonták be és simították le.

Az edények külsején lévő csücsökök vagy rá vannak ragasztva, vagy pedig belülről kifelé nyomva.

Előfordult egyszer domborúvonaldísz is. 1904. januárban a 98. számú ház előtt kiásott urnák egyike domború vonásokkal volt ékítve, melyek a nyaktól egészen a has közepéig vonultak. Ilyen díszet találtam Versecen egy ludosi urnán (Milleker, I, 169. l.; Versec, IV. t., 2. ábra). De előfordult ez a dísz másutt is. Így Rácegresen, Tolna vármegyében (Wosinszky, Tolna, I, 493 l. és CXVI. t., 3. ábra), és egy állítólag Maros-Vásárhelyen, Maros-Torda vármegyében talált harmadik urnán (Hampel: Bronzkor, III, CCXXIV. t., szám nélkül). A két utóbbinál a nyaktövéből négy helyt egy pontból 3—3 vonal sugárzik szét a has közepéig.

A „zsinegdísz,” mely a spárgának a nedves agyagfalba való benyomása által állítatott elő, északi Németországban, Brandenburgban, a neolithkorban virázkodik összes variánsaival. Alsó-Ausztriában a bronzkorban találkoztunk vele. A Duna-Tisza-Maros-közön későbbben lép fel; a tolvádiai urnatemető remek zsinegdíszes edényei a korai vaskor termékei. Nálunk, Vattinán, csak néhány sírurnán, melyek azon fajtából valók, a melyeknél a has magasan van elhelyezve, és a mely fajta Tolvádián is sűrűn lép fel, tapasztaltam a zsinegdíszet, és itt is, nem a valódit, hanem az utánzottat, az „ál-zsinegdíszet.” Ezt úgy állították elő, hogy egy kis háromhegyű villaalakú szerszámmal pontozott vonalakat csináltak. Ezen díszet láttam még egy saághi urnán (Temesvárt) egy károlyfalvain (u. o.) és egy versec-ludosi bögrén (Versecen).

A mészbetétes edények is ritkábbak. Ezen edényeken a mélyebbre bekarcolt díszítést mészszerű anyaggal töltötték ki, miáltal a világos rajz a többnyire sötétebb alapon igen szép hatással bírt. Délvidékünkön: Rábén, Törökbeese-Borjason, Dinnyáson, Vattinán, Versecen, Károlyfalván, Temes-Kubinban, Delibláton, Gályán, Dubovácon, Palánkon, Fehértemplomon, Temes-Váralján, O-Moldován és Alsó-Lyupkován; odaát Szerbiában Klicsévacon Dubovácnak átellenében és Práhova vidékén a Vaskapú környékén találtak

ilyeneket. A legszebb dolgokat Dubovácon a magyar és Klicsevácon a szerb Dunaparton lelték urnatemetőkben. Ezen díszítési mód nálunk már a kőkorszakban lép fel, ha a dinnyási lelettárgyak mind ezen korszakból származnak, — s a hallstattiban éli virágzását és a La Tène-korban már nem dívik. Újabb időben Wosinszky Mór tüzetesen foglalkozott a mészbetétes edényekkel (Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete, 1904.). Vattinán talán egy féltucat tárgy mészbetétes. Van két díszes kisebb tál, melyek urnamellékletül szolgáltak, és melyeknek analógiái Versecen és Gályán fordultak elő. Azután a dísznóalakú edényen is észlelhetni azt. Lehetséges, hogy Vattinán a homokos fekete agyagban a fehér anyag nem konserválódott és a mélyedésekből kihullott.

A benyomott díszítés szintén fejlettebb technikára mutat az őskori fazekasművészetben és a bronzkor csak későbbi szakában szerepel, Vattinán is néhány edényen konstatalható. Ennél nem kellett a díszítési motívumokat ugyanannyiszor, a hányszor az edényen előfordultak, mindig szabad kézzel alakítani, hanem kifaragván ezt csontból, kőből vagy más kemény anyagból, egymásután annyiszor nyomták be a még lágy edény falába, a mennyiszor a díszítendő felület ezt megkívánta (Arch. Ért., U. F., IX, 151.).

1897-ben került elő egy kisebb állatnak, úgylátszik rókának, szárcsontja, melynek egyik puhább, lapos végén keresztben álló vájatok látszanak. Ezen tárgy edénybélyegző lehetett. Ilyenek hazai leleteinkben nem ritkák, különösen báró Nyáry Jenő pélini leleteiben jöttek elő nagyobb számmal és változatban (Hampel J.: Catalogue, 120.). Azonban Vattinán mégis aránylag kevés edény mutat fel ilyen bélyegzővel benyomott díszítést. Névleg tapasztaltam azt, de csak nagyobb edényeken; így egyszer egy palaekalakú urna hengeralakú nyakán félköröket (XV, 1), egy nagy tál szájszélén benyomott körszelvény-sorokat, egy urnán és egy gyöngyön pedig benyomott apró köröket láthatni (XXII, 3 a, b).

A szerszámkészítés háziiparilag üzetett ugyan, de általánosan. Úgylátszik, minden ember maga készítette szerszámainak nagyobb részét: annyi a lelet.

A kőszerszámok helyi gyártására elég bizonyítékaink vannak. A pattogatott dolgok közt levő 13 tűzkő-„forgács“ a készítés alkalmával lehullott felesleges anyag. Az obsidian-nucleus, melynek hosszoldalain láthatni, hogyan pattogtatták le a késpengéket, eredetileg, mint a többi hasonló leletek, hengeralakúak birt, közel 0.04 m. vastag, de az egyik végén összezúzták és ezért csonka (IV, 10).

A csiszolt tárgyak helyi előállítását egy félig kész baltával, valamint négy köpecekkal illusztrálhatjuk. A még befejezetlen serpentinbalta csak nagyjából van kidolgozva; csak az éle van kicsiszolva. Hossza 0.10 m., magassága 0.02, és szélessége a fűrőlyuknál 0.045 m., fúrása megkezdett

(III, 4 a, b). A kődugasz, melynek szabálytalan alakja a fúrásnál használt agancshengerre enged következtetni, még benne van a lyukban. A megkezdett nyéllyuk átmérője 0·02 m. (Analógia: Arch. Közl., XVI, V. t., 43. ábra).

Az első pecek 0·049 m. hosszú és 0·01 m. átmérőjű, a második 0·03 m. hosszú és 0·015 m. vastag, a harmadik 0·03 m. hosszú, az egyik végén 0·012, a másikén 0·008 m. átmérőjű, a negyedik végre 0·024 m. hosszú és 0·014—0·010 vastag. Eme pecek a csiszolt kőszerszámok nyéllyukának fúrása alkalmával keletkeznek és kihullanak. Valamennyinek azon vége, mely annak az oldalnak, a hol a fúrás eszközöltetett, átellenében volt, érdes, a mi azt bizonyítja, hogy a szerszám befejezetlen állapotban fúratott meg. Mind a négy peceknek szép szabályos vagy megközelítőleg hengerformája azt engedi következtetni, hogy a fúrás üreges hengeralakú fémfúróval történt. Ezt igazolja a második számú érdekes henger is azért, hogy azon végén, a hol a fúrást eszközölték, egy körszelvényalakú vátatnak szabályos alakja látható; itt tehát már más helyen is megkísérelték a fúrást.

A kőszerszámok gyártásában szerepeltek még a kinagyoló kövek, melyenket a kőgolyók között kereshetünk és a kőszőrűkövek, melyek szintén a lelettárgyak között találhatók.

Az agancsszerszámok helyi előállítását igazolják a félig kész eszközök, a hulladékok, a forgácsok stb. Félig kész balta 10 van; ebből 5 nyéllyuk nélkül, 5-nél pedig a lyuk meg van kezdve. Van azután 2 kalapács, melynek még nincsen lyuka. Továbbá 2 vég és végre egy apró balta is megkezdett nyéllyukkal. Az agancs eredeti élő állapotban puha lévén, az akkor eszközölt vágási nyomokkal bíró dolgok úgy néznek ki, mintha a hársfát késsel vágják. A vágást, illetőleg a nyesést, leginkább kőkéssel vagy kőfűrészszel eszközölték. Csak 57 esetben olyan a nyesés, hogy bronzfűrészszel tételez fel. Egyszer-kétszer az átfűrészelés átcsavart zsinor horzsolása által történt.

A nyéllyuknak alakja túlnyomólag kerek, csak 18 esetben négyszögű és 1-szer félköralakú. A lyukat a legtöbb esetben úgy készítették, hogy előbb a gyöngyözött felületet késsel lehámozták, azután magát a lyukat kivájták. Hat esetben mindjárt átfúrták a rudat. Kétszer pedig tűzzel igyekeztek lyukat csinálni, a két oldalt égetvén. A puha belet a két oldalról átfúrták, mire az agancsfúró használtatott. 12 esetben lesimították a rózsát is késsel.

A rövid hengeralakú, a két végnél lenyesett rúddarab közül 6 olyan rövid, hogy csak 0·035—0·06 m. hosszú. Négy darabnak a gyöngyözött felülete sávokban le van hámozva (VII, 7). A leghosszabb darab 0·16 m. Ezekből szerszámnyelek készülhettek.

A szarvasagancseszközök általános és nagyban gyártását telepünkön, mutatja az a körülmény, hogy nem kevesebb mint 119 rúdrészletet és

169 véget gyűjtöttem, melyeken a megmunkáltatás nyomai láthatók. Forgács 2 van. Ezek kbl. 0 015 m. széles és 0 002 m. vastag pántlemezek.

Őslakóink bronzszerszámaikat is maguk készítették. Az önálló bronzkulturának bizonyítékai egy öntőmintának a fele (III, 1 a. b.) és két pone. Az előbbi 1895-ben találták és majdnem rendes, négyoldalú lapos hasábot képez, melynek hossza 0 19, szélessége 0 075 és vastagsága 0 035 m. Anyaga zsírkő, színe feketés-szürke. Súlya csak 0 75 kgr., tehát aránylag könnyű. Mindkét szélességi oldalán van egy fokos, vagy jobban mondva: egy harci fjsze formája bevésve. Az egyik lapon a foksél alsó része mellett 0 008 m. átmérőjű lyuk van, mely a két mintalap összekapcsolásánál szereplő szögnek befogadására szolgált. Jó fenntartású. Csak az egyik oldalon van egy 0 08 m. hosszú repedés, mely nyilván a használattól eredt. A mélyedésekben graphitnyomokat észlelhetni, melyek bizonyítják, hogy öntés előtt a mintát irlával bedörzsölték, hogy a folyó fém oda ne tapadjon.

Ez idom öntőmintája eddig csak 2 példányban volt képviselve. Mindkettő Erdélyből származik s mindkettőnek csak a fele maradt meg. Az egyik Torma Zsófia nándorváltjai kutatásaiból származik; a másik pedig Csákyáról való (Arch. Ért., U. F., VIII, 93.). Ez utóbbi szintén kettős és sok tekintetben hasonló a vattinaihoz. 1901-ben találták Aradvármegyében a pécskai őstelepen a negyedik példányt (u. o., XXII, 273.); ennek a másik oldala is fel van használva, lévén abba egy véső mintája bevésve. A két mintának egy kövön való előfordulása takarékoságra vezethető vissza. A kőanyag drágasága, a minták könnyebb mozgósíthatása és az öntés gyorsasága kényszerítették a bronzművest arra, hogy a követ gazdaságosan kihasználja.

A 2 pone 1903-ban került napfényre. Ilyen szerszámmal állították elő a vonalak-, pontozott vonalak- és pontokból alkotott ékítést a lemezeken és egyéb tömör tárgyakon, oly módon, hogy ezen keskeny vésőt kalapáccsal bevették.

Ruhákat is maguk készítették őstelepünk lakói. A ruha anyaga állati bőr és szövet volt. Nemcsak az állati bundát használták, hanem a bőrt rendszeresen kikészítették, mire a símitó csontok (V, 2), kövek (IV, 7 a. b, 9) és egyéb (V, 1) szerszámok szolgáltak. Az orsógombok, az árák és a lyukas fűzőtü a fonás, szövés és varrás mellett tanuskodnak.

A kereskedelem cserekereskedés volt. A kőszerszámokhoz szükségelt anyagot néha igen nagy távolságból kellett beszerezni. A gnaiszt és a kovát ugyan a közeli verseci szigethegység szolgáltatta, azonban a homokkő, a gránit, serpentin, sienit és tűzkő már olyanok, a miket messzebb vidékről kellett idehozni, származván az a bánsági érchegységből. A legnagyobb távolságból került telepünkre az obsidian, melynek lelhelye a tokaji hegyalja.

A bronzanyag reze a bánsági érchegység réztelepeiről való.

Az agyagművesség sem lehetett el kereskedés nélkül. Az írlát a verseci szigethegység Kozluk nevű völgyéből, de még inkább a Stájerlak környékén lévő Pojana völgyéből kaphatták. Megjegyzendő, hogy egyes kisebb edények oly jó anyagból valók, mint a minőt a telep körül nem lehet találni. Így például az urnasírmellékletek 3 fajtája finom agyagból oly gondosan készültek, hogy közel esik azon feltevés, hogy ezen edényeket őslakóink csak import útján szerezhették. Erre utal e. k. azon körülmény is, hogy egy alkalommal az első fajtából egy rakáson 40-nél több példányt találtak; ez tehát rendszeres raktár lehetett; és végre az, hogy a csak 1903-ban felfedezett nagyfalúi telep keramikája, például az urnasírmellékletek 3 fajtája, mindenben teljesen hasonló a vattinaiakhoz. Ez egy közös gyártóhelyre utal, a honnan Vattina és Nagyfalú telepei edényeiket kapták.

A kő- és fém-anyagért őslakóink a hegyvidék lakóinak cserében gabonát és kölest, a mi azoknál nem teremhet, adhattak.

IX. Temetkezés; vallás; művészet.

Az emberi test maradványai a földbe való elhelyezése és a sír fenntartásáról való gondoskodás kifejlett néphit, vagy vallásra, engednek következtetni. Mindkettő túlvilági szempontból történt. A halálon túl való szereplésre kell gondolnunk.

Vattinán kétféle temetkezés konstatalható: az urnatemetkezés és a hullatemetkezés. Az előbbi határozottan túlsúlyban van. Amaz urnasírok száma, melyekről tudomást szerezhettem, 400-ra is mehet; de ez csak egy része az ottani síroknak.

Az urnasírok részint keverve a lakásokkal, részint elkülönítve fordultak elő. Csupán csak sírok voltak a mai falú északi részében, kivált ennek a mostani szerb temetőtől keletre eső háztelkein és útcárészletében, a hol Radulovics Riszta, 74. számú háztelkén 1901—2-ben és a Steuer Ferencz 98. számú háza előtti útcárészben 1904 elején a sírokat sűrűen konstatalhattam. Itt 1—1.2 méternyire egymástól állottak a sírok, melyekben az urnákon kívül néha tálak és fülesbögrék voltak.

Túlsúlyban voltak a sírok a Szimics-féle földön is, a hol köztük már tűzhelyeket is találtam. A Kory-Naschitz-féle földön azonban már egészen össze-vissza voltak keverve a lakások és a sírok. Ebből kiviláglik, hogy rendes külön temetkezőhelyről csak egy helyt, a mai falú északi részében lehet szó, a teleptől jó messzire nyugatra; ezenkívül őslakóink halottjaikat közvetlenül a lakás mellett temették el, a mi annyiból nem okozott nehézséget, mivel a halottégetés divott és az elrejtendő maradványok egészségi szempontból veszélyesek nem voltak.

A mai falúban a sírokban az urnán kívül néha tál is volt, vagy az urna mellett vagy ennek a szájában, azután bögre is, mely vagy a tálba

volt elhelyezve, vagy magányosan állott az urna mellett; utóbbi esetben a bögre párosan is lépett fel. Magában az urnában a csontszilánkok között néha bronzmaradványok és a bögrékben egyszer-kétszer csontrészek is találtattak. Az itteni egyszerű tálak befelé hajló szájszéllal és apró csücskös vagy fülecskéekkel, és a bögrék a hason csücskös- és a fül tetején néha feltevénnnyel voltak díszítve; ez utóbbiak előfordultak Verseccen és Tolvádián is. Végre alacsony magasfülű findzsák voltak mellékelve, minőket Dettán találtam.

Hasonló sírok voltak még a Szimics-féle földön, csak avval a különbséggel, hogy bronznyomokat elenyészően ritkán konstatálhattam és a magasfülű findzsákát nem találtam.

A Szimics-féle földön felerészben és a Kory—Naschitz-féle telkeken az elrendezése a síroknak nagyjában hasonló volt ugyan, de itt a mellékletek díszesebbek, cifrázottabbak voltak. Azután az urna itt néha díszállal volt leborítva; a tálak vonaldíszesek, külön tagolt nyakkal és kifelé hajló peremmel bírtak. Az urna belsejében, a felső részben, pedig néha kis edény volt, néhányszor azon apró hasas fül nélküli fajtából, mely Verseccen is ugyanazon helyen szerepelt; végre az urna nyakában díszes talpcsöves edény egy-két töredéke vagy egy ilyen edénynek esetlen apró utánzata. Bronz ezen sírok urnáiban nem volt; de egy-két mellékelt bögrében csontot leltünk. Ezen sírok uralkodtak számra nézve. Ezekben állottak mellékletül néha hármásával is azon egy- és kétfülű érdekes alakú és díszítésű bögrék, melyek Vattinát jellemzik (XIV, 4—6; XVI, 1—3; XVI, 4.).

A felnőtt emberek urnája nagy, a gyermekeké pedig kicsiny volt. A mellékletek száma valószínűleg a halott vagyonától függött, mert volt sok sír is, melyben csupán csak az urna állott.

Megemlítésre méltó, hogy 1904 elején a mai falú felső utcájában az útca közepén „fészkeket“ is leltem, azaz olyan társas családi temetkezést, a melyben több halott volt eltemetve. Egyben, a melyet magam bontottam fel, volt 2 urna, 2 tál, 2 füles bögre és egy közép nagyságú fazékalakú edény. Az elrendezés egészen a dubováci urnafészkekre emlékeztet.

A temetkezés lefolyása a következő volt. A halottat a máglyán elégették, a hová bronzból készült dolgait is helyezték, mert a sírokban talált tárgyak égési nyomokat mutatnak. Az máglya mellett talpcsöves edény mint füstölő szerepelt.

Az égetés után a megmaradt csontokat összetörték, a szilánkokat a bronzmaradványokkal együtt az urnába helyezték, ezek fölé pedig a falúban néha egy füles bögrét, a vasút mellett ugyanezt, vagy sokszor a füstölő maradványát, vagy ennek durva imitációját, vagy egy fületlen kis edényt. A vasút mellett néha leborították díszállal. A falúban és vasút mellett itt-ott a szájjban tál és ebben füles bögre (XV, 1, a, b, c); az urna mellett pedig egyes esetekben tál és benne bögre, vagy a tál egyedül,

vagy a tál mellett a bögre, vagy 1, 2, 3, 4 különféle bögre. Egyszer egy mellékelt egyszerű bögrében 4 bronz- (II, 5—8) és 1 kőtárgy (IV, 4) volt.

Ebből is látható, hogy határozott szabály a sírok tartalmának elrendezésében nem dívott. Csak a mellékletek minősége szerint lehet két-fajta urnasírt megkülönböztetni. A faluban és a Szimics-féle földön talált urnasírok nagyon hasonlítanak a versec-ludosi, tolvádiai és dettai sírokhoz, olyannyira, hogy azt lehet állítani, hogy azok egy néptől és egy időből származnak. A vasút melletti Kory—Naschitz-féle telkeken talált sírok és a Szimics-féle sírok egy részében a mellékletek díszesebbek és más alakkal is bírnak. Ezt így lehetne magyarázni, hogy az utóbbiak egy hozzánk közelebb eső korból erednek, és az előbb említettek régibb kor emlékei lehetnek.

E helyt kell egy különös leletet is regisztrálnom. Ugyanis többször előfordult, hogy a munkások kisebb tapasztáblákat leltek, de ezeket mindig elrontották. Egyszer sikerült egy ilyennek méreteit megtudnom. Ez 0·7 m. hosszú és 0·3 m. széles és mintegy 0·03 vastag volt. Alakja tehát négyszögű. Gyenge válúzást mutatott és vörösre volt égetve. Sackennek a hallstatti leletekről szóló művéből tudjuk, hogy ott az eltemetendő hamút vagy hullát ilyen hosszúkás válúzott aljakra helyezték. Azonban Vattinán a fenti adatokon kívül többet nem tudtam meg.

A hullatemetkezés csak szórványosan konstatálható. Az első csontváz-sír, a melyről tudomásunk van, és a mely különben a lelethely felfedezését okozta, 1892-ben bontatott fel. Ebben a csontváz, a nála talált korhadtt fadarabok után ítélve, fakoporsóban vagy ládában feküldhetett. A csontváz iránya kelet-nyugat volt; az arc kelet felé nézett. A csontváz mellett bronzkard, díszű, kis fokos utánzata és a lábánál egy füles bögre találtatott (I, 1, 2, 4 a, b; XVI, 5). Hasonló sír előfordult Zentán is. Ennek mellékletei: kard, díszű, fokos, karperec és újjgyűrű, melyek a vattinai tárgyakhoz hasonlítanak, a zentai gymnasium régiséggyműjteményébe kerültek (Arch. Ért., U. F., VIII, 287, rajzzal).

1895-ben egy emberi csontváz guggoló helyzetben, jobbra dőlve, arccal kelet felé nézett.

1897-ben két m.-nyi mélységben, körülbelül 0·5 m.-nyire a homokban, emberi csontvázra akadtak, mely kinyújtott tagokkal arccal kelet felé feküdt; később két csontváz guggoló helyzetben, jobbra dőlve, arccal kelet felé nézve.

1898-ban a gödör közepében, a hol a humusréteg 2·1 m. vastag, 2·5 m. mélységben, egy felnőtt ember csontvázát lelték, guggoló helyzetben és arccal kelet felé. Mellette egy kis díszítetlen tál külön tagolt nyakkal volt elhelyezve, mely a többi agyagedényekhez hasonló.

1901-ben három emberi csontvázra akadtak, melyek egyenesen guggolva arccal dél felé néztek. Fejök 0·6 m.-nyire a föld színe alatt volt; magának a guggoló csontváznak magassága 0·6 m. volt. Mellékletek hiányoztak.

A hazai kutatók az országból eddig még csak igen kevés bronzkori esontvázat figyelhettek meg (Arch. Ért., U. F., XVIII, 189.).

A Duna-Tisza-Maros-közben esontvázsírok őskori bronzmellékletekkel Ó-Bébán, Fehértemplomon (?), Kis-Gájon, Giládon, Török-Kanizsán, Szerb-Keresztúron, Perjámoson, Réthelyen és Vattinán, tehát kilenc helyen konstatáltak. Ezek között azonban a bronzkor minden szakasza képviselve van.

A halmokat, melyeknek részletes leírását már adtam, át nem kutathattam, azért nem is vagyok abban a helyzetben, hogy azoknak tartalmát osztályozhassam. Csak a jövő lesz a megmondhatója, hogy urnasír vagy esontváz rejlik-e bennök.

A sírmellékletek között magukra vonják a figyelmet a tárgyak utánzatai. Ezek a következők:

Az 1892-ben talált esontvázsír leltárában volt egy bronzesákány hanyag utánzata, mely kis méretei miatt inkább jelvény mint fegyver volt (I, 4 a, b).

1898-ban egy urna mellett az urnamellékletek második fajtájából egy szokatlan nagy példány állott és mellette egy apró, szépen kidolgozott serpentinbalt és két agancesvégből átfűrés által alakított apró baltautánzat (IV, 8 a, b; IX, 5, 6).

Egy másik alkalommal ismét két hasonló apró agancesbalta utánzata fordult elő.

Ide tartozik azon 18 drb apró, durva előállítású talpesöves edény is, melyekkel a szegények a díszesebb nagyobb példányokat a sírokban helyettesítették (XVII, 4, 5).

A fenti esetek mindegyikében nyilvánvaló, hogy az ősemlék az eredeti dolgokat, melyeknek célja volt a sírban mint melléklet szerepelni, kicsinyített igénytelen utánzatokkal helyettesítette. A halottnak sírjába adott kis imitációk jelvényül szolgáltak.

Magyarországon több helyt konstatálták azokat. Így Lengyelen többször találtak a sírokban apró köeszközöket (Wosinszky M.: Schanzwerk, III, 118), Pilinben pedig bronzutánzatok voltak a sírokban (Hampel J.: Bronzkor, I. kt., LXX. t.).

Északon, a hol ezek az ifjabb bronzkorban divatoztak, Sophus Müller szerint: a kicsinyített tárgyak elhelyezése a sírokba a gyakorlati érzéknek a kifolyása volt, mert az urnasírokban bronzdolgok, pld. kardok, az eredeti nagyságban nem igen voltak elhelyezhetők. Aztán lehetséges, hogy a becsesebb eredeti tárgyat sajnálták és ezért kisebb, kevésbé értékes példánnyal helyettesítették. Ez a szokás később a görögöknél és a rómaiaknál is divott. Minden esetre szerepeltek ezen miniatűr dolgok mint *symbolicus*, kegyeletes tárgyak (S. Müller: Nordische Alterthumskunde, I. kt., 418—421.).

A vallásnak, vagy jobban mondva a babonának, határozott nyomait lehet konstatálni. A vattinai telep lakói hittek felső hatalmakban. Erről

tanúskodik az urnasírban talált agyagidol. Hogy ez bálvány volt, melyet szándékosan a sírba tettek, arra van sok analógiánk. Így a régi aegyptomiaknál is volt szokásban a mumiákhoz isteneik kis szobrait mellékelni. De még most is divik az a szokás, hogy a halott kezébe feszületet adnak. Azután sokszor leltem tárgyakat oly sajátságos elhelyezésben, hogy ennek valami szertartásszerű jelentőséget kell tulajdonítanom, azaz azt szándékos szertartásnak tekintenem.

A tűzhely alatt volt mozsáralakú edény és a patkóalakú ismeretlen rendeltetésű agyagtárgyak, valamint a tűzhelyek mellett elhelyezett medencék, melyeknek belsejében a fenék felett fül vagy fogantyú volt alkalmazva, valamint az ugyanott szereplő érdekes, lapos, gömbalakú edények a különös kupolás földökkel, végre azon eset, hogy egy tűzhely mellett az urnamellékletek első kétfülű fajtájából hét db körben volt felállítva és állal leborítva, áldozatokra engednek következtetni, melyet őslakóink a tűz vagy a tűzhely szellemének vagy istenének hozhattak, a mit az a körülmény is megerősít, hogy az említett agyagdolgok valamennyiét különös alakjuk következtében practikus célokra használni nem lehet. Ezek tehát felső hatalmaknak hozott áldozati ajándékok — votív tárgyak — voltak és előtűnk ismeretlen babonával, ősvallással hozhatók összeköttetésbe.

Az őstelepeken, a lakásokban és a sírokban nem épen ritkán előfordulni szokott emberi és állatalakokról már régen uralkodik az a nézet, hogy ha azok jobb kivitelűek, nem gyermekjátékszerűül szolgáltak, hanem hogy azok mint idolk szerepeltek és hogy őslakóink azokat istenek gyanánt tisztelték. Ha a Vattinán talált négy agyaglábót edénylábnak tekintjük is, az üres emberi alak jobb kartöredéke alighanem egy olyan bálvány maradványa volt.

Azon feltűnő jelenség, hogy az eltemetett holttestet úgy helyezték a sírba, hogy arccal napkelet felé tekintsen, a nap tiszteletére utal. Evvel hozzák összeköttetésbe az agygyal ellátott lyukas korongokat is.

Vannak, kik az agyaggútlakban és kúpokban isteni képeket látnak, de ezt itt csak regisztrálok, mivel ehez támpontokat Vattinán nem leltem.

Állatkultust azonban konstatálhatni vélek leleteinkben. A vattinai agyagdolgok közt hat állatalakú tárgy van, melyek közül csak a halformájú csészéről biztosan lehet állítani, hogy edényül szolgált (XX, 4). A disznóalakú üres testről (XIX, 5) már nem lehet mondani, hogy gyakorlati célokra alkalmas edény. Ez díszedény volt, melynek különös, talán épen vallási célja volt, mely alakjával állhat összeköttetésben. Az ősi aegyptomiak a bikát, a rómaiak a farkast és a kelták a vadkant tisztelték isten gyanánt. Így valószínűnek látszik az a feltevés, hogy vattinai állatalakos agyagdolgaink közül is némelyik az ősi állatkultusz emléke lehet.

A talált amuletek (IV, 4, 5), melyeket, mint mai nap is, a mellen viseltek, azt mutatják, hogy ősembereink magukat a haragos hatalmak ellen oltalmazni igyekeztek.

Végre hittek őslakóink a halálon túli életben is. Ezt a sírleletek igazolják. A sírurna mellett elhelyezett tál- és fülesbőgrében étel volt, melyet a halottnak hosszú útjára adtak. Ezért kerültek a halottal a sírba annak szerszámai, fegyverei és ékszerei is, hogy a kedves halott a túlvilágon tovább viselhesse.

Földöntúli életre látszik mutatni azon szokás is, hogy az urna hasába kerek lyukat csináltak már az edény gyártása alkalmával. Ezeket másutt is megfigyelték és jelentőségükről többféle vélemény van. Egyesek a lyukat a halott lelkének útjául tekintik (*Zeitschrift f. Ethnologie*, VII, *Verhandl.*, 134. l., és u. o., X, 218. és 327. és k. l.). Mások azt vélik, hogy ez a nyílás arra való volt, hogy azon keresztül az elhalthoz a világosság bejuthasson, a mint ezt az üveggel elzárt ablak-urnáknál sejtik (Behla: *Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus*, 64. és 65. l.).

Itt megemlítem azt is, hogy a mai faluban talált urnában néha hőresökesontot, illetve hőresöktől származó alsó állkapcsot leltem. Ezt Tolvádián és Dubovácon is konstatáltam 1—2 ízben. Eddig ezt csak a véletlennek tulajdonítottam. De ezen körülmény ismétlése szokásra engedi következtetni, melynek valódi értelmét azonban nem tudjuk.

A Vattinán konstatálható művészet alkotásai két osztályba sorozhatók. Az egyik fajta a díszítés sima lapon, az ornamentika; a másik a plasztika emlékei.

Az ornamentika csupán csak geometriai motívumokból áll. A tárgyak, a melyeken az ornamentika alkalmaztatott, főleg agyagból valók, azonkívül díszítették a faragott agancsdolgokat és a bronzokat is. A motívumok között uralkodik a háromszög, a rhombus, a kör és a spirális. Ezeknek a variánsai közül az egyenszerű háromszög, „a farkasfog,” gyakori, úgyszintén a kör részeiből a körszelvény; ellenben az átesapó vonal, a „szaladó kutya,” mely a meanderdísznek egy változata, felette ritka. A kígyóvonal is néhányszor konstatálható. Nagy szerepet játszik a kisebb edényeken a spirális, egyedül, vagy más motívummal kombinálva. Ezen díszítés be van mélyítve hegyes eszközzel és vékony bekarcolt vonalakkal áll.

A mélyen elhelyezett hassal bíró urnák némelyikén a legnagyobb kihasodáson függőleges vagy esavarmenetes hornyolt barázdákat láthatni. Ez utóbbiak a befelé hajló szájszéllal bíró és urnamellékletül szolgált tálakon is észlelhetők.

Az agancstárgyakon a központi kör uralkodik, azután jön a kígyóvonal és végre a háromszög.

Van domború edénydísz is. A mozsáralakú urnák és gabonatartók a szájszél alatt párhuzamos léctaggal vannak díszítve, mely többnyire újjbenyomásokkal tele. Ilyen ékítés az agyagtábla szélén is van. A mozsáralakú edényeken kettős csúcsú és a villanovai alakú urnák hasán esőalakú fülhöz hasonló hosszúkás duzzadékok vannak. Azután láthatók az edények

hasán a csücskök többféle változatban. Ezek közül megemlítendő egy fajta, mely a nagyobb urnák hasának felső részén, valamint a dísztalakon a fül alatt előfordult; ez apró alacsony kúpalakú és olyan szabályos, hogy ezt alighanem mintával készítették (Analógiája az ilmiczi leletben. Hampel: Bronzkor, III. kt., CCXX. t., 2. ábra). Egyszer lapos korong, lencse, szerepel (Analógia: Wosinszky: Tolna, I, LXXXII. t., 6. ábra). Egy nagyobb edény hasán alakú domború dísz tapasztaltam, melynek vonalain harántosan bekarcolt vonássor látható. Egy edénytalp, melynek kívül az alapoldalon ráragasztott pálcátágok által képezett domború keresztalakú ékítése (XXI, 1) van (Analógiája Gerjenben, Tolna vármegyében. Hampel: Bronzkor, II. kt., CXXX. t., 18. ábra).

Az edények kihasasodásának alsó felét nem díszítették. Ritkán látták el az edénytaltat ékítéssel. Így a már említett domború vonaldíszon kívül volt egy kis hordóalakú edény talpán öt schraffírozott négyzet bekarcolva.

Vattinán nemcsak az edények díszítései, de még inkább azoknak idomai meglepők. Az áldozati és kegyeleti edények alakjuk választékossága és szépsége meglepően kifejlett arány- és formaérzékről tanúskodnak. Arányaik szabályossága és kidolgozásuk esinossága a jobb edények között biztosítanak nekik előkelőbb helyet.

A díszítésnek kedvenc tárgyát képezték az edényfülek is (XXIII és XXIV). Közel 200 drbból álló collectiót tudtam ezekből összehozni. Van szalag- és pálcafül. A legtöbb nagyobb fül a szájszél fölé emelkedik és válúzott. Vattinán uralkodik az ansa lunata-fülnek egy variánsa, mely majdnem szöget képez. Az ansa cornuta fül ritka. A fülív legmagasabb csúcsán van néha négyszögű és háromszögű feltevény, minők Versecen is voltak. Ha fogantyú volt, a mi egy-két esetben is konstatálható, azt is vonal-ékítménnyel látták el.

Azonban az ornamentikánál sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek a plasztikának emlékei, az állatalakok. Az emberek első művészeti gondolatainak egyike, az agyagedényt emberi vagy állati formában gyúrni. Ezt igazolják a Kelet és Európa legrégebb kulturrétegeiből előkerült leletek (Hoernes: Urgeschichte der Kunst, 518.).

A Vattinán talált állatalakok némelyike előkelő emlékét képezi az őskori művészetnek. Mert míg Pilinben, Szihalomban, Tószegen és más hazai őstelepeken talált agyagból gyúrt, durván idomított állatalakokat az őskori plasztikának legkorábbi kísérleteinek tarthatjuk, addig a vattinaiak a művészi felfogásban és helyes kivitelben nagy fejlettséget árulnak el. Főleg két tárgy jön tekintetbe: a bikafej (XIX, 4 a, b) és a nőstény disznó (XIX, 5). Mindkettő ügyes kéz munkája. Készítőjük helyes formaérzéssel bírt és művészi felfogással. Míg az előbbi tárgyat részben stilizálva adja, addig a másik tárgy, a disznó, realistieus felfogásról tanúskodik és arról, hogy a művész a természetet helyesen utánozta és sok részletet elég

ügyesen mintázott. A vattinai állatalakok nemcsak az őskori művészetnek ilyenmő hazai emlékei között a legjobb közt említendőek, hanem számukra a külföldön talált efajta tárgyak között is előkelő hely van biztosítva.

X. A telep kora és analógiái.

Telepünk hosszú életű volt. Ezt bizonyítja nemcsak az a körülmény, hogy a telepen sok tűzhely egyszer, sőt kétszer is megújítatott, hanem az is, hogy a faluban felfedezett urnatemetkezőhely, valamint a Szimics-féle telek több urnasírnak edényei régibb korból látszanak lenni, mint a vasút melletti Kory-Naschitz-féle telken volt valamennyi és a Szimics-féle gödör sírjai nagyobb felének edényei. Mert az előbbieket egyszerűbbek és kevésbé díszesek, mint az utóbbiak. A Kory-Naschitz-féle telken és részben a Szimics-én azt tapasztaltam, hogy midőn a tűzhelyek megújítása következtében feltöltötték, az őslakók a tűzhelyek mellé kezdtek temetkezni, a mi nehézségekkel nem járt, mivel a halottat elégették.

A kor, melyben vattinai őstelepünk virágzott, a bronzkorszak azon végszaka, melyet Magyarországon a bronz virágzási korszakának is szokták nevezni. Ezen korszak az alpesi vidéken Hallstattról kapta nevét, mivel ott annak legszebb emlékeit találták. Ebben a bronz kultúra fejlődésének legmagasabb fokán állott és a vas használata már divatba jön, a miért kora vaskornak is nevezik a szakférfiak.

Vattina bronzdolgai ugyan többnyire egyszerűek és vasból is csak egy tárgy találtatott, egy vasérből készült golyó; azonban a többi leletek analógiái alapján mégis biztosan lehet a vattinai telep virágzását a bronz virágzásának korába, illetve korai vaskorba helyezni, mely kor déli vidékünkön a Kr. e. IX—V. évszázadokba esik.

A mi a vattinai régiségek analógiáit illeti, úgy utaltam már az egyes tárgyaknál arra, hogy hol találhatók azok. Hátra van még a rokon telepek és temetők felsorolása. Mert olyan is van; csakhogy ezek távolról sem oly gazdagok, sem pedig oly nagy jelentőséggel nem bírnak, mint Vattina.

Első sorban jönnek tekintetbe azon lelethelyek, a hol a Kory-Naschitz-féle telken talált érdekes és csinos agyagkészítmények analógiái találhatók. Ilyen kettő van. Az egyik a temesvármegyei Nagyfalú határában, a honnan 1903 óta a temesvári muzeum és dr. Schönvitzky Bertalan, temesvári állami főgimnáziumi igazgató, birtokában vagy kétszáz darab őskori régiséget tekintetem meg, melyek közt Vattina majdnem összes érdekes edénytypusai szerepelnek. Így láttam mind a három urnasírmellékletfajtát, a lapos gömbalakú edényeket kupolaalakú földjükkal, ikeredényt stb. Aztán konstatáltam a Délmagyarországon eddig csak Vattinán talált kőbaltákat kerek vagy élt alkotó fokkal. És végre az agancsdolgok közt csiszolt és véselt tárgyakat, ú. m.: lózabla-oldalrudat központi kördíszszel és bronzár-

nyelet. Megjegyzésre méltó, hogy a keramika technikája is tökéletesen hasonló a vattinaihoz.

A második lelhely Sarkad vidékén létezik, a honnan 1899. nyarán a budapesti magyar nemzeti muzeumba egy csomó agyagdolog került (Arch. Értesítő, U. F., XIX, 426), melyek közt a lapos gömbalakú edények a kupolaalakú fődökkel és a medencék belsejükben a fenek fölött fogantyúval láthatók. A sarkadvidéki keramika azonban meglehetősen mögötte áll a vattinainak (A lelettárgyakat leírta, de hiányosan, gyűjtőjük, Pokorony László az Arch. Értesítő, U. F., XIX, 259. és 260. lapjain).

Van azután egy harmadik hely, a hol a lelettárgyak közt szintén némely rokonvonást lehet találni. Ez a Rábe melletti „Anka-sziget,” a honnan a szegedi muzeumba 50 bögre jutott, melyek között egy kétfülű példány van, mely az urnasírmellékletek első kétfülű fajtájából való, csak-hogy a fülek sima, lapos szalagok és az edény kihasodásán bekarcolt díszítés nincsen. Továbbá van ott egy fődő, melynek teteje nem kupolaalakú, hanem lapos, gömbszelvényalakú, de a négy helyt elhelyezett lyuk-párokkal el van látva.

Végre van még három lelethely, még pedig Vattina közelségében, melyeknek tárgyai hasonlóan rokon vonásokat mutatnak fel. Ezeknek egyike Vattinától délkeletre mintegy 10 km.-nyire Versec határában van, a hol a Ludos nevű dülőben először 1888-ban csatorna-, azután 1894/1895-ben vasút építtetése alkalmával egy urnatemetőt tártak fel (Arch. Közlemények, U. F., XX [1897]). A második északnyugatra van, Tolvádián, a hol a községi téglavető helyén szintén urnatemető van, melyből 1898/99-ben több régiséget szerzett a verseci muzeum és a hol 1900-ban 15 sírt felásattam (Tört. és rég. Értesítő, U. F., XX, [1904]. 14—24: A tolvádiai urnatemető). A harmadik hely északra kerül el. Ez Dettán a Buchmann Alajos-féle téglavető, a hol 1901 óta telep- és urnasír-maradványokat gyűjtöttem. Az ezen helyeken előkerült edényeket a verseci muzeum őrzi.

Azonban a két urnatemető és a harmadik lelethely is csak a mai faluban volt temetkezőhely tárgyaival és a Szimics-féle telek régibb, a falubeliekhez hasonló, urnasírokkal, illetve ezeknek egyszerű edényeikkel analóg.

XI. Vattina egyéb leletei.

Más korszakok is hagytak emlékeket Vattina talajában. Találtak ott rézkori tárgyat, La Tène-ízlésű dolgokat, több római kori kékszürke edényt, érdekes népvándorláskori ékszert, valamint urnasírokat, továbbá árpádkori edényeket és végre török (?) korszaki sírmellékleteket.

1897 februárban az északi utca nyugati részének 69. sz. háztelkén egy rézvésőt (XXV, 1 a, b), cserepeket és egy kőgolyót leltek. A vörösréz véső hossza 0.13 m. Élének szélessége 0.025, fokái 0.018 m. Legnagyobb vastagsága a tárgy közepén 0.016 m. Súly: 342 gr. Teste négyszögű;

éle körszelvényt képez. A tárgy, tekintve alakját, nagy súlyát és vastagságát, közel áll az egyszerű kővéső alakjához, melynek utánzatát is képezi. Analógiákat közöl Pulszky Ferenc a „lapos vésők” csoportjában: „A réz-kor,” 8. ábra, 1—3. szám alatt. Legjobban hasonlít hozzá a 3. szám alatt lerajzolt véső vagy ék, mely Kápolnán, Heves vármegyében találtatott (u. o. 44, 1.). A cserepek két nagyobb vastagfalú edénynek feketés színű darabjai (XXV, 2 a, b), melyeknek díszítése bekarcolt egyenes vonalak és benyomott vastag pontokból áll. Ezek elűtnek a többi vattinai őskori edényektől és inkább kőkorszaki cserepekre emlékeztetnek, még pedig az úgynevezett „harangidomú serlegekre” (Arch. Értesítő, U. F., XVIII, 414, 415.).

Vaskori leleteket szép számmal tudtam regisztrálni. 1893. végén láttam egy paraszt birtokában egy kis korongon készített, kékesszürke fületlen bögrét, melynek kihasasodása aránylag magasra volt elhelyezve s melynek magassága és hasátmérője 0·05—0·05 m. lehetett. A helységben, egy udvaron, két ilyen edényt találtak emberi csontok kíséretében.

1894-ben kapott a verseci muzeum egy 0·06 m. magas füles korsócskát, melynek technikája hasonló a fentihez. Színe szürkés. Töredékes; füle hiányzik és a szájszélből is egy darab ki van törve. Vele együtt találtatott egy csomó (148 db) gömbölyű és kockaalakú fehér, zöldes és kék üveg- és pásztagyöngy is. Ez a lelet a Szimics-féle gödörből került elő, a hová ezen sír mint utótemetkezés került. Ilyen utótemetkezés különben később a Kory-Naschitz-féle gödörben is konstatáltatott.

1896 első felében a Kory-Naschitz-féle telken egy igen nagy kékesszürke színű és korongon készített edény nyaka töredékét szereztük meg, melyen lesimítás által előállított vonaldísz látható. Ezen edénynél a has egészen fenn a kifelé lehajtott széles szájszél alatt van. Hasonló ép edényt Izbistéről szerzett a temesvári muzeum.

Ugyanott találtak 1897-ben egy bazaltból készült manuária felét is.

1898-ban pedig, március végén, a gödörnek vasút melletti, Kory-féle részében két serleg került napfényre, melyek hasonló technikájúak, épek s csak néhány körülfutó vonással vannak díszítve. Az egyik 0·14 m. magas; szájátmérője 0·08, talpáé 0·05 m. A másik 0·115 m. magas; szájátmérője 0·07, talpáé 0·04 m.

Ugyanazon év októberében két nagyobb edény peremtöredékét szereztük meg a gödörnek keleti, Naschitz-féle részéből.

1900-ban a helységtől északnyugatra, a keletről-nyugatra húzódó plateau szélén e. k. vöröses és kékesszürke, korongon készített edények cserepeit találtam.

1901. november második felében a vasút melletti nagy gödörben, a vasúti testhez közel, a felső rétegből egy urnasír került elő, mely állott kékesszürke öblös hamvveder- és tálból; 9 töredékét muzeumunkba hoztuk.

1902. februárban három helyen elszórtan voltak vaskori leletek. A faluban a templomtól délkeletre a Goikov Zsiva-féle 40. számú sarokház telkén homoknyerés közben egy emberi csontvázra akadtak, melynek lábánál egy kétfülű kéesszürke bögre állott. Ennek magassága 0 076 m.; fülei hiányzanak; cífrázatlan.

Koske, vasúti ör kertjében lyukat ásatván, egy nagy öblös urna has-töredékét és egy talpesöves edény lábát hozta napfényre. Ez utóbbi tömör és 0 035 m. vastag; talpának átmérője 0 072 m.

Midőn a nagy halommal összeköttetésben álló sáncnak azon részét, mely a vasút testéhez közel esik, scarpírozták, a sánctestben kéesszürke és durva cserepeket, továbbá két ép és két töredékes agyagkúpot, valamint négy cipó- és egy korongalakú agyagtárgyat leltek. Az egyik kúp 0 13 m., a másik 0 14 m. magas. A cipóalakú lepények 0 09—0 09 m. átmérőjűek; a korong pedig 0 14 m. átmérőjű és 0 02 m. vastag. Ezen utóbbi tárgyak durván vannak kidolgozva és ép úgy mint a kúpok, vörösre égetve.

Augusztus első felében Goikov telkén ismét egy a csontvázsírokban előfordulni szokott kéesszürke színű füles korsócskát leltek, mely 0 065 m. magas. A kis szájnylás széle kifelé hajlik és csorbás. A talp külön van tagolva. Továbbá egy külön tagolt nyakkal bíró tál töredékét. Végre szereztünk onnan egy durva edény fenékdarabját, mely edényben állítólag két lófog és vaskések voltak. Ez utóbbiak elseje 0 16 m. hosszú. Csavart nyele 0 078 m. hosszú és fölfelé hajló egyszerű tekercsbe végződik; a penge hegye fölfelé kunkorodik. Tiszta La Téne-alak. A másik kettő egyenes pengékkel és szokatlan rövid, két szarvacskába végződő nyéllemezrel bir. Hosszúságuk 0 112—0 115 m.

Szeptemberben Máriánov Máté 15. számú háztelkén öblös urnát leltek, mely mellett emberi szárcsontok feküdtek; a cserepek vaskoriak.

Novemberben Goikovnál egy kéesszürke kis öblös fül nélküli bögre fordult elő, melynek cserepeit sikerült megszerezniem és összeállítanom.

Kugler 44. számú háztelkén évekkal ezelőtt homokot bányászván, 1902-ben az akkori leletekből e. k. egy manuária alját láttam, melynek átmérője 0 31 m., s közepén lyukkal bir.

1903. ősszel a régen felhagyott Szimics-féle gödörben is leltem nagyobb korongon készült urnaalakó edények darabjait.

1903. novemberben kapott a verseci muzeum Wörnle Ivánkától egy korongon készült kéesszürke föletlen csészét, melynek szájszéle egy helyt csorbás. Magassága 0 065 m. Szájának belső átmérője 0 12 és fenekeé 0 10 m. Különtagolt, 0 06 m. átmérőjű talpa 0 002 m. magas. A felálló perem alatt egy hornyolat fut körül, alatta pedig egy, két párhuzamos egyenesből álló szalag, melyen egyenesek között zig-zeg-vonal van. A szalag vonásait lesimítás által állították elő.

Ugyanakkor a Kory-Naschitz-féle gödör nyugati részéből egy amphora-fület hoztam haza.

A verseci muzeumban lévő cserepek közül, melyek részint La Tène-ízlésű, részint kékesszürke római kori edények töredékei, megemlítendők:

Öt nagyobb alacsony kelta urna töredéke.

Négy kisebb alacsony kelta urna darabja és egy kisebb medence-alakú edény alja, mely sem egyenes fenékkal, sem külön tagolt talppal nem bírt, hanem a fenékén lévő legnagyobb kidomborodás közepén kerek benyomással bír, minő más kelta ízlésű kisebb edényeken is előfordulni szokott.

A többi római kori edény valamennyi nagyobb méretű. Van köztük urna, amphora, medence és tál maradványa, nagy szalagfűl és végre egy edényfenék közepén fűrt lyukkal.

1904. novemberben leltem a Moravica-patak kiszáradt medrében, a falú és a vasút között, egy likacsos bazaltból készült manuária felső homorú felének töredékét.

Itt megemlítem még, hogy 1901–1903-ban a szegedi muzeumba is néhány agyagtárgy került, melyeket 1904. végén láttam. Ezek közül volt korongon készített kékesszürke a következő: 1. Megközelítőleg henger-alakú tál, melynek magassága 0·11, és szájmérete 0·19 m., és melynek külön tagolt, de kisebb átmérőjű talpa van. Ép. 2. Egy sérült gömbszelvényalakú tálcaska 0·5 m. magassággal és 0·13 m. szájmérettel. 3. Karika, melynek átmérete 0·04 és vastagsága 0·01 m. — A nagy tál, a mint később megtudtam, a mai faluból való.

Népvándorláskori leletünk kettő van, melyek közül az egyik igen érdekes és unicum a maga nemében.

1897. március 25-én jutott a verseci muzeum egy arany tárgy birtokába, melyet az előtte való napok egyikén Vattinán a főutca nyugati végén, Komlosán Iza házának kertjében gyermekek játszás közben a földből kitértak (XXV, 3 a, b, c). A tárgy egy tömör karperecnek töredéke. Súly: 45·5 gr. Az alakjából kiforgatott karperec áll egy 0·08 m. hosszú és 0·004 m. vastag kerek húzalból képezett középső tagból, melynek két oldalán egy-egy 0·06 m. hosszú hatoldalú pálcából alakított végtag van, mely vége felé vastagodik és majdnem sík lappal végződik; az egyik végtag hiányzik. A karperec eredeti hossza tehát 0·20 m. lehetett, eredeti súlya pedig körülbelül 70 gr.

Hampel József dr. a tárgyat az Arch. Értesítőben képben bemutatván, említi, hogy ilyen alakú karperecek a III. és IV. Kr. utáni századokban divatoztak. Az épségben maradt egyik végtagján nyilván bélyegzővel be van verve egy császári felirat: D N CONSTANTI, azaz D(ominus) N(oster) Constanti(us), vagy D(omini) N(ostri) Constanti. ... Bajos volna megállapítani, hogy melyik a helyes olvasás, mert a szerint, a mint egyszerűen pénz-

verdéből kikerült hitelesítő jelzésnek tekintjük a császári bélyeget, vagy a császár tiszteletére ajánlott tárgynak tekintjük a karperecet, más-más lesz a felirat megfejtése. Még bajosabb a másik oldalra ponccal bevert félíg cursiv görög betűkből álló felirat biztos magyarázatát adni. Ez lehet a készítő, vagy lehet a felajánló neve és ha az utolsóelőtti köridomot is betűnek nézzük, *ματγογ(ος)* = Matgogos thrák név rejtőznék benne. Ezen megfejtést azonban csak mint lehetőséget állítja az előleges ismertetés alkalmával (Arch. Ért., U. F., XVIII, 80, 81.).

Lehetséges, sőt több mint valószínű, hogy a hiányzó végtagon a megmaradton lévő feliratnak folytatása volt.

A vattinai karperec célját nem nehéz megmagyarázni. A keletrómai császárok a régibb középkorban a Dunán inneni területen uralkodó barbár főnököknek nagy füles arany medaillonokat, és arany rudakat, minőket Krásznán leltek, küldtek ajándék címén, voltaképen tributum fejében, hogy azok a római birodalmat lehetőleg békében hagyják. Ezen emlékek — Pulszky véleménye szerint — a 375. év előtti időkből valók (Magyarország archaeológiája, II. kt.). Ha a vattinai ékszeren lévő csonka latin feliratot a medaillonokon és rudakon előforduló feliratokkal összehasonlítjuk, a közös eredet rögtön szembe tűnik. A vattinai tárgy annyiban bir még érdekességgel, hogy ez az első eset, hogy kimutatható, hogy a bizánci császárok a dunamenti barbár fejedelmeknek nemcsak medaillonokat és rudakat, hanem ékszereket is küldtek.

Alakra nézve a vattinai karperechez hasonló arany ékszer őriztetik a magyar nemzeti muzeumban, a II. terem 10. szekrényében. Ez vétel útján szereztetett Rieger Adolftól 1894. május 19-én. Lehelye a dunai Vaskapú s leírása a magyar nemzeti muzeum szerzemény-naplója szerint a következő: Arany karperec, négyélű végei felé fokozatosan vastagodó, közepén hengerded, sima pálcából. Végeit mélyített geometrikus ékítés takarja két külső lapján. Átmérője 0·065 m.; súlya: 66·5 gr.

A második népvándorlaskori lelet ugyan nem olyan értékes, de mégis érdekesnek mondható. 1899 első hónapjaiban a nagygyödör nyugati szélén a partból egy darab leszakadt. A törmelékből az akkori bérlő, Oszuszký József négy agyagedényt szedett ki, melyeket u. a. nyáron átadott a muzeumnak. Ezen edények a következők:

Urna. Magassága: 0 24 m. Talpátmérője 0 10, a hasáé 0 20 és szájáé 0 14 m. Majdnem vízszintesen kihajló szájszéle 0 03 m. széles. Hasa nagyon magasan, csak 0 04 m.-nyire a nyak alatt van elhelyezve. A nyakon és a has felső részén bekarcolt egyenesek és hullámvonalak futnak körül. Anyaga rosszúl iszapolt; égetése is rossz.

A második és harmadik edény mindenkben hasonló az elsőre, csak a nagyságban nem. A másodiknak magassága 0 12, talpátmérője 0 07,

hasái 0·12 és szájaé 0·08 m., a harmadik 0·11 m. magas. Talpátmérője 0·05, hasái 0·08 és szájaé 0·06 m.

A negyedik edény elűt a fentiektől. Ez fűles korsó. Magassága 0·19, talpának átmérője 0·06, hasái 0·12 és szájaé 0·075 m. Cifrázata ninesen; szájszélét vastagodás képezi. Technikája, anyaga és égetése jó. Színe kékes-szürke.

Valamennyi edény sérűlt. Míg az utolsó edény, a korsó, a II. és III. században dívott római-barbár keramika készítményeivel rokon, addig az első három edény kora-középkori készítmény. Az edényekben állítólag csak föld volt. Az edények elhelyezési módjáról felvilágosítást nem nyerhettem; lehetséges, hogy népvándorlási társas, urnatemetkezéssel, „fészekkel“ van dolgunk, s ninesen kizárva azon lehetőség, hogy egy később, az említett helyen talált Constantin-féle rézéremnek vonatkozása van a lelethez. Különben ez utóbbi nem az első, mely ott a föld felső rétegeben előfordult.

Később onnan még néhány hullámdíszes cserepet szereztűnk, ezek között egy a fenti urnákhoz hasonló hamvvedernek nagyobb töredékét is.

1904. júniusban a főútcában egy durva edényke fordult elő.

Ezekhez csatlakozik egy a népvándorlás végszakából származó ékszer-lelet. 1903. május 16-án szereztem u. i. egy arany fűlbevalópárt (XXV, 4, 5), melyet a főútea nyugati végén lévő 64. számű háztelken egy emberi koponyával egyűtt találtak. A közelebbi leletkörülmények ugyan ismeretlenek, de az bizonyos, hogy a leletet csontvázsr képezte. Az arany meglehetősen rossz. A találó tisztítás közben az egyik fűlbevalót egészen összetörté és a másikat is két darabra.

A fűlbevalók alsó része félholdalakű lemez, melyre ragasztott sodronyszálakból álló ékítés van; felső része félköralakűlag görbített sodrony.

Dr. Hampel József szóbeli közlése szerint a VII.—IX. századból való lehetnek.

Dr. Hampel a két fűlönfüggő leírását és képét az Arch. Értésítőben közölte (U. F., XXIV, 446). Szerinte a fűlönfüggő fűlűl vékony félkör-sodronyból áll, alűl félkorongból; ez a félkorongidomű lemez kihajlő részével lefelé áll, felső, vízszintes vonalából áttört művű perem áll ki, melyet mindkét sarkon pléhgyöngy szegélyez. A sodronyos perem alatt fogsoros díszű szalag köti össze a két gyöngyöt és ugyancsak a két gyöngyből kiindul egy körszelvényű kidomborodó sáv, melyet két sorba helyezett apró sodronykörök díszítenek. A sáv és a fogsoros párkány közti téren közepett esőppidomot példázó pléhidom domborodik és jobbra-balra tőle két-két apró üres pléhes félgömböcske üűl, a mező hajlő szélét követik apró sodronyos köröcskéek és a középső alaktól jobbra és balra hasonló sodronyos köröcskékből alakított egy-egy négyes csoport van. A lemez külső félkörű széléből hat háromszög áll ki, mely igen apró gömböcsökből alakul, a háromszögek között igen finom, rovátkolt sodronyból alakított

egy-egy körgyűrű ül, mindegyik gyűrűben egy átló is, meg van az átló tövén két kis gömböcs és a hol az átló a kör másik szélét érinti, kívül egy gömböcs ül; a közepett álló köridom két rovátkolt sodronyból áll és külsején három csoport gömböcs ül. Hasonló apró gömböcsök díszítik a legfelső áttört művű perem háromszögű közeit és háromszögbe rakva a perem felső széléből is kiemelkednek.

A lemez mindkét oldalán a díszítés ismétlődik. A két fülönfüggő, a fennmaradt részletek után ítélve, egyforma volt.

A falú északi utcájának nyugati részében, ott, a hol az őskori temető volt, árpádkori edényekre többször akadtak.

1900. május 25-én találtam a 72. számú ház előtt az utca árkában egy cserepet, mely egy nagyobb edénynek maradványa. A perem befelé vízszintesen áll és hosszánégyszögű átmetszetű pálcával több helyt függőlegesen van keresztül lyúasztva.

1901. júliusban a 74. számú háznál egy másik töredéket leltem, mely úgylátszik, ugyanazon edény darabja, a melyhez a fenti darab tartozott.

1902. április 10-ike körül a 74. sz. házban egy hason technikájú üstalakú agyagedény találatott, melynek hasonló pereme volt. Vörösre égetett és díszítetlen. Töredékeinek legnagyobb részét megmentettem.

1904. januárban a 98. számú ház előtt 2—3 ilyen edény töredékeit ásták ki. Juniushan és augusztushan pedig Bozsits Györgynek főutcai 32. sz. házában találtak egy-egy ilyen edénynek töredékeit.

1905. elején találtam egy szájszédarabot a 77. sz. háztelek előtt a leásott földben.

Ezen nagy üst- vagy veder-alakú, díszítetlen, de különös szájszéllel bíró edények, Wosinszky Mór véleménye szerint, kinek az első töredékeket 1901-ben mutattam, árpádkoriak és a XI—XII. századból származnak.

Hasonló szájszélű edények cserepeit ismerem még Versegről és Gályáról.

Megemlítésre méltóak még azon kis edények is, melyek esontváz-sírokban mellékletül szerepeltek és a XVI—XVII. századból származhatnak, tehát már vonatkozással bírnak a mai falúhoz.

1895. nyarán leltek a helységben a Pántin Máté háza udvarán lévő homokgödörben két m.-nyi mélységben esontok társaságában egy korongon készített, jól kiégetett agyagedényt, melynek a hasa aránylag magasra van elhelyezve és első pillanatra a népvándorlási hullámdíszes edényekre emlékeztet. Tüzetesebb összehasonlítás azonban azt eredményezte, hogy hozzánk közelebb eső korból való. Az edény magassága 0.19, miből a nyakra 0.04 m. esik. Talpának átmérője 0.10, hasáé 0.185 és szájnnyilásáé 0.15 m. Ép. Felső része a tűz hatásától fekete.

1900. október 2-ik felében Bogics a főutca 56. számú házában homokra bányászott. Ez alkalommal leltek 2—3 középnagyságú agyag-

edényt, melyeknek egyikénél egy kisebbik állott. Egy tűzhely is volt ott állítólag. Az edények fül- és díszítésnélküliek, feketés és vöröses színűek, rövid nyakkal és magasan elhelyezett hassal. A kis edény, mely ép, 0·095 m. magas. Fenekének átmérője 0·06, hasáé 0·095 és szájáé 0·075 m. Színe vörös.

1901-ben a főutca nyugati vége felé a 64. sz. háztelken emberi csontokat és kiséretükben a két fentihez tökéletesen hasonló fületlen, vörösre égetett edényt leltek, melyek a kihasasodás felső részén körülfutó vonásokkal voltak díszítve. Az egyik 0·17 m. magas. Szájának átmérője 0·13, hasáé 0·15 és fenekeé 0·07 m. A másik edény 0·14 m. magas. Szájának átmérője 0·13, hasáé 0·145 és fenekeé 0·07 m. A két edény 0·06 m.-nyire egymástól és 0·07—0·08 m.-nyire a csontoktól voltak elhelyezve a homokban; tartalmuk is homok volt.

1901. december 24-én szereztem Szimics Mihálynak, az északi utcában 82. sz. alatti házából egy negyedik példányt; ennek csak a feneke kissé sérült. Magassága 0·13 m. A has 0·09 m.-nyire a fenék felett van. Fenekének átmérője 0·09, hasáé és szájáé 0·13—0·13 m.

1904. májusban Pántin Máté 78. számú háztelkén ismét egy ilyen edényt leltek, mely 0·145 m. magas volt. Augusztusban Bozsits Györgynek főutcai 32. sz. háza telkén fordultak elő ilyen edények, de összetörték. Októberben ismét leltek egy ilyent. Ez 0·165 m. magas és 0·13 m. száj- és 0·07 m. fenékátmérővel bírt.

Ismeretlen délmagyarországi monostorok.

Irta: DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Délmagyarországon egy régen elpusztult magyar falu helyének kitűzése is fontos. Az is mutatja, mit tett a magyar, hogy e földet a művelődésnek meghódítsa?! Hát még mennyivel jelentősebb egy monostor holletének meghatározása! Hisz ez olyan hely volt, a hol imádságot és békét tanultak, a hol írtak és olvastak, a hol kőből vagy téglából építettek, a hol mesterségek megismerésére, elsajátítására alkalom nyílt!

Ez indított arra, hogy a következő monostorok fekvését s multját legalább megközelítőleg elmondjam.

I. Eperjesi monostor.

1230 táján megjelent a pannonthalmi monostorban az eperjesi apát a pécsváradi apáttal, az esztergomi örkanonokkal és Pósa ispán úrral együtt. A szerzetesek felhasználták az alkalmat, hogy ily előkelő és mégis érdektelen urak tisztelték meg őket látogatásukkal és megkérték őket, hogy egyik nagyon fontos, a királylyal szemben is jogokat biztosító levelükről adjanak hiteles, pecsétjükkel erősített másolatot. A vendégek a kérést teljesítették. Így történt, hogy az egykori eperjesi monostor egyik apátjának pecsétje napjainkig is (bár töredékesen) fennmaradt a pannonthalmi híres levéltárban.¹⁾

Ebből azonban arra a kérdésre, hol feküdt az eperjesi monostor? nem tudunk meg semmit. — Szabad volt látogatóba menni a pannonthalmi monostorba keletről és nyugatról, északról és délről egyaránt.

Egész más irányba vezet bennünket az az 1221-iki tudósítás, a mely szerint az eperjesi monostornak Erdélyben Fel-Vinc mellett esett egyik birtoka.²⁾ Sokat azonban ez sem bizonyít, mert éppen Felvinc környékén majd minden egyház szerzett egy-egy jószágot. Ennek oka az volt, hogy a tordai és maros-ujvári sóbányákból majd mindenik hordathatott kősót s nagyon jó volt, ha a só elszállítására küldött emberek az illető egyháznak saját birtokán pihenhettek meg. Így volt e tájékon az aradi, egresi, dömösi és pásztai egyházaknak is birtoka.

¹⁾ A pannonthalmi Szent-Benedek-rend történetének I. k. 698.

²⁾ Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. 223.

Jobban tájékoztat bennünket az eperjesi monostornak másik birtoka.

III. Béla királyunk országát rendezvén és a birtokosok jogait írásba foglaltatván, többek között 1177-ben az aradi prépostságnak (vagy társas káptalannak) is adott egy nagy levelet s abban összefoglalta a prépostság birtokait és embereit.¹⁾ E nagy, könyvalakban írt, királyi levélből csak egyes töredékek maradtak ugyan fel, de azok is szerfölött nagy értékűek és fényt vetnek Délmagyarország XII. századbéli állapotaira.

Ezen nevezetes 1177-iki levélben a többek közt az is áll, hogy az aradi prépostságnak Ség nevű birtoka kezdődik a Maros egyik fokának partján, azután határos a hodosi egyház földjével, tovább haladva az eperjesi apát földjével.²⁾

Tudjuk nagyon jól, hogy az aradi prépostság Ség nevű faluja az Aradtól északra eső Ségá városrész helyén állott s azt is láthatjuk akár-melyik nagyobb térképen, hogy e Ségó (Séga) valóban a Maros egyik (most már holt) ágánál vagy fokánál kezdődik.

Mivel tehát az eperjesi apátságnak nemcsak Felvinc körül, hanem itt Arad mellett is volt, még pedig nagyon régi, 1177 előtt már meglevő birtoka, bátran kereshetjük az eperjesi monostort a Maros mentén, Arad-megyében vagy annak közelében.

Biztos útmutatóul az eperjesi monostor hollétére nézve II. Endre királynak azon levele szolgál, a melyben az egyházaknak adott kósók számát meghatározza.

Királyaink már régtől fogva megengedték egyes püspöki, káptalani egyházaknak és továbbá monostoroknak, hogy maguk számára a tordai és marosujvári sóbányákból sót szállítsanak, még pedig vámmentes hajókkal. Az egyházak és monostorok szállítottak is, de lassan-lassan többet is, mint a mennyit ők és népeik felhasználtak. A fölöslegest már most eladják. Csakhogy ezzel a királyi sóeladásnak versenytársa akadt s a királyi jövedelem erősen megcsappant.

Hosszas és nagyon éles összetűzés után a király és a magyar egyház 1233-ban úgy egyeztek meg, hogy ezentúl más, mint a király nem árulhat sót. Az egyházak régi jogaik szerint szállíthattak ugyan vámmentesen sót, de a fölöslegest el nem adhatták, hanem a király azt tőlük átvette s nekik mintegy fuvarbért fizetett 8, 10, 26 és 100 márkát egy-egy töményért (10.000 darabért), a szállítás távolsága és nehézsége szerint.³⁾

Meg kellett ezenkívül határozni, mennyi kósódarab kell egy-egy egyház vagy monostor saját, belső használatára. Különösen meg kellett ezt állapítani a Maros és Tisza mellett eső egyházaknál és monostoroknál,

¹⁾ Fejérfpataky László: III. Béla oklevelei. III. Béla emlékezete cz. díszműben. 157—58. II.

²⁾ Pesty Frigyes: Temesmegyei oklevelek. 355.

³⁾ Knausz: Monumenta eccl. Strig. I. 293.

mert ezek hajói legkönnyebben, legtöbbször elmehettek Erdélybe, s így sokkal többet hozhattak, mint a mennyire szükségük volt. Ellenben pl. a veszprémi egyház nagyon meggondolta, vajjon a saját szükségére valón kívül, hozasson-e többet csak azért, hogy annak fuvarbérét megkapja.

Ezt szem előtt tartva, midőn azt olvassuk, hogy II. Endre 1233-iki levele szerint „a bulcsi monostor 5000, az eperjesi 300, a bistriai 4000, a zadusti 1000, az isaei 1000, a rahoncai 4000, a kenézi (kenazi) 2000, Szent-Fülöp monostora 1000, a gylidi 500, a sásvári 1000, a csanádi egyház 5000 darab sőt tarthatott meg a saját használatára“,¹⁾ önkéntelenül is azon gondolatra kell jutnunk, hogy az eperjesi monostor is épp úgy a Maros mellett állott, mint a bulcsi és az utána következők.

És csakugyan egyéb történeti emlékekből biztosan meg tudjuk mutatni, hogy a Maros mellett Bules és Lippa között, tehát éppen a kitűzött helyen valaha Eperjes nevű helység, utóbb vár állott. Bebizonyítottam ezt a „Történelmi és Régészeti Értesítő“ 1883-iki évfolyamában (154—163. ll.), továbbá a Századok 1889-iki és 1903-iki évfolyamaiban. (Patóczy Ferenc születéshelye. 1889. évfolyam 120—30. Alsó-Eperjesvár tartománya. 1903. 670—72.)

Az 1177-iki és az 1233-iki adatok kétségtelenné teszik, hogy az árpádkori híres eperjesi monostor is ezen Eperjesen állott, még pedig egészen pontosan meghatározva a mai Kelmágtól északra a Maros partján ma is látható romok helyén.

Az, hogy egy árpádkori monostor helyén később kastély vagy vár épült, nálunk nagyon természetes. A monostorok számára is a védhető pontokat keresték ki s így a monostor elpusztulta után újra emeltek ott falakat, de más célból. Sőt kedvező helyen fekvő monostorokat egyenesen is átalakítottak várakká. Ott van pl. a küszini monostor, a melyet már III. Béla várrá alakított s lett belőle Németujvár, ott a szentjobbi monostor, a mely a XVI. században híres erősséggé alakult, vagy ott van Gyula. Itt is először Gyulamonostor állott, a XV. században pedig a híres gyulai vár épült.

II. Bistriai-biszerei monostor.

Tulajdonképen nem ismeretlen monostor, hanem csak ezen a néven ismeretlen. — Eddig mind nevére, mind hollétére nézve számos tévedés fordult elő történetirodalmunkban s főleg azért írok róla, hogy e tévedések okait kimutatva, azokat eloszlassam.

Az első tévedés az volt, hogy a bistriai és a biszerei monostorok különbözők voltak. Magam is sokáig ezen véleményben voltam s mikor Borovszky Samu először egyeztetette a bishtriai apátságot a bicereivel,²⁾

¹⁾ Monumenta eccl. Strig. I. 294.

²⁾ Csanád vármegye története. I. 59.

nem fogadtam azt el. Nem fogadtam el azért, mert Pesty Frigyes egymás mellett közölt két ellenkezőt bizonyító oklevelet. Mind a kettő 1400-ban, mind a kettő az aradi káptalanban kelt s mégis az első szerint 1400. június 13-án Bereczk volt a bicerei apát, a másik szerint 1400. július 22-én Benedek volt a bistriai apát.¹⁾ Az pedig a mai körülmények közt is lehetetlen. 1400-ban még inkább az volt, hogy egy monostornak egy hónap leforgása mulva már új apátja legyen.

Azonban a minapában biztosság okáért magam is megnéztem a Pestytől közölt oklevelek eredetijét itt Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett Kállay-levéltárban. Nagy bámulatomra azt láttam, hogy az 1400. július 22-iki levélben nem „Fratre Benedicto abbate“ van írva, mint azt Pesty olvasta, hanem „Fratre Bricecio abbate“.

Ekként éppen azon oklevél, a melyre a bistriai és bicerei monostorok különbözőségét alapítottam, éppen megfordítva azok egyvoltának leg-hatalmasabb bizonyítékává vált. Mert most már csakugyan nem lehet kétség. Azon Bereczk (Bricecius) apátot, a kit 1400. június 13-án egy levélben előbb bicerei, azután bistriai apátnak ír az aradi káptalan, július 22-én újra és határozottan bistriainak nevezi. Más személyről már csak azért sem lehet szó, mert ugyanazon peres felek állanak szemben az 1400. jun. 13-iki és jul. 22-iki levelekben és mert a bistriai apát egyházának védőszente épp úgy a Boldogságos Szűz, mint a bicereié.

Másik tévedés volt az, hogy a bistriai monostor nevét a roppant hasonlóság miatt Bisztra-nak értelmeztük. Ez vezetett aztán engem arra a gondolatra, hogy a bicereiből akkor még megkülönböztetett bistriai monostort Temesvártól keletre a Mosnica mellett folydogáló Bisztra patak mellé helyezzem.²⁾

Azonban Bistria-t Bisztra-nak értelmezni nagy hiba. Ekként ugyanis egészen jogtalanul elsikkasztunk a Bistria névből egy hangot, mert legalább 10 eredeti oklevél maradt korunkra s azok írói mind odateszik az *r* után még az *i* hangot, pedig könnyebb lett volna nekik Bistra-t írniok.³⁾

Ragaszkodnunk kell tehát ahhoz, hogy a Bistria névben 3 magánhangzó volt éppen úgy, mint a későbbi Biszere-ben. Sőt ez a 3 magánhangzó rávezet bennünket arra is, hogyan lett a Bistriából utóbb Biszere. Mert valóban Bistria és Biszere nem lehet ugyanegy monostornak két (más és más szempontból keletkezett) neve (mint pl. vashegyi és pécsváradi, győrszentmártoni és pannonhalmi), hanem ugyanegy névnek változó kiejtése és változó leírása.

¹⁾ Temesmegyei oklevelek. 294 – 96.

²⁾ Karácsonyi-Borovszky: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. (1903.) 299.

³⁾ S mikor pl. tótországi vagy felvidéki Bisztra patakról van szó, Bistra-t írják. Wenzel: Árp. Okm. XI. 91, IX. 341.

Hogy ezt megérthessük, jól kell tudnunk, hogy egész 1522-ig, tehát a török uralomig Biszeré-t sohasem írják Bychere-nek vagy Bycere-nek, hanem mindig csak Bizere-nek, két ízben pedig Bissere-nek. Ennélfogva a harmadik hang e névben nem *cz* volt, hanem *sz*. Tudnunk kell továbbá, hogy kivált a tatárjárás előtt a magyarok az *sz* hangot *sc* betűkkel jelölték, másrészt pedig a *c*-t úgy írták, hogy azt egyaránt lehet és szabad *c*-nek és *t*-nek is olvasni. Ha élünk e szabadsággal és Bistria-t helyesebb Biseria-nak, azaz a mai helyesírással Biszria-nak olvassuk, azonnal látjuk, hogy e Biszria tulajdonkép Biszere-nek régi alakja s a Biszere szó a Biszria-ból egy kis hangátvetéssel keletkezett ekként: Biszria, Biszira, Biszire, Biszere.

Ezt tudva, könnyű lesz a biszriai, utóbb biszerei monostor fekvését megállapítani.

Először is feneketlen mese az, hogy a monostor a Gyulától nyugatra eső bicerei határrészen emelkedett volna. Azon falu, a melyben e monostor emelkedett, Biszere, a gyulai határrész neve pedig Bicere, tehát már kiejtésben is különböznek. Továbbá az 1400. jun. 13-iki levél világosan mondja, hogy a monostoros Biszere Aradmegyében és a csanádi egyházmegyében volt,¹⁾ holott a régi Aradmegye és a csanádi egyházmegye sohasem terjedt Gyuláig, annyira nem, hogy 1506-ig Arad és Gyula közt egy egész megye, az egri püspökséghez tartozó Szaránd (Zaránd) nyújtzkodott el.

Továbbá, ha a biszerei apátság hollétét meg akarjuk találni, el kell dobnunk azt az elavult, tudatlanságból származott, s ma már teljességgel tarthatatlan véleményt, hogy valaha Arad és Orod különböző városok lettek volna s Orod a prépostsággal együtt a mai Glogovác helyén állott volna. Verancesics 1550-ben világosan aradinak nevezi a prépostság felégetett templomát, a váradi püspök pedig 1555-ben nyilván írja, hogy a törökök ezen aradi prépostsági templom körül (circa) építették az aradi várat.²⁾ Kétségtelen tehát, hogy az aradi vagy régiesen orodi prépostság a mai Arad város déli részén állott. Így érthető aztán, hogy a régi Arad (Orodinum) és Mikelaka 1430-iki oklevél bizonyossága szerint is szomszédosak voltak,³⁾ ellenben ha Orod (Arad) Glogovácon állott volna, akkor nem lehetett volna határos Mikelakával, mert a mai Glogovác és Mikelaka közt 1566-ig két falú állott, Bálványos és Bácsa.

Eltávolítva ekként az akadályokat, könnyű meghatározni Biszere hollétét.

1388-ban a biszerei apát jelen van azon egyezés megkötésénél, a mely az aradi prépost és káptalan közt nagy nehezen létrejött. 1507-ben

¹⁾ Tem smegyei oklevelek. I. 295. Monumenta Vaticana Hungariae. S. I. T. IV. 308.

²⁾ Keresztúri: Descriptio episcopatus et Capituli M. Varadinensis. II. 217.

³⁾ Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához. II. 259.

pedig a biszeri apátság kormányzóját mint szomszédot hívták meg a sződi vár átadásának meglátására s ő ott meg is jelent.

Már e két adat mutatja, hogy Biszerének Arad város és a mostani Schöndorf helyén állott sződi vár közt kellett esnie.

Még pontosabb meghatározásra nyújt módot az 1522-iki esolti iktatás. Ez évben az aradi káptalant beiktatták Csolt, aradmegyei falú felébe. Az ily iktatások alkalmával a szomszédoknak vigyázniok kellett, hogy az új tulajdonosnak át ne adjanak valamit a tőszomszéd falvak földeiből, mert, ha ellenmondás nélkül átadtak volna neki egy esomó földet, az ott is veszett volna. A biszeri apát is elküldé tehát 2 jobbágját, hogy vigyázzanak. Egyik jobbágya, Brankó Péter, Csicséren lakott, a másik, Puskás Balázs nevű pedig Biszerén. Már most tudjuk mind az 1723-iki térképről, mind abból, hogy a Maros egyik ágát a XVIII—XIX. századokban még sokáig esolti ágnek hívták, hogy Csolt falú valaha Csicsér és a mai Glogovác közt állott. Mivel pedig Csicsér Csolttól keletre feküdt s onnan felül Brankó Péter vigyázott az apátság érdekeire, világos, hogy Puskás Balázs, a biszeri jobbággy nyugatfelől ügyelt fel. Ez pedig nyilván mutatja, hogy Biszere a régi Csolttal nyugatról volt határos.

Ámde a régi Csolttól nyugatra ma Glogovác áll az ő híres, középkori templom-romjaival. Itt volt tehát a régi Biszria vagy Biszere s az ott levő romok, mint már Márki Sándor is vitatta, a biszeri monostor romjai.

A biszriai, utóbb biszeri monostor nagyon régi volt. 1183 előtt már fennállott, s e monostor kapta királyainktól először azon kiváltságot, hogy sóhordó hajói három ízben vám nélkül hozhattak sót a bányákból.¹⁾ Még az oly hatalmas monostor is, mint a pannonhalmi, ezentúl a biszriai hajók kiváltságát kérték a királytól.²⁾ 1233-ban természetesen e monostornak is megszabja a király, hogy csak 4000 darab kőst tarthat meg a saját használatára, ha többet hoz, át kell adnia a királyi tisztviselőknek.³⁾

E monostor alapításához bizonyos fokban hozzájárult a esanádi egyház is (püspök és káptalan) s azért kegyurasághoz tartott jogot. 1233-ban oly apát állott a monostor élén, a ki a esanádi egyház kegyúri jogát tagadta. Pörre ment a dolog s az áldatlan, évekig tartó küzdelem utoljára annyira elfajult, hogy 1236. ápril 1. táján a püspök emberei az apátot megölték, utóbb pedig a káptalan emberei 5 drága egyházi edényt és 3 kiváltságlevelet elvittek. A megölt apát helyére a püspök Kornél szerzetest állította.⁴⁾ Mivel e Kornélt a püspök már előzőleg az apáti székbe tuszkolta, 1234-ben ennek kellett volna a monostor suptal-i (septelyi?)

¹⁾ Wenzel: Árp. Okm. XI. 349.

²⁾ U. o. VI. 349.

³⁾ Knauz: Monum. eccl. Strig. I. 294.

⁴⁾ Theiner: Monumenta Hung. 5. ill. I. 144, 149—50, 159.

jobbágysai érdekében a váradi káptalan előtt megjelennie, de bíz' azt elmulasztotta.¹⁾

A püspökkel való viszály és a tatárjárás megásták a híres monostor sírját. Az 1332—36. években még nem állott helyre és így nem apát hanem csak egyszerű lelkész fizetgeti Biszerén a pápai tizedet.²⁾ 1341-től azonban a garam-szentbenedeki apát visszaszerezte a monostort és jószágait.³⁾ 1385-ben Miklós volt apátja s ő adta ki haszonbérbe a monostor tésleri (csieséri?) birtokát.⁴⁾ Az ő utódja az a Bereczk apát, a kit az aradi káptalan jegyzője majd biszereinek, majd régiesen biszriainak írt. Ez 1400-ban a szödi vásárról hazafelé ügyekvő keszi-i (most Keszinc) plébánost és jobbágyokat elfogatta, fogságba tette azon királyi szolgák által, a kik az ő egyházának fele jövedelmét szedték össze.⁵⁾ E miatt aztán Himfy István pert indított ellene s 1400. július 22-én úgy egyeztek meg, hogy ügyüket 8, Aradon gyűlésező fogott emberre (választott bírákra) bízzák.⁶⁾

Egyházi ügyekben is jártas férfiúnak kellett lennie, mert Szödi Bálint, lippai plébános őt kéri föl közbenjáróul a végre, hogy aradi kanonokságot nyerhessen.⁷⁾

1428-ban Balázs apátnak szombathelyi (most szabadhelyi) és vezetei (másként Szentmihályi) jobbágysai szántottak olyan földeken, a melyeket az aradi káptalan az ő Molnári nevű birtokához számított.⁸⁾ 1471-ben még valóságos szerzetes, Antal apát állott a monostor élén, s hiába igyekezett megvédeni a monostort a Makra-hegyen, Gyarak (most Gyorok) felett levő Domómál nevű szőlő birtokában.⁹⁾ 1507-ben azonban a biszerei apát, Mihály, egyúttal csanádi kanonok is,¹⁰⁾ tehát nem szerzetes, s ez mutatja, hogy a monostor megint veszendőnek indult.

III. Hodosmonostora.

Ennek fekvését meghatározni könnyű dolog. III. András királynak 1293. november 10-én kelt levele világosan írja, hogy „terra Hudusmonostora vocata iuxta fluvium Morus existens.“¹¹⁾ Már pedig ma is ott áll Hodos a Maros partján Zádorlaka és Fellak között.

¹⁾ Karácsonyi—Borovszky: A váradi tüzesvaspróba-lajstrom. 299. l. (374 új, 127 régi szám.)

²⁾ Monum. Vaticana Hung. S. I. L. I.

³⁾ Fejer, Cod. Dipl. IX. 4. 605.

⁴⁾ Hazai Okmánytár. VII. 4. 19.

⁵⁾ Temesmegyei oklevelek. I. 294.

⁶⁾ U. o. 296.

⁷⁾ Monum. Vaticana Hung. S. I. T. IV. 308.

⁸⁾ Adattár Csanád-egyházmegye történetéhez. 1872. 215. 16.

⁹⁾ Országos levéltár. Dl. 17208.

¹⁰⁾ Hazai Okm. V. 401.

¹¹⁾ A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára.

E monostor is tulajdonkép a tatárjárás előtt virágzott. III. Béla királynak 1177-iki levelében az olvasható, hogy a mint elindult Ség határa a Marosnak Fok nevű ágától, mindjárt a hodosi (hodust-i) egyház földjével találkozik.¹⁾ 1233-ban is fennállott a monostor, de csak a kisebbek közül való volt, mert a király mindössze 1000 darab kőst engedett át a használatára (a biszria-i vagy biszerei részére, mint láttuk, 4000-t.).²⁾ Ez alkalommal a jegyző e monostor nevét Zadust-ra ferdítette el, de a sorrend mutatja, hogy Hodust-ot kellett volna írnia.

Hodosmonostora a tatárjárás alatt egészen megsemmisült. Még csak a mellette levő falú sem maradt meg. 1293-ban mint „terra“-t, azaz lakatlan földet ajándékozta oda III. András király Nagy Özömös ispánnak és testvéreinek, Kusának meg Demeternek.

Hodoson a XVIII. század elején újra monostor keletkezett, de nem magyar és katolikus, hanem görög-keleti. Erre utóbb ráfogták, hogy még a Jaksics család építette a XV. század végén.³⁾ De ez mesebeszéd, mert a Jaksics család sohasem bírta Hodost.⁴⁾ Ha a hodosi tornyon régi címer látható, az nem a Jaksicsoké, hanem a Szentdemeteri Bessenyei családé, mert a XV—XVI. századokban ezé volt Hodos.

IV. Izsómonostora

1233-ban a király megengedi, hogy Izsómonostora (ecclesia de Yson) a szállított sóból fölhasználhasson 1000 darab kőst.⁵⁾ Olyan kisebbfajta monostor volt tehát, mint a hodosi, s a Marosmentén. a sorrendből ítélve Pécska tájékán esett. Ez azonban a tatárjáráskor úgy megsemmisült, hogy neve sem maradt fenn.

V. A rahoncai monostor.

A mit e monostorról tudtam, előadtam a Történelmi és Régészeti Értesítő 1892. évfolyamának 1—10. lapjain. Most csak azért említem föl, mert hollétére nézve új adatot találtam, még pedig olyan könyvben, a melyet a magyar nemzet ellensége, a török írt. A török 1552-ben Temesvár elfoglalása után s még inkább 1555-ben az aradi vár új felépítése után felosztotta Dél-Magyarországot kerületekre, náhiékre. Fellakot (most Fennlakot) is ilyen náhie középpontjává tette s a fellaki náhieba sorozta Rahoncát (hibás kiírással Radonc-ot) is.⁶⁾ Mivel pedig a fellaki náhie nem terjedt a mai Székesúton túl, úgy, hogy Varjas, Perjámos és a

¹⁾ Pesty: Temesmegyei oklevelek 355.

²⁾ Knauz: Mon. Strig. I. 294.

³⁾ Márki S.: Aradvármegye története. I. 498, 452. II.

⁴⁾ Borovszky: A nagylaki uradalom története. 38—50. II.

⁵⁾ Knauz, i. m. I. 294.

⁶⁾ Velies—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek. II. 198.

Perjámostól keletre eső Harmadfalvak már a csanádi náhiéhez tartoztak,¹⁾ világos, hogy Rahoncának Perjámostól keletre, Nagylaktól pedig északra kellett állnia. E szerint a régi Szemlékházával, mai Szemlakkal szemben, a Maros balpartján kereshetjük.

VI. A kenézi monostor.

E monostorról először egy 1231-iki oklevélben találunk említést s ez arról tudósít bennünket, hogy a Nagylaktól nyugatra eső Csika falú határa lent a Maros partján érintkezik a kenézi (de Kenaz) monostor földeivel.²⁾ Az 1233-iki királyi levél is felemlíti, még pedig Rahonea után, s azt írja, hogy e monostor a szállított sóból 2000 darabot tart-hatott meg a maga használatára.³⁾

Már e két adat is mutatja, hogy e monostort szintén a Maros mellett, Nagylakon túl kell keresnünk. Kétségtelenné teszi ezt az, hogy 1535-ben azt a falút, a hol e monostor állott, Erdős-Kenéznek írják.⁴⁾ Már pedig e vidéken csakis a Maros partján húzódtak le az erdők, tehát annak a Kenéznek is, a melynek a temesmegyei Kenéztől való megkülönböztetés végett Erdős melléknevet adtak. Hogy a kenézi monostor eddig elkerülte történetíróink figyelmét, annak oka az volt, hogy nem tartották külön monostornak, hanem, mint pl. Borovszky Samu, a kanizsamonostorival egynek vették.⁵⁾ Ez azonban tarthatatlan vélekedés. A kanizsamonostorit csak egy XV-ik századbéli hamisítvány írja „Kenezew“-nek, az igazi oklevelet mindíg Kenysa-nak és Kanysa-nak,⁶⁾ s ez nem egyezik a Kenaz, Kenez alakkal. Sőt most nem régebbsen kiderült, hogy már a tatárjárás előtt de „Kinisa“-nak írták a kanizsai monostort,⁷⁾ tehát éppen akkor, mikor a Nagylak mellett eső monostort „de Kenaz“-zal jelölik.

De más dolog is tiltja, hogy a kanizsai és kenézi monostort egynek vegyük. A kanizsai monostor a Csanád nemzetségé volt, ez volt annak kegyura, ellenben a kenézi monostor a király kegyurasága alá tartozott s éppen azért részesült a sószállítás kiváltságában.

Megjegyezzük még, hogy Kenéz falút 1331—1550-iki adatok nyomán Borovszky is ismerteti, csak hogy ő nem Nagylaktól nyugatra, hanem Nagylakkal szemben a Maros balpartjára helyezi.⁸⁾ S miért? Azért, mert 1331-ben az egresi, járai jobbágyság mellett a kenézi jobbágyság is tanus-kodnak arról, hogy az Egres és Perjámos közt eső Füged falúban gyl-

¹⁾ U. o. II. 196.

²⁾ Wenzel: Árp. Okm. XI. 220.

³⁾ Knauz: Mon. Strig. I. 294.

⁴⁾ Borovszky: A nagylaki uradalom. 28.

⁵⁾ Borovszky: Csanádvármegye története. II. 255.

⁶⁾ U. o. II. 255.

⁷⁾ A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. I. 755.

⁸⁾ Borovszky: Csanádvm. tört. II. 271—72.

kosság történt.¹⁾ Ebből azonban nem következik semmi. A kenézi jobbagyok e gyilkosság történetkor jelen lehettek, ha nem is voltak szomszédok, hanem pl. éppen akkor valamit odavittek, vagy ott keresztülutaztak.

Ellenben az, hogy Kenéz a Maros jobbpartján, Nagylak mai határában a községtől nyugatra állott, világosan következik abból, hogy Kenéz a XIV—XVI. századokban állandóan a nagylaki uradalomhoz tartozott.²⁾ Már pedig annak semmi nyoma sincs, hogy a nagylaki uradalom a Maros jobbpartjára is átterjedett volna.

VII. A gyelidi monostor.

Az 1233-iki egyességlevél sorban említi fel azon marosmenti monostorokat, a melyek sőt hordattak vám nélkül az erdélyi bányákból. Bules, Eperjes, Biszria-Biszere, Hodos (Zadust), Izsómonostora, Rahonca, Kenéz és Szent-Fülöpnek szőregi monostora egymásután következnek. Ehhez a többi történeti adatok is nagyon illenek. Arad és Egres csak azért hiányoznak e sorból, mert ők nagyobb darab kősokat hordattak s azért a király róluk fentebb külön intézkedik.

Szent-Fülöp szőregi egyháza után az egyességlevél egy kis monostort említ, a gyelidit (de Geleth). Ez legkevesebb sőt tarthatott vissza a maga használatára, mindössze 500 darabot.³⁾

Ez már nem tartozott a Maros mellett épült monostorokhoz, de nem is állott tőlük nagyon messze. A „Geleth“-nek, Gheleed-nek s utoljára Gelyd-nek és Gyelyd-nek írt falút a XV—XVI. században elég sűrűn emlegetik, mint az aradmegyei Sződi vár tartozékát.⁴⁾

E vár tartozékai három pont körül csoportosultak. Egyik pont volt természetesen Sződi (a mai Schöndorf, Temesmegyében). E mellett tőle főleg északra és keletre Ároki, Ménesi, Kölp, Bike állottak. Második pont volt Mácsalaka (most Máslak) s a harmadik Szentpál városa (most pusztá Aradtól északra). E Szentpállal kapcsolatban emlegetik Gyelidet is,⁵⁾ tehát Aradtól északra kellett állnia ennek is.

Még nagyobb fényt vet erre III. Bélának 1177-iki levele. Ez azt mondja, hogy Ség határa, a mint északra Deszk falú földjéig haladt, keletre fordult és „a gyelidi egyház fiaival tartott szomszédságot.“⁶⁾ Mivel itt nem a gyelidi monostornak földeiről, hanem embereiről van szó, biztosra vehető, hogy az egykori gyelidi monostor az aradmegyei Ség (ma Séga) falútól északra állott.

¹⁾ Zichy cs. Okm. I. 357—58.

²⁾ Borovszky: A nagylaki uradalom. 28.

³⁾ Knauz: Mon. Strig. I. 294.

⁴⁾ Csánki: Magyarország tört. földrajza. I. 771.

⁵⁾ Krassóvármegye története. III. k. 432.

⁶⁾ Temesmegyei oklevelek. 355.

Éppen a kitűzött helyen a katonai térkép szerint ma Gyelte-nek hívják az aradi határ ezen részét. A ki tudja, hogy az 1687-ben Aradra települt szerbek ajkán mennyire elváltoztak a magyar helynevek, az nem fog csodálkozni azon, ha a régi Gyelid-et e Gyelte-vel egynek vesszük s a gyelidi (1241-ben teljesen megsemmisült) monostort e helyen keressük.

VIII. A sásvári monostor.

A sokszor idézett 1233-iki egyezséglevélben olvassuk, hogy a sásvári (de Saxsvar) egyház 1000 darab söt tarthatott meg a maga használatára.

A „Saxsvar“-t utóvégre lehetne olvasni Sasvár-nak is, de a nyitrai Sasvár oly távol esik Erdélytől, oly csekély, hajózhatatlan folyócska mellett fekszik, hogy annak sószállításra szerkesztett hajói nem lehettek.

Ha Sásvárnak olvassuk a „Saxsvar“-t, akkor először figyelembe kell vennünk az ugocsamegyei Sásvárt. Ez a Tisza mellett esik, nem messze a máramarosi sóbányáktól, sőt a Szamos folyó mentén a désaknai sóbányákhoz is hozzájuthatott.

Csakhogy másrésről biztos, hogy a máramarosi sóaknak a tatárjárás előtt ismeretlenek voltak és csak a XIV. században kezdték azokat művelni. Az is biztos, hogy a kolosi széki és désaknai bányákból a söt a tatárjárás előtt nem hajón, hanem szekéren szállították, még pedig a meszesi kapún át.¹⁾ Az az oklevél pedig, a mely a tatárjárás előtt a Szamoson sószállítást emleget, hamisítvány.²⁾

Ennélfogva az ugocsamegyei Sásváron sem állhatott olyan monostor, a melyik a Maroson haszonnal szállíthatott volna söt.

Volt azonban egy Sásvár Temesmegyében is. Ez Temesvártól keletre, a mai Giroda (hajdan Györöd) és Remete közt épp a Temes partján állott.³⁾ Erről nagyon érthető, hogy hajói voltak és hogy azokkal söt is szállíttatott. Hiszen, ha csak Aradig szállította is hajón, onnan pedig szekéren, mégis nagy haszna lett belőle.

E bizonyítékokhoz sorolhatjuk még azt, hogy az 1233-iki oklevél Sásvárt Gyelid és Csanád közt sorolja föl. Már pedig szinte hihetetlen, hogy az egyezséglevél a Maros mentéről egyszerre az ugocsamegyei Sásvárra ugrott volna át, ellenben az, hogy a Marosmentéről a Temes mellékére tér át, nagyon természetes.

Ennélfogva a tatárjárás előtt virágzott sásvári monostort a temesmegyei Sásvárott kell keresnünk.

¹⁾ Zichy es. Okm. I. 2. Fejér, Cod. Dip. III/I. 377.

²⁾ V. ö. Karácsonyi: A hamis oklevelek jegyzéke. 50. l. 54. sz. De nemcsak keltezése hibás, hanem az egész V. Istvánnak 1261-iki leveléből készült. Wenzel, Árp. Okm. VIII. 9 - 10.

³⁾ Csánki i. m. II. 21. A Temes ez ágát most hibásan Bégának hívják.

IX. A szagyai monostor.

1320-ban az Aba nemzetség tagjai a csanádi káptalan előtt 3 borsod- és 1 zemplénmegyei falúért odaadják a királynak „Szagyó nevű örökölt falújokat, a melyben Szent-Péter apostol tiszteletére épült monostor van, továbbá Kis-Szagyó, másnéven Velcsefalva, Thidbaj, Maráz, Verebes és Tövised nevű, Temesmegyében fekvő falvaikat.“¹⁾

Nyilvánvaló ebből, hogy a temesmegyei Szagyó (Zagio) faluban valaha monostor állott.

De a középkori Temesmegye rengeteg területet ölelt, s azért nem könnyű dolog Szagyó fekvésének még hozzávetőleges meghatározása sem.

Az első útmutatást erre két, 1492. és 1494-iki oklevél nyújtja. Ezek szerint Jobágyi Miklós elzálogosítja Magyar-Szagyó, Tót-Szagyó, Monyorós, Bolyobar, Apáca és egyéb helyeken eső birtokait.²⁾ Jobágy falú, a hol az elzálogosító lakott, a mai Obád falúval egy Bolyobar valaha Szókától délkeletre állott,³⁾ Monyorós is e tájon, Apáca pedig a mai Opatícának volt magyar neve. E szerint Szagyó a mai Vojtek és Csákvár környékén eshetett.

A második útmutatást az 1332–36-iki pápai tizedjegyzékben találjuk. Ebben háromszor olvashatjuk Szagyó nevét, még pedig mindig azon al-esperesi kerületben, a mely a Temes és Berzava közt terült el.⁴⁾ Ez kétségtelenné teszi, hogy Szagyó a Temes (alsó ágának) balpartjától keletre vagy délkeletre állott, de a pontos kijelölésre még új adatok is szükségesek.

Megkísérlették, Csánki még kételkedve, Milleker már bátrabban, hogy Szagyót Szókával azonosítsák. Ezt azonban bajos, sőt lehetetlen elfogadni. A Szagyó névben levő *gy* hang a szerbek és románok ajkán se változik át *k*-ra, hanem legfeljebb *d*-re (a románoknál *zs*-re). Azt tudjuk, hogy a magyar Báka a szerbek ajkán Bóka-ra változott. Ebből tehát az következnek, hogy Szóka a magyar Száka névből lett. És a pápai tizedjegyzékben csakugyan fordul elő Zoruka nevű helység,⁵⁾ a mely Szarka, Szalka alakokon át Szóka-ra változhatott. Másfelé kell tehát kutatnunk.

Az itt ismertetett monostorokat egybefoglalva a már eddig ismeretekkel, a csanádi egyházmegyének püspöki, préposti és apáti egyházai a tatárjárás előtt helyrajzilag így sorakoznak:

I. A Marosmentén 1. Bulcs, 2. Eperjes, 3. Biszria-Biszere (benedekrendű apátságok), 4. Arad (prépostság), 5. Hodos, 6. Gyelid, 7. Izsó-monostora, 8. Ajtonymonostora (benedekrendű apátságok), 9. Rahonca,

¹⁾ Az egi káptalan országos levéltára. Cros. X. 924. l.

²⁾ Csanádegyházmegyei adattár. II. 360.

³⁾ Történelmi és rég. értesítő. 1901. 47. l.

⁴⁾ Monumenta Vaticana Hungariae. S. I. T. I. 145, 152, 156.

⁵⁾ U. o. 145.

10. Egres (ciszterci apátságok), 11. Kenéz, 12. Kemece (benedekrendű apátságok), 13. Csanád (püspökség és benedekrendű apátság), 14. Tömpös, 15. Szőreg.

II. A Tiszamentén (bár a parttól távol), 16. Pordány, 17. Oroszlámos, 18. Kanizsamonostora, 19. Araesa (benedekrendű apátságok).

III. A Temesmentén és pedig a felső ágnál 20 Sásvár, 21. Ittebö, az alsó ágnál, 22. Szagyó (benedekrendű apátságok, Ittebö utóbb prépostság).

Adatok Délmagyarország történetéhez.

A Néra régi magyar neve. Azt a roppant veszteséget, a mely a magyar nemzetet Dél-Magyarországon a török uralommal érte, még a folyónevek elferdítései is mutatják. A *Harangod* a beköltözött új lakósok ajkán *Aranká*-ra, a *Böge Bégára* változott.

A Néra is régi magyar név maradványa.

Zsigmond királynak 1417-iki levele említi, hogy Marczaly Miklós az 1399–1403. években a temesi részekben (tehát nem épen Temesmegyében, hanem a Temes- és Dunaközén) 4 ízben verte meg a bazánkba rablás végett berohant török csapatokat és pedig először Somlyó város (azaz a mai Semlak) előtt, másodszor a Nyárád nevű folyónál, harmadszor Tót-Csák falúnál és negyedszer Maráz városnál (most Parác). (Temesmegyei oklevelek. I. 536.)

Nyilvánvaló ebből, hogy a Temes és Duna közt kellett lennie egy jelentékeny Nyárád (Nyaragh) nevű folyónak, mert különben a kortársak nem neveztek volna el róla egy diadalmas csatát.

E Nyárád folyót említi egy 1358-iki oklevél is, s azt mondja, hogy a Kövespataka belé folyik. (Krassóvármegye története. III. k. 33.) Nem sokkal később 1363-iki oklevél azt állítja, hogy Kövesd falú Szokolár és Illéd (Illadia) közelében esik. (U. o. 56.) Ha e Kövesd a fentebbi Kövespataka völgyében épült, akkor már látjuk, hogy a Nyárád folyót Illadiától délre kell keresnünk.

Egészen biztosan tájékoztat bennünket egy Zagorján nevű falúnak 1367-iki határjárása. E falúnak határa déli oldalon Radomlya határával érintkezett, aztán nyugatfelől a Liskóvizét érintette, majd tovább áthaladt a Nyárád (Nyaragh) folyón, keletfelől ütközött Patak falú területével, lefelé haladva megint átlépett a Nyárád folyón, szomszédos lett Kövesd falú földjével s úgy tért vissza a kiinduló ponthoz. (Pesthy: Krassóm. tört. III. k. 78—79, 84.)

A határjárásban említett helységek közül több napjainkig fenmaradt. Radomlya nem más, mint a mai Radimna (a Duna mellett, Moldovától északnyugatra), Liskóvize mellett ma Leszkovicz falú áll, Patak most Potok nevet visel (Illadiától délre) s végre Kövesdről, épp most mutattuk

ki, hogy Szokolár mellett állott, Zagorján (magyarul Hegymegy), tehát a mai Najdas, Bogodine és Szlatina falvak területét foglalta magában s egy tekintet a térképre mutatja, hogy a Nyárad folyó, a melyen e falúnak határvonala kétszer áthaladt, nem lehetett más, mint a Néra.

A Néra régi magyar neve tehát Nyárad volt.

Miért lett a szerbek vagy románok ajkán Nyáradból Néra, azt nem tudom. Csak azt tudom, hogy Szerémmegyében is volt Nyárad falú s abból a szerbek Neradint faragtak.

Dr. Karácsonyi János.

Hogy hívták a régi magyarok az alibunári és illancsai mocsarakat? Egy Délmagyarország helytörténetére nézve nagyon érdekes 1338-iki oklevél arról értesít bennünket, hogy a mai Bókától (hajdan Borzvatő-Bókától) délnyugatra Igan tő nevű falú állott. (Anjoukori okm. III. 460.)

A tő végű helynevek, mint a Borzvatő, Harangodtő is mutatják, ott keletkeztek, a hol valamelyik ér vagy patak a folyóba torkollott. Az Igan tő névből tehát azt következtethetjük, hogy Bókától délnyugatra Igan nevű ér vagy patak folyt a Temesbe. A Lipszky- és Schedius-féle térképek a kitűzött helyen Jarkováctól északra mutatnak is ilyen eret.

Hogy következtetésünk az Igan ér vagy patak létezésére helyes volt, bizonyítja I. Lajos királynak 1375-iki levele. E szerint a király az Igan folyó és Ilonch egyháza közt eső Berese falút a Himfieknek ajánlódokozta. (Történelmi és Régészeti Értesítő. 1903. 89.)

E szerint az Igan patak (folyónak nem nagyon nevezhetjük) a mai Illancsa vidékéről húzódott a Temesig és abba a mai Bóka és Neuzina közt torkollott.

Egy 1346-iki hosszú perirat is megemlékezik Igan-ról. Gerebencei János és Halimbai János ez időben sokat pereltek egy Szöllös nevű falúért s e perben minduntalan a titeli káptalant bízták meg, hogy tanúskodjék az egyes jogi lépésekről. (Pesty: Krassó. története. III. 22—23.) Gerebence és Titel emlegetése mutatja, hogy e per a mai Kevi-Szöllös (Szel-leusch) falúért folyt. Végül határjárást rendelt el a bíróság. A határjárásban említik, hogy Szöllös területe két helyt is érintkezik az Igan mocsarával.

Kevi-Szöllös (Szel-leusch) mellett, mint a Lipszky- és Schedius-féle térképek mutatják, 1850 tájáig az illancsai és alibunári mocsár terült el, tehát ezek közül egyiknek, vagy mind a kettőnek hajdani magyar neve Igan volt s az Igan patak ennek levezetésére szolgált mindaddig, míg a verseci csatorna azt fölőlslegessé nem tette.

Dr. Karácsonyi János.

Mikor Torontál vármegyét keresték. Torontál vármegye oknyomozó története még nincs megírva; Bárány Ágoston régi monografiája

óta még mindig várja e vármegye újabb történetét; nem tekinthető tehát kárbavesztett fáradságnak, ha a megye multjára vonatkozó szétszórt adatok itt-ott közöltetnek.

Ez alkalommal Bácsmegye levéltárából mutatunk be egy rövid okmányt, mely Torontálmegyére vonatkozik. Az okmány 1715. július 9-én kelt s magyar nyelven van fogalmazva abból az alkalomból, midőn a töröktől visszafoglalt vármegye megadóztatása végett a királyi kamara elrendelte az általános összeírást, mely az akkori szokás szerint a szomszédos vármegyék közreműködésével történt. Ezúttal Bácsmegye kiküldöttei akarhatták a conscriptiót teljesíteni, de úgy látszik, nem tudtak Torontál vármegyére ráakadni, mert a török uralom után senki sem tudta annak határait és helységeit biztosan megjelölni. A bácskai kiküldöttek Békés vármegyéhez fordultak tehát felvilágosításért, de mint az alább közlendő hatósági nyilatkozat mutatja, ott sem tudták biztosan, hogy merre fekszik e vármegye. A nyilatkozat ugyanis így szól:

„Én aláb meghírt vigore praesentium recognoscalom, hogy ennek előtte hallottam sok esztendőkkel a régi öregb Emberektől hogy Tarantál vármegyében volna Túr várossa; határa vagy helységei azon Nemes vármegyének hol legyenek s meddig legyenek, de cetero nem tudom, kívül praesentibus attestálok Nemes Bács vármegyéből Deputált említett Tarantál vármegyének Nemes conscriptori requisitiójára. Datum Békés, die 9. julii 1715. Nemes Békés vármegye ordinarius szolgabírája: Böleskey Miklós s. k. (Pecset.)

Ez ügyre vonatkozólag Bácsmegye levéltárában más iratot nem találtam. A vármegyének az 1715-ik évből közgyűlési jegyzőkönyve nincsen.

Dr. Dudás Gyula.

Hol állott a temesvári vízitorony?

Írta: DR. SZÖKE JÓZSEF.

A tárgy, melynek ismertetésére a társulati főtitkár úrnak szíves fölszólítása folytán vállalkoztam, a régi Temesvár topografiájának egyik figyelmet érdemlő kérdése.¹⁾

Azt kell legalább hozzávetőleges pontossággal megállapítanunk, hol állott a vízitorony, melyet írásos forrásaink a régi várerődítések főpontjául emlegetnek.

Messziről tekintve a kérdés nem látszik nagyon fontosnak, valójában azonban úgy vagyunk ezzel, mint az építőművész, midőn egy-egy rombadőlt műemlék törmelékei között áll s az egymásra boruló kövek mindenikét odaadó figyelemmel vizsgálja, hogy megállapíthassa, miként emelkedtek karcsú oszloppá, hogyan hajoltak egykor merész ívekbe!

Ez az óriási romhalmaz, törmelék a múlt kódébe veszett századok ezernyi apró emléke s mi mindannyian, kiknek lelkét megillette a hazai történet szelleme, merengő búval, fájó-édes érzéssel szemléljük e romokat, és arra törekszünk, hogy azokból a történet egyes mozzanatait feltárjuk, a múltat, annak színhelyét lehetőleg rekonstruáljuk.

Abból a Temesvárból, mely a török hódoltság szomorú idejét átélte, úgyszólván kő kövön alig van városunkban; a fölötte végig tombolt viharok, megpróbáltatások ledöntötték a régi Temesvárt, hogy helyén a változott viszonyok között előbb híres katonai erősség, majd napjainkban nagy, modern város emelkedhessék.

A régi Temesvár egész múltjával, rommá lett emlékeivel, félig lebontott várfalaival együtt a történelem birodalmába költözött és a

¹⁾ Társulatunk Temesvár sz. kir. város tanácsával karöltve már régebb idő óta foglalkozik azzal az eszmével, hogy városunk történelmileg nevezetesebb helyeit emléktáblákkal vagy emlékoszlopokkal jelölje meg. Mielőtt ezt megtennők, lehetőleg pontosan kell meghatároznunk a nevezetes események színhelyeit, nehogy az emlékjelek illetéktelen helyekre kerüljenek. Egyik ily nevezetes pontja volt városunknak az ú. n. Vízitorony, mely 1552-ben a vár és város külesául tekintetű s a melynek vívásánál a török csak egy napon 3000 emberét veszttette el. E helynek megjelölése tehát felette kívánatos. Köszönet dr. Szöke József tagtársunknak, hogy városunk e nevezetes topografiai helyének megállapításával oly meleg érdeklődéssel foglalkozott. Szerkesztő.

historia művelőinek jutott feladatául, hogy vizsgálják ezt a múltat, tanulmányozzák a város régi viszonyait, részeit és elhelyezését. Emlékek fűződnek városunk minden egyes pontjához és ezen emlékek összeállításából kell megrajzolnunk a régi Temesvár képét.

Így fűződik össze a történelmi kutatás és a topographia. Ennek egyik fontos kérdése az, hogy hol volt a város erődítésének az a pontja, melyet a feljegyzések a város és vidéke kulcsának neveznek, és a török pusztítás idejében utolsó menedéke volt a magyar várórségnek? Ez a pont a vízivár, vagy vízitorony.

Az, hogy a kérdést föltétlen bizonyossággal eldönthessük, nincs módunkban, hisz annyian és annyszor pusztították a várost és építették újjá, hogy három és fél századra visszamenőleg csak tapogatózhatunk; legfőlebb csak megvilágíthatjuk a dolgot. Forrásaink, melyek ez irányban útba igazítanak, részben írásos források, a történelmi följegyzések, részben térképek és tervrajzok.

a) A mi az írásos forrásokat illeti, azok közül Tinodi, Istvánffy, Forgách adatai érdemelnek figyelmet; de ezeknek leírásai is csak kis részben alapulnak a hely ismeretén, és így nem fordítanak kellő gondot a topographiára. Az a néhány okirat, magánlevél, mely Temesvár elfoglalását érinti, leginkább csak odavetőleg — per tangentem — mond valamit, a mi ebben a tekintetben ha nem is föltétlen hitelű adat, de coniectura szövésére alkalmas megjegyzés gyanánt szolgálhat.

b) Semmivel sem vagyunk jobban a képekkel és tervrajzokkal. A melyeket a helybeli múzeum és az áll. főgymnasium elég gazdag gyűjteményeiben láthattam — majdnem mind 1716 után készült; ezek azt a Temesvárt tüntetik föl, mely a német uralom alatt volt. Már pedig ezt több mint másfél század választja el attól az időtől, midőn a Losonezy által védett Temesvár 1552-ben a török pusztítás áldozata lett. A várost és várat föltüntető képek kevéssé megbízhatók, sablonszerű várképek ezek, melyeken jóformán csak a felirat mutatja, hogy Temesvárt ábrázolják, sőt ezt is csak alig akarjuk elhinni, hiszen a várost hegyek körítik, holott a valóságban ezeket hiába keresnők.

A tervrajzok és térképek megbízhatatlanságának oka tehát nem csak abban van, hogy jóval későbbi időben készültek, de lerontja a hitelüket az a sok történelmi és geográfiai valótlanság, tévedés, mely első tekintetre is tarkítja azokat.

Már az, hogy hegyekkel veszik körül a síkságon épült várost, nemkülönben az, hogy a Temes, a Bega vizét, a mocsarakat mindig másféleképen helyezik el, az is mutatja, hogy a jámbor rajzoló talán soha közletről nem is látta Temesvár vidékét. Alig hihető, hogy azért rakták oda a hegyeket, mert a perspectiva alaptörvényeit nem ismerve tévesen helyezték el azokat a távolabb fekvő hegyeket és dombokat, melyeknek

ormai tiszta időben távolról kéklének, valószínű, hogy azt a hatalmas várat, melynek visszaszerzéséért Ausztria legnagyobb hadvezérének seregében oly sok vitéz hullatta véré, el sem tudták képzelni hegység nélkül.

Leginkább megbízhatónak tartom azt a tervrajzot, mely holland-francia jegyzésekkel, hihetőleg hollandus hadimérnökök fölvételei alapján készült s a mely részletes pontossággal tünteti föl a temesvári erődjöket a német uralom korában, tehát 1716 után.

A térképek legnagyobbbrészt külföldön, Bécsben vagy Augsburgban készültek és ez magyarázza meg azokat a különös megjegyzéseket, melyek a térképeken vannak, ilyenek pl. a helymeghatározások: Stadt in Ober-Ungarn, zwischen der Donau und Siebenbürgen in der Mitte.

És még számos hasonló megjegyzés, vagy adat, melyek ha nem nevezzük is geográfiai tévedéseknek, földrajzi tájékozatlanságról, bizonytalan tudásról tanúskodnak.

A pontos földrajzi definitio tehát egyáltalában nem erényük ezen térképeknek, és sok tekintetben bizony még zavarosabbak a topográfiai adatok.

De van valami, a mi némi támaszpontot nyújt: ez Temesvárnak és vidékének földje.

A számbavehető tervrajzok mind megegyeznek abban, hogy mocsaras, itt-ott bozótos vidéken terült el, s ezen moesárnak s az itt járó vizeknek szélesebb mederbe gyűlt ágai szigetté alakították a várat és a várost is, mely utóbbinak belseje és ott, hol ma a Belváros palotái, hol a színház, a kadettiskola, a megyeház, a domtemplom állanak, legnagyobb részben mocsaras lapos rét volt. Így örökíti meg a pozseraváci béke után készült tervrajzok mindenike. Negatív adatunk már most az, hogy a török nem vezette el a vizeket, ágakat, nem szabályozta a vár és város területét, hanem meghagyta úgy, a mint találta és maga számára kikereste azt a kevés lakható földet, mely a város falain található volt, vagy pedig a belső várfalakon kívül keresett lakóhelyet magának és így népesedik be az a félkör, mely a mai Mehalától kezdve jóformán a Gyárváros déli csücskéig mint rendezetlen külváros félköralakban övezte az erődített várost.

Az erődtímenyek két főrésze tehát a XVI. században is ugyanott állhatott, a hol a későbbi korban. Vagyis a fallal körülvett város és ennek déli oldalán közel hozzá a várkastély. Mai elnevezések szerint a belváros és az a terület, melynek helyén a Hunyadi-kastély (v. vár) néven ismeretes Artillerie-Zeugshaus emelkedik, ide számítva természetesen azt a külső sánc területeket is, melynek kettős, itt-ott hármás várfalait jóformán szemünk előtt csak a legközelebb múlt években bontották le.

A vár és a város körül a mocsárból szélesebb ágakba vezetett folyóvizek alkottak szinte hermetikusan elzáró sáncokat, melyeken nedves

években egyáltalában nem lehetett áthatolni, ha pedig az erek kiszáradtak, lapos, ingoványos maradt a terület, melyen át gyalogszerrel minden baj nélkül, járóművekkel azonban csak a légritkább esetekben lehetett keresztüljutni. Ilyen főág volt az, mely a város déli oldalát a vele szemben levő vártól elválasztotta. Ezen az ágon híd tartotta fönn az összeköttetést, mely fölött a hídfőhöz épített magas és jól megerősített torony állott, hogy a vár és város érintkező pontját megvédje. Ez a torony a vízitorony, az „*arx aquaria*.” Lényege, célja és feladata világosan mutatja, hogy mivel ez kapcsolta össze a várat és a várost, ennek kellett a belső erődítés főpontjának lennie és ide irányult a török támadás zöme is, és ezért van az, hogy bár írásos forrásaink a vízivár ilyen szerepét tüzetesen nem fejtik ki, mégis mindannyian megemlékeznek arról, hogy szt. Jakab napján összedült a vízitorony és ezután nemsokáig tarthatta a várat Losonczy elszánt hősiessége. Ez volt tehát a kulcsa úgy a várost, mint a várat körülfogó erődítéseknek.

Mellőzöm már most azt a kérdést, hogy ki és mikor építette a vízitornyot, — ennek kutatása aránylag messze vezetne el, — azt sem olvasom fel, a miket Tinody, Istvánffy és Forgách adatai alapján mások, különösen Czimer Károly ismert monographiája¹⁾, előadnak, e helyen csak azon adatokra kívánok szorítkozni, melyek az említett forrásműveken kívül is támogatják azt a véleményt, hogy a vízitorony, a vár és város ezek összekötőpontja a város déli oldalán emelkedett.

A dolog természeténél fogva ezen adatokat nem az egész ország történetét felölelő krónikákból merítettem, hisz azokban a helyi ismereteken alapuló leírás — jól tudjuk — igen ritka dolog, hanem inkább egyes oklevelek, helyesebben magán érintkezést közvetítő levelek tanúságai, melyeknek több alkalmuk lehetett az általános történelem szempontjából talán mellékesnek látszó localis adatok megörökítésére.

1. Ilyen adat Zrinyi Miklós grófnak a császárhoz intézett egyik levele, melyben segítséget, hadi szereket kérve Szigetvár védelméhez, hivatkozik Temesvár sorsára (ne forte tempore extremae necessitatis deficient, prout in Temesvár, aliisque locis contigit²⁾) és itt említi, hogy bár Losonczy városát is erősen védte a körülvevő mocsár, mégis miután elesett a legjobban megerősített híd a város és vár között, a török hatalmába került az egész vidék.

2. A brüssel-burgundi okmánytár³⁾ közöl néhány részben német, részben francia följegyzést az 1551-ik, valamint az 1552. év eseményeiről

---

¹⁾ Czimer Károly, Temesvár megvétele 1551—1552-ben. Bpest, 1883.

²⁾ Gr. Zrinyi Miklós levelezése. II. köt. — I. 165. II. 584.

³⁾ Brüssel-Burgundi okmánytár II. k. az 1552. évi adatokat felsoroló követi jelentések, levelek stb. tartalmaznak néhány elszórt adatot.

ezekből az is tűnik ki, hogy a vár és város között egy ágyúkkal megerősített, kisebbik várnak is nevezhető erődített híd tartja fönn az érintkezést.

Egy másik, hasonló följegyzés pedig 1552-ből arról tanúskodik, hogy mikor a török a külvárosokat már elpusztította, fölégette és csak a vár és a sziget maradt meg, a város déli falait szállották meg, itt volt egy torony, mely a védelem utolsó erősege lehetett: „hier stand ein Turm, worin das Kriegervolk noch zusammenkommen und sich halten konnte.“

Battyányi Ferenc 1552. szeptemberében egy levélben¹⁾ megemlékezik Temesvár pusztulásáról s keserű szemrehányással mondja el, hogy Losoneczy hősiessége mit sem használt, bár úgy harcolt, mintha Hector volt volna, — de nem segítették és Temesvár elestével elveszett az egész vidék is — mert magára hagyták, — „ipse condam miser Dominus Losoneczy satis obtestabat et amare auxilium petebat, nemo tamen fuit, qui ei auxilio fuisset,“ ebben a levélben említi a védett hidat a város és vár között — pons erat inter valles fossasque urbis nec non arcis — mely híd fölött védőbástya volt: moenia super inposita. — Ez a híd védő bástya a vízitorony.

Megemlítek még valamit: Történetünk egy igénytelen, szerény kutatója kéréssem folytán az országos levéltárban kutatott Temesvár topográfiáját illetőleg, és állítólag egy kézirat-töredéket látott, mely a török hódoltság végső éveiben ismerteti az egyes nagyobb török városokat és Temesvárról megemlíti, hogy a város délkeleti részén a mocsáros területeken keresztül vezető átjáró mellett régi vár romja látható, illetőleg csak néhány szerteszórt kő mutatja helyét és ezt a régiek v í z e s v á r - n a k nevezték.

Ezen adatról azonban, minthogy az illető súlyos betegsége miatt déli vidékre utazott, közelebbi felvilágosítást nem kaphattam, még csak magának a kéziratnak sem címét, sem levéltári jelzését sem tudom.

Összefoglalva már most az adatokat, szerény véleményem szerint a vízitorony vagy vízivár máshol nem lehetett, mint a város és vár érintkező pontján, tehát a mai Erőd-utca déli sarkán, talán a belvárosi zárdának erőd-utcai sarka és a Hunyady-kastély tornyos sarka között. Úgyszólván méterekig terjedő pontossággal meg nem állapíthatjuk s az apró, elszórt adatok lelkiismeretes gyűjtésével és pontos egybevetésével talán igazolni is lehet azt a véleményt, melyet helyi történetünknek majdnem minden művelője magáévá tett, s melyet én néhány adattal támogatni igyekeztem.

Az egész ország múltját kutató historiografia talán kevés helyet szentelhet e kérdésnek, talán elsíklík fölötte, de a mi társulatunk tudományos működésének — mondhatnám — első rangú föladatai közé

¹⁾ Magyar Levelestár.

tartozik, hogy hasonló kérdések vizsgálatával minél élesebb fényt vessünk városunk és vidékünk régi történetére, topografiájára, és a történelem világának lélekben újjáépítsük a régi Temesvárt, nemzeti múltunk azon szentelt oltárát, melyen dícsőült őseink a lángoló törhetetlen hazaszeretet véres áldozatát mutatták be.

Működési terv

Az egyesületi működés célja az, hogy a városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat. A működési terv a következők szerint alakul:

1. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
2. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
3. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
4. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
5. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
6. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
7. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
8. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
9. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.
10. A városi és vidéki történeti emlékeinket, műemlékeinket, régiségeinket megismerjék, megőrizjék, és a jövő nemzedék számára megőrizze azokat.

Muzeumi ügyek.

Jelentés a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 1904. évi működéséről és a társulat gyűjteményeinek állapotáról.

Méltóságos Elnök Úr!

Mélyen tisztelt társulati tagok és vendégek!

Az elmúlt 1904. évvel társulatunk immár fennállásának 32-dik évét töltötte be, újjáalakulása óta pedig jelenleg a XX. közgyűlését tartjuk meg.

Midőn a jelen alkalommal, hivatalos tisztem szerint, az egész választmány nevében van szerencsém társulatunk egyévi munkásságáról és az elért eredményről beszámolni, nyugodt lélekkel tehetem azt a mélyen tisztelt közgyűlés előtt jelenleg is, mert most is jelentékeny haladásról és gyűjteményeinknek nagymérvű gyarapodásáról számolhatok be.

Hogy társulatunk és múzeumunk — mint a magyar közművelődés egyik számottevő tényezője — az 1904. évben is híven teljesítette kötelességét, legjobban bizonyítja a társadalom fokozatos érdeklődése, mely úgy pénzadományban és egyéb kisebb-nagyobb muzeális tárgy ajándékozásában, mint a látogatók számának emelkedésében, valamint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének múzeumunkkal szemben gyakorolt nagymérvű segélynyújtásában nyilatkozik meg.

I. Gyűjteményeinket legszámosabban az ifjúság látogatja. Az 1904. év folyamán több helybeli középiskola és a róm. kath. felsőbb leányiskola V., VI. osztályának ifjúsága jött el osztályonként; szeptember 10-én az állami tanítóképző intézet III. és IV. osztályának tanulói 54-en, két csoportban, kiknek a társ. főtitkár egy-egy órai előadást tartott a régészetről s a tanítók feladatáról a régészet terén; szeptember 27-én a Délmagyarországi tanító-egyesület Temesvárott tartván közgyűlését, délután csoportosan látogatták meg múzeumunkat. Távolabbról jöttek a nagy-enyedi ev. ref. collegium ifjai dr. Fogarassy Béla igazgató és öt tanár vezetése alatt 1904. augusztus 11-én, és a kamenici es. és kir. hadapród-iskola 30 növendéke két tiszt vezetése alatt aug. 14-én.

A múzeumok és könyvtárak országos szövetsége 1904-ben városunkban tartván közgyűlését, annak megtartása után október 29-én dr. Wlassics Gyula val. b. titkos tanácsos, elnök s a szövetség tagjai első sorban gyűjteményeinket tekintették meg. Ez alkalommal meglátogatták múzeu-

munkat: dr. Fraknói Vilmos püspök, György Aladár, dr. Fodor Oszkár, Czigler Győző műegyetemi tanár, dr. Fehérpataky László egyetemi tanár, dr. Horváth Géza muzeumi osztályigazgató, Krenner József udvari tanácsos, Radisics Jenő miniszteri tanácsos, dr. Seemayer Vilibáld, a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának őre, dr. Schönherr Gyula, dr. Réthy László, K. Lippich Elek miniszt. osztálytanácsos, dr. Ferenczy Zoltán az egyetemi könyvtár igazgatója, dr. Bártóky József miniszt. tanácsos, Rákosi Jenő, a főrendiház tagja, dr. Lampérth Géza orsz. levéltári fogalmazó, dr. Éber László, mindannyian Budapestről; Oláh Károly városi tanácsos Debrecenből, dr. Bászai Aurél tanár Fehértemplomról, dr. Csérni Béla tanár Gyulafehérvárról, dr. Klaukner Alajos jogakadémiai igazgató Kassáról, Erdélyi Pál könyvtárigazgató Kolozsvárról, dr. Turchányi Tihamér tanár Lugosról, Gebe Endre könyvtáros Miskolcra, Myskovszky Ernő muzeumi őr Nagybányáról, Váró Ferenc és dr. Farnos Dezső Nagyenyedről, Majorossy Imre polgármester és Tichy Ferenc főjegyző Pécsről, ifj. dr. Vutkovich Sándor jogakadémiai tanár Pozsonyból, Richter Ede levéltáros Selmeczbányáról, Kugler Alajos muzeumi őr Sopronból, Bakcsy Gergely tanár Szathmárról, Rónay Jenő, Gallovich Jenő, Tömörkényi István, Erdélyi Béla Szegedről, Seemayer János orsz. képviselő és dr. Seemayer Károly muzeumi igazgató Versecről.

Március 25-én Gróf Khuen-Héderváry Károly, ő Felsőge személye körüli miniszter és Temesvár szab. kir. város képviselője és vele együtt Pogány Károly Krassó-Szörénymegye főispánja, dr. Nagy Mihály, Klobusitzky János, Zombory Rónay Ernő, dr. Szombathy György, dr. Nemes Zsigmond, dr. Neumann Ármin, Jovanovits István orsz. képviselők tüntették ki múzeumunkat látogatásukkal. A két utóbb említett alkalommal társulatunk elnöke, dr. Molnár Viktor főispán úr fogadta vendégeinket s úgy ekkor mint más alkalommal is, egyik vagy másik titkár szolgált felvilágosítással.

Egyes látogatóink sorából ki kell még emelnem: Pič J., a prágai nemzeti múzeum régészeti osztályának igazgatóját, Zeiner Ferencet Budweiszből, több románt Bukarestből és Kraiovából és dr. Szieber Ede kassai tankerületi főigazgatót.

Társulatunknak az 1904. év folyamán kifejtett működését a következőkben vázolhatom:

A rendes évi közgyűlésen kívül tartottunk még öt választmányi gyűlést, a melyeken első sorban a folyó-ügyeket intéztük el, de azok mellett többnyire még egy-egy felolvasás is tartatott. A felolvasott dolgozatok a következők voltak:

1. A Délmagyarországi barbár emléletről. Dr. Bleyer Izsótól.

2. Március 15. jelentősége. Dr. Szentkláray Jenőtől.

3. Egy nem méltányolt magyar történetíró, nebojszai Bogma István művei és emlékezete. Dr. Berkeszi I.-tól.

4. Bogma István naplójának ismertetése Temesvár 1849. évi ostromáról. Dr. Berkeszi Istvántól.

Kiadványainkat ebben az évben is folytattuk; mint ilyen megjelent a társulati Értesítő I. és II. füzete, együttesen nyolc ívnyi terjedelemben; az Értesítő III. és IV. füzete helyett a Baróti-féle Adattár IX. (befejező) részének kellett volna még december végén megjelennie, de az index összeállításra oly hosszú időt vett igénybe, hogy ez a rész csak 1905. májusban lesz társulati tagjainknak szétküldhető. A késedelmet ki fogja menteni az a pontosság, melyet az Adattár szerkesztője az index összeállításának fáradságos, sőt lélekölő munkájában folytonosan szem előtt tartott. Pontos index nélkül pedig az Adattár alig volna használható.

II. Muzeymunk az elmúlt évben igen szépen gyarapodott, sőt részben újonnan is rendeztetett. Alkalmat adott erre törzskönyvtárunk átadása a városi nyilvános könyvtár számára, miáltal egy egész termet nyertünk. Ebben a volt könyvtárteremben helyeztük el az ú. n. Pongrác-féle gyűjteményt, az 1903. évi borjasi ásatásnak idáig helyszűke miatt ládákban elraktározott eredményét és az újabb szerzeményeket, úgy, hogy ennek folytán most már ez a terem is teljesen megtelt. Az 1904. év június, július, augusztus és szeptember hónapjait teljesen igénybe vette a rendezés munkája.

Ebből a célból a könyvtár hét szekrényének belsejét ki kellett festetnünk és egy új tárlót készíttetnünk, a melyben üveg alatt a Pongrác-féle gyűjteményből származó gemmák, gyűrűk, függők, fibulák, római kulcsok és a középkori ereklyekeresztek és kegyérmekek vannak kiállítva. Úgy a borjasi leletek, mint a Pongrác-gyűjtemény apróbb kő, csont, agyag, bronz és vastárgyait nemek, korok és lelethelyek szerint osztályozva, 0.42 hosszú, 0.34 m. széles, vastag kéreg papírtáblákra tűzdeltük fel; összesen 56 tábla telt ki. Minden táblán vastagon nyomtatott betűkkel van jelölve a feltűzött tárgyak minősége, kora és lelethelye. A szekrények legfelsőbb és legalsóbb részeiben helyeztük el a nagyobb lelet-tárgyakat. A borjasi leletekből összeállítottuk a neolithkori ősember konyháját; két külön szekrényt foglal el a fegyvergyűjtemény.

Lehetőleg minél több magyarázó szöveget alkalmaztunk a kiállított tárgyak mellé, hogy a látogatók annál könnyebben eligazodhassanak és okulhassanak. E mellett elkészítettük úgy a Pongrác-gyűjtemény leltárát, mint az új teremben elhelyezett tárgyaknak a teljes katalo-

logusát. Ez új régiségtári termet a muzeumok és könyvtárak országos szövetségének 1904. okt. 29-én városunkban megtartott közgyűlése alkalmával nyitottuk meg és mutattuk be a szövetség tagjainak.

Gyűjteményeink gyarapodásaért mély hálára vagyunk kötelezve a nagym. vallás- és közokt. miniszteriumnak és a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének, mely a nagym. miniszteriumnál kieszközölte, hogy az 1903-ban általunk 11.000 koronáért megvásárolt Pongrác-féle gyűjtemény vételára részletekben társulatunk számára megtéríttessék. A nagymélt. vallás- és közokt. miniszterium ugyanis 1904. évi június 24-én 50.482. sz. a. kelt s elnökségünkhöz intézett leiratában kijelenti: „A vételár fedezete szempontjából megengedem, hogy az első 1000 korona részlet kifizetésére az elnökség az 1902-ben iparművészeti beszerzésekre kapott 1000 korona állami segínyt használhassa fel; a fennmaradó 10.000 kor. törlesztését pedig olyképen engedélyezem, hogy a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége céljaira szolgáló javadalomból a folyó évben 2000 (kettőezer) korona, 1905. évtől kezdve pedig a vételár teljes törlesztéseig évente 1000 (egyezer) korona fog az orsz. főfelügyelőség közvetítésével az elnökség részére e célból utalványoztatni. A gyűjtemény mint állami letét, külön leltár mellett kezelendő.“

A Pongrác-gyűjtemény leltára azóta már az Orsz. főfelügyelőséghez fel is terjesztetett s a főfelügyelőség azt tudomásul vette. A gyűjtemény állapotáról a főfelügyelőség szakmegbizottja a nyár folyamán fog a betérjlesztett leltár alapján tájékozást szerezni. A Pongrác-gyűjtemény vételárának 1904. évi részlete — 2000 kor. — az orsz. főfelügyelőség által társulatunknak már megküldetett s az gyümölcsözőleg elhelyeztetett.

E 2000 koronán kívül az Országos Főfelügyelőség az 1904. évre a régiségtár gyarapítására 500, néprajzi tárgyak gyűjtésére pedig külön 300 kor. államsegélyt juttatott társulatunknak.

Muzeumunk 1904. évi gyarapodása összesen 3183 darab volt. Ez az egyes osztályok szerint a következőleg oszlott meg:

1. A könyvtár gyarapodott	142 darabbal.
2. Az oklevéltár és apróbb nyomtatványok tára . . .	154 „
3. A régiségtár és iparművészet	1242 „
4. Az érem- és bankó	1638 „
5. A képtár	0 „
6. A butorok	7 „

Áttérve az egyes osztályok gyarapodásának részletezésére, a következőket jelenthetem.

1. A könyvtár részint vétel, részint csere és ajándék útján gyarapodott.

Vétel útján szereztük meg a következő műveket:

	K. f.
a) Hampl J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban, egy kötet	15.—
b) Ó-kori Lexikon, második kötet	23.—
c) Szendrey J.: Magyar hadtörténeti emlékek, egy kötet . . .	6.—
d) Pichler: Repertorium der steyrischen Münzkunde, két kötet	5.20
e) Fiala: Collection Ernst Pr. zu Windisgrätz. Prägungen der Barbaren	2.—
f) Numizmatikai Közlöny 1904. évfolyam	6.—
g) Turul. 1904. évfolyam	10.—
h) Illésy J.: Az 1754. évi nemesi összeírás, egy kötet . . .	7.—
i) Mintalapok. 1904. évfolyam	20.—
j) Mihalik J.: A zománc, egy füzet. Stampfel kiadása . . .	1.—
k) Sajóhelyi: Fotografálás „ „ „ „ . . .	1.—
l) „ Geologia „ „ „ „ . . .	2.—
m) Lósy J.: Antropologia „ „ „ „ . . .	1.60

Csere útján kaptuk az Archeologiai Értesítő, Századok, Ethnographia, Turista Közlöny, Vesnik, Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien 1904. évfolyamait, úgyszintén a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat, a Tolnavármegyei Múzeum, a Nagybányai Múzeum, a Szepes vármegyei Történelmi Társulat, a Hunyad megyei történelmi és Régész. Társulat, a Délvidéki Kárpátgyesület, a Délmagyarországi Természettudományi Társulats az Erdélyi Múzeum kiadványait.

Ajándék útján jutott birtokunkba:

a) A vall. és köz. miniszteriumtól: „Jelentés a közoktatás 1903. évi állapotáról.“ Egy kötet.

b) A földművelési miniszteriumtól: „Darányi I. földművelési miniszter jelentése Temes vármegye 1903. évi selyemtenyészéséről.“ Egy kötet.

c) Az országos főfelügyelőségtől: Dr. Czobor B. és Szalay J.: „Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon,“ I. és II. kötet. — „A magyar könyvszemle“ 1904. évfolyama — és „Jelentés a M. Nemz. Múzeum 1903. évi állapotáról,“ úgy szintén „Jelentés a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének 1903. évi működéséről, — és „A múzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának III. jelentése.“

d) A központi statistikai hivataltól: „Kivíteli

címtár“. Budapest 1904. — „Magyar statisztikai évkönyv“ (Új folyam) X. kötet 1902-ről.

e) A magyar tudományos Akademiától: Wosinszky Mór: „Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművesége“, egy kötet. — Dr. Illésy József: „A törvényes örökösödés rendje az Árpádok korában“, egy füzet. — Kolozsváry-Óváry: „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye“, 5-ik kötet. — Téglás G.: Az alföldi sáncok helyrajza és technikai szerkezete,“ egy füzet, c. munka.

f) Csanádegyházmegyétől az egyházmegye 1904. évi Schematismusa.

g) Budapest főváros tanácsától: Budapest régiségei,“ VIII. kötet.

h) Temesvár sz. kir. város tanácsától: „Temesvár sz. kir. város nyilvános könyvtárának szak- és címjegyzéke“, I. II. kötet (két példány). — Bellai J.: Temesvár sz. kir. város közművelődési intézményei,“ egy kötet. — „Városi Közlöny“, 1904. évfolyama.

i) A temesvári középiskoláktól a tanévi Értesítők

j) A temesvári napi lapok szerkesztősegeitől a Délmagyarországi Közlöny, — a Temesvárer Zeitung, — a Neue Temesvárer Zeitung és a Südungarische Reform 1904. évfolyamai.

k) Magánosoktól: „Le Antiquites Romaines de Denys D' Halicarnasse“, 4-r. két kötet, Paris 1722. (Ajánd. dr. Bleyer Izsó.) — „Comite de Conservation des Monuments de l'art Arabe. Cairo“ 1902, egy kötet. (Ajánd. Herz Miksa bey.) — „Vezető a soproni muzeumban“. (Ajánd. Kugler A.) — Kis Bálint: „Magyar régiségek, Bpt., 1839, egy kötet. (Ajánd. Krausz Albert.) — Iványi István: Negyvenévi írói munkálkodásom emléke. Szabadka, 1904, egy füzet (Ajánd. a szerző) és több külföldi, kivált éremkatalogus.

2. Az oklevéltár és apróbb nyomtatványok tára a lefolyt évben csakis ajándék útján gyarapodott és pedig 7 darab kézirattal s 147 darab apró nyomtatvánnyal.

A kéziratok között legnevezetesebb özvegy Arany Lászlóné adománya: Arany János Képmutogató c. énekes historiájának eredeti kézirata, továbbá dr. Szigeti Henrik adománya: dr. Lombroso, a híres pszichiater egy eredeti levele, melyet Kossuth L. halála napján írt Kossuth L.-ről az adományozóhoz. — Dr. Telbisz K. polgármestertől kaptuk Balogh Péternek 1800-ban, Gottlob és Lovrin községekhez írt eredeti levelét, Stefanovits J.-tól pedig négy

darab XIX. századbeli oklevelet. — Az apróbb nyomtatványok gyűjteményét leginkább Lendvay Sándor gyarapította, ki összegyűjtötte Délmagyarország 1869—1904. éveiben meglevő hírlapjainak száz darab különféle egyes számait. Telbisz K. polgármester ajándékozott 32 darab apróbb nyomtatványt az 1848/9. évi szabadságharc idejéből és egy délvidéki magyar színlapot 1844-ből, Wallfisch A. és Deutsch J. egy-egy kisebb nyomtatványt a 1848/9. szabadságharc korából. Ugyancsak itt helyeztük el a muzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének 1904. okt. 29. és 30-án Temesvárott és Versecen tartott közgyűlése alkalmából megjelent s a tagok között kiosztott 11 darab nyomtatványt.

3. A régiségtár-iparművészeti osztály részint vétel, részint ajándék útján gyarapodott. A választmány ugyan elhatározta — s ezt az orsz. főfelügyelőség is jóváhagyta — hogy régészeti ásátás is fog végeztetni a dubováci bronzkori őstelepen, de az 1904. év nyara erre nem volt alkalmas és pedig részint a föld rendkívüli keménysége, részint a munkáshiány miatt. Így ezúttal az ásatásról le kellett mondanunk. Mind a mellett az osztály gyarapodása így is gazdagnak mondható.

Vétel útján szereztük meg a következő tárgyakat: 2 darab római kő koporsó Orsováról. — 1 darab középkori, ezüst, kosaras fülbevaló (Marzsinai lelet, Krassó-Szörénym.). — 1 darab arany nyakék a XVII. századból. — 1 darab zománcos arany gyűrű. — 1 régi, szekrényen álló óra. — 1 darab faragott, magyar tajték pipa. — Krisztus keresztelését ábrázoló dombormű fa faragványa a vojteki templomból. — 2 darab térdeplő angyalokat ábrázoló régibb fa szobrocskák. — 2 darab faragott, gyöngyház fedeles régi szemüveg. 1—1 darab régibb vadászkes és török handzsár. — 1 régibb kőedényváza. — 4 darab acélmetszetű kép (Hunyadi János, H. Mátyás király, III. Károly kir. és Pálffy János gróf árcsképei) és 2 darab cliché.

Adományaik útján különösen Dragoneszeu Dömjén orsz. képviselő, volt temesvári pénzügyigazgató, dr. Schönvitzky Bertalan állami főgymn. igazgató, gróf Serényi János bukoveci birtokos, Lévy Páva úrnő és Meskó Béla városi tanácsos gazdagították a régiségtári osztályt.

Leggazdagabb a Dragoneszeu D. adománya a dubováci telepről, a honnan a pénzügyőrök által összegyűjtve ez év folyamán 131 darab tárgyat ajándékozott muzeumunknak. Van ezek között egy óriási nagy agyagedény (töredékekben), egy kis agyagesésze, 4 darab krétabetétes edény (Urna, korona, csésze, kis tál), 7 agyaggyöngy, 8 bronztű, 1 bronzkes töredéke, 1 bronz ár, 1 bronz ruhadisz, 7 bronz karika, 2 bronz láncszem, 2 bronz

gomb, 3 bronz csiptető, 10 bronz gyűrű, 1 bronz lánc, 27 darab különféle korú és alakú bronz fibula, 2 gyöngyszem, 3 középkorú bronz karperec, 10 darab középkori bronz fülbevaló, 10 középkori bronz kapocs vagy esatt, 1 bronz csüngő, 16 darab késő római és középkori, bronzból, részben rossz ezüstből készült ruhadísz, 2 ólom kereszt, 4 ólom gomb, 1—1 gombostű, ezüst gyűrű, láncan függő ezüstös lemez és hálósúly, három kis kapocs és egy ónrög.

Dr. Schönvitzky Bertalan a temes-nagyfalui bronzkori őstelepről ajándékozott 48 darab tárgyat, ezek között van: 1 kőbalta, 1 csiszolókö, 3 törökő, 3 darab szarvasaganesből formált fejsze nyéllyuk nélkül, 3 darab nyéllyukkal, 6 darab csont házieszköz (simítók, árak), 4 alacsony talpas edény, 1 talpas edény fedőjének a fele, 5 darab agyagbögre, 1 lángborító töredéke, 1 orsógomb, 2 gyermekjátékszernek való kis agyagbögre, 2 agyaghalsütő, 3 agyapkúp (tűzi kutya), 2 edényfűl, 1 emberi koponya az őstelepről és buzaszemek a csontváz mellől.

Gróf Serényi János a bukoveci birtokán talált következő tárgyakat ajándékozta: 1 őskori szarvasaganes, egy bronzrúd, 1 keltakori vaskés, 1 vaslándzsa, 1 vassarló, 1 vasnyílhegy, 1 török lópatkó, 1 árpádkori nagy vaskules, 1 vaszabla, 6 vassar-kantyú, 1 olló, 1 darab középkori vasfeszület felsőrésze, 1 darab XVIII. századbéli cserép-pipa, 1 üvegtöredék s az ezekkel együtt lelt IV. Béla király-féle rézérem, és nem a lelethez tartozó 7 darab régi vaskules.

Lévy Páva úrnő ajándéka igen szépen megtartott, XVII. századbéli hat darab alabárd, egykorú, négysegletű fanyelekkal s ugyancsak abból a korból származó 6 darab lándzsa vagy pika, szintén egykorú fanyelekkal.

Dr. Meskó Béla ajándékozott: 1 La-Tenei-korú nagy vaslándzsát, 1 La-Tenei kis vaslándzsát, 1 magyar csatabárdot, 3 darab XV. századbéli vas alabárdot, 2 régi vaspatkót, 1 kováspuskát, 1 újabbkori kardot, és a temesvári polgári lövészegylet tagjai által 1848 előtt viselt csákót. Mindeme tárgyak legtöbbször temesvári leletek. Babusnik Emil ajándékozott egy ugyanilyen csákót és 1 kováspuskát, Kocsis István tanító 1 római kori kis bögrét, 1 őskori őrlőkövet s 1 XVI. századbéli vassar-kantyút, melyeket Majláthfalván leltek, Mühlmann S. 1 jassenovai leletű mammutfogát, Risztics Pál jegyző 1 monostori leletű, római kori nagy, teljesen ép agyagurnát, Glasz Péter tanító 1 darab knézi leletű kővésőt és gyöngyszemet, Lintia Dénes tanító Lászlóvár romjai között lelt 6 darab vasnyílhegyet és 1 kécsővű kováspisztolyt; 1 darab XVII.—XVIII.

századbeli vasalabárdot adott Győry Pál reálisk. tanuló, Leyritz Árpád reálisk. tanuló 2 darab, temesvári leletű középkori vasbaltát, Hoffmann M. tanító 2 darab temesvári leletű kályhabetétet, Lendvai S. 1 XVIII. századbeli, szarvasagancsból készült löportartót, Osztrovszky József polgáriskolai tanár 1 gyöngyházzal kirakott, XVIII. századbeli kováspuskát, Bogma I. városi tanácsos 2 régi pecsétnyomót, Miku Emil lelkész 1 kécsai leletű rézgyűrűt, Kerschek testvérek 1 temesvári leletű vas szenteltvízhintőt, Mánássy Antal ipartestületi titkár a délmagyarországi kazánfűtők selyemzászlóját, dr. Singer Jakab 1 ágyúgolyót, Reich Vilmos 1 ó-bécsi porcellándarabot, Prinner J. reálisk. tanuló 1 török szivarszipkát, dr. Bleyer Izsó 1 temesvári régen megszűnt kártyagyárban készült játszma-kártyát, Horn József 1 aranyági leletű régi őrlőkövet, téglalapots 1 ágyúgolyót, Querfeld Konrád fehértemplomi városi tanácsos 30 darab igen jól sikerült fényképet, melyeket önmaga vett fel a délmagyarországi római sáncokról, nevezetesebb földvárakról és őskori telepekről, Stippl Fábian nyug. városi közgyám 5 darab fametszetű arcképet (gróf Coronini J., a Bánság katonai kormányzója, Csajághy csanádi püspök, Murányi Ignác temesi főispán, Sulyok Mór temesvári követ és Obradovits Dositheus délmagyarországi szerb író) és Temesvár 1716. évi képét, Stephanovits J. 3 darab színes képet (Rajásich patriarcha, Knicanin szerb felkelő vezér és a temesvári várkastély 1860-ból származó képeit) és szerb vajdaság és temesi bánság 1859-ben készült térképét; Prielle Kornélia művésznő, emlékül 1848. évi temesvári szereplésére, saját arcképét ajánló sorokkal.

Ugyancsak a lefolyt évben helyeztük el az államsegélyből 1903-ban folytatott borjasi ásátások eredményét, melyek idáig helyszűke miatt megtisztíthatók és rendezhetők nem voltak. E gyűjtemény maga 821 darab kő- és bronzkori tárggyal gazdagítja muzeumunkat és egy teljes szekrényt tölt meg. A Dubovácon 1903-ban folytatott ásátások kisebb darabjaiból is összegyűjtöttünk még 55 darab mészbetétes edénytöredéket, valamint az 1895. évi kécsai ásátás töredékeitől is 34 darabot, melyeket táblákra fűzve helyeztünk el, mint olyan jellegzetes darabokat, a melyekből az illető lelethelyeken talált agyagedények ornamentikája tanulmányozható.

4. Az érem- és bankó-gyűjtemény részint vétel, részint ajándék útján gyarapodott.

Vétel útján szereztük a következő darabokat:

K. f.

a) Traianus nagy bronz érme, Dácia elfoglalására, a térdeplő dák alakkal	180
--	-----

	K. f.
b) Traianus Dácia elfoglalására vert közép bronz érme, revers oldalán győzelmi tropheumokkal	6.—
c) Traianus ugyanerre az alkalomra vert másik közép bronz érme, revers: a császár tropheumok között	6.—
d) Traianus a Dunán átkelés ezüst érme, denarius	3.—
e) Traianus közép bronz érme, a könyörgő dák alakkal	2.—
f) Traianus nagy bronz érme, revers: Tiberis leteperi Dáciát	7.25
g) Traianus közép bronz érme, revers: a vágató római lovas leteperi a dákot	2.—
h) Darius ezüst pénze (Darcicos)	9.—
i) Hadrianus császár nagy bronz érme, Hadrianus Aug. Cos. III. P. T. Revers: ülő alak, annak két oldalán S. C., alúl „Dacia“	3.—
j) Viminaciumi érme, bronz, Annus XVI. jelzéssel	1.50
k) Traianus Decius — Dacia regeneratora — nagy bronz medallionja	10.—
l) Antoninus Pius Dácia körirattal vert nagy bronz érme	18.—
m) A passarovitzi béke nagy ezüst emlékérmé	33.—
n) A passarovitzi béke kis ezüst emlékérmé	10.—
o) Temesvár 1716. évi visszafoglalására vert nagy ezüst érme	24.—
p) Temesvár 1716. évi visszafoglalásakor vert ön emlékérem	6.60
q) Belgrád 1717. évi elfoglalására vert nagy ezüst emlékérem	20.—
r) Belgrád 1789. évi elfoglalására vert nagy ezüst emlékérem	16.—
s) Temesmegyei gazdasági egyesület nagy ezüst érme	10.—
sz) A Vaskapú esatorna megnyitására vert ezüst emlékérem	5.—
t) Az oravicai polgári casino ezüst érme	5.—
v) A torontálmegyei gazdasági egyesület ezüst érme	3.—
w) Lippa elfoglalására vert ezüst érme a Castaldo arképével „Lippa Capta“ felirattal. (Galvanoplast. másolat)	4.—
z) Az aranyművesek 1904. évi temesvári kongresszusára vert réz érme, egyik oldala zöld zománcos	1.—

Aján d é k útján 1614 darab érmet kaptunk és pedig ajándékoztak: Dragoneszku Döme pénzügyigazgató dubováci leletű középkori magyar és szerb érmet 310 darabot, és ugyancsak dubováci leletű római bronz érmet 62 darabot, dr. Bleyer Izsó tagtársunk 1037 darab bronz, többnyire kopott római és középkori görög érmet. Ezek Orsova vidéki leletek; Csasznek Imre reáliskolai III. oszt. tanuló 10 darab római családi és császári kori ezüst dénárt, Lintia Dénes tanító 1 darab lászlóvári leletű ó-görög ezüst drachmát és 1 darab bizanci, csészealakú bronz érmet, Tormay Aladár tanuló 1 1848-as ezüst huszast, Franzen József, Mallinger Ferenc, Lusstein Dezső,

Matzenauer Hugo reálisk. tanulók 1—1 újabbkori ezüst érmet, illetőleg Kossuth-bankókat, Zsivánov Vladimir 1 1848-as magyar 10 frtos bankót, Vargits Imre III. Zsigmond lengyel kir. $\frac{1}{4}$ -es ezüst tallérját, dr. Telbisz Károly polgármester 145 darab Kossuth-bankót, Tőry Antal 1 darab varjasi leletű, Marcus Aurelius-féle közép bronz érmet, Daubner József gyógyszerész 2 darab réz érmet, egyik a Vaskapú csatorna megnyitására, másik az 1898 évi buziási hadgyakorlatok emlékére veretett, Wittenberger Antal kanonok 23 darab ezüst, 5 darab réz XV., XVI., XVII. századbeli temesvári leletű magyar, osztrák és török érmet, Hanák Kolos táblai bíró a Rimély Károly beszercebányai püspök emlékére vert ezüst érmet, Friedrich J. III. oszt. tanuló 2 darab ezüst huszast 1848-ból.

Itt kell megemlítenem, hogy a lefolyt évben 3 darab, feketére fényezett, felül üveglappal ellátott éremtárlót készítettünk, s azok egyikében elhelyeztük a Dácia meghódítására vonatkozó római érmekeket, a másikkban a viminaciumi és dáciai veretű római érmekeket, a harmadikban pedig a Délmagyarországra és Temesvár történetére vonatkozó emlékérmeket. Az 1-ső tárlóban eddig 95 darab ezüst és bronz, a 2-dikban 64 darab, a 3-dikban pedig 66 darab érem van ideig. Igyekeztetünknek egyik főtárgyát fogja ezután is képezni, hogy a vidékünk történelmével oly szoros összefüggésben álló emez éremesoportok minél jobban kiegészíttessenek, mert egy vidéki muzeumnak nem lehet az a célja, hogy az általános érmészetnek minél több darabját gyűjtse össze. Erre mindig hiányozni fog az egyedül célra vezethető eszköz: a költség. Mi az általános érmészet terén megelégszünk, ha csak a főbb típusait tudjuk összegyűjteni 1. A keleti és görög érme, 2. a római érme, 3. a barbár érme, 4. magyarországi érme, 5. erdélyi érme darabjainak. De kiváló feladatunkat képezi a helyi érdekű érme gyűjtése és annak bizonyos szempontok szerinti osztályozása.

Ugyancsak a helyi szempont vezérel, mikor minél teljesebben kívánjuk összegyűjteni és külön-külön tárlókban közszemlére tenni a vidékünkön talált 1. barbár érmekeket, 2. görög és római érmekeket, 3. a gyűjtelékes éremleleteket, mindenkor a lelethelyek pontos felüntetésével.

Éremgyűjteményünk az 1903. év folyamán a Pongrác-féle régészeti gyűjteménnyel együtt megvásárolt 3361 darab éremmel és bankóval is gyarapodott, de ezeknek nagy része elkopott, vagy olyan darabból állott, a melyek gyűjteményünkben eddig is megvoltak. A választmány azért elhatározta (1904. évi 33. sz. a.), hogy ebből a gyűjteményből a nálunk hiányzó darabok kiválogattassanak, a többiek pedig eladassanak; összesen 68 darabot tartottunk vissza, a többit a választmány beleegyezésével

516 koronáért dr. Bleyer Izsó tagtársunk vette meg, ki azokból 1037 darabot ismét visszaajándékozott.

Éremgyűjteményünkkel kapcsolatban egy sajnálatos eseményről is meg kell emlékeznünk, t. i. arról az éremlopásról, mely mintegy 1500—1600 kor. kárt okozna társulatunknak, ha az részben vagy egészben megtéríthető nem volna. — A társ. főtitkár 1904. nov. 15-én revisiót tartván, vette észre a lopást és konstataálta, hogy a közszemlére kitett s a főéremtárlóba elhelyezett 235 darab aranyérem közül 49 darab, az asztalfiókból pedig 8 darab arany és néhány ezüst érem hiányzik.

A főéremtárlóból hiányzó aranyérmek a következők:

1. Coson $2\frac{3}{8}$ arany. Junius Brutus. Revers: Brutus consul két lictor között.

2. Augustus aranya. Avers körirata: Augustus Divi F. Revers: Trofeumok előtt lovagló császár; felirat: „C. Caes. Alant: August.

3. Caius Lucius $2\frac{1}{4}$ aranya. Avers: Caesar August. Divi F. Pater Patriae. Revers: Caius és Lucius, Augustus unokái, köztük paizs és lándsa, felettök Capeduncula. Körirat: C. L. Caesares Augusti F. Co. De Principes Juvent.

4. Nero. Avers: Nero Caesar Augustus. Revers: Jupiter ülve, körirat: Jupiter Custos.

5. Nero $2\frac{1}{4}$ súlyú érem. Avers: Nero Caesar Augustus. Revers: Salus ülve, alatta e szó „Salus.“

6. Vespasianus 2 arany súlyú érme. Avers: Imp. Caesar Vespasianus Aug. Revers: két ifjú Sella Curulison ülve és e körirat: Titus et Domitianus Caes. Prin. Juven.

7. Titus. Avers: T. Caesar Imp. Vespasianus. Revers: Victoria koszorúval, körirat: Pontif Tr. P. COS IIII

8. Titus $2\frac{1}{4}$ arany súlyú érme. Avers: Imp. Titus Caes. Vespasianus Aug. P. M. Revers: Quadriga és e körirat: Tr. P. VIII Imp. XV COS. VII. P. P.

9. Titus $2\frac{1}{4}$ arany súlyú érme. Avers körirata: T. Caesar Imp. Vespasian. Revers: egy ökör, felette e körirat: COS (lyukas.)

10. Domitianus 2 arany súlyú érme. Avers körirata: Aug. F. Domitianus. Revers: bőségszaru kalászosokkal és gyümölcsökkel, körirat: COS IIII.

11. Traianus. $2\frac{1}{4}$ #. Aversen e körirat: Traiano Aug. Germ. Dac. P. M. Tr. P. Revers: Fénysugaras nő és e körirat: COS. V. P. P. S. P. Q. R. Optimo Principi.

12. Heliogabalus. $2\frac{1}{4}$ #. Avers körirata: Imp. Antonius Pius Aug. Revers: Heliogabalus a Sella Cumlison, körirat: P. M. T. P. III. Cos III P. P.

13. Probus. $2\frac{1}{4}$ #. Avers körirata: Imp. Caes M Probus Aug. Revers körirata: Conservator Aug. (lyukas.)

14. Diocletianus. $2\frac{6}{16}$ #. Avers: Diocletianus Aug. Revers: COS III.

15. Maximianus Hercules érme. Avers közirata: Maximianus Augustus. Revers: S. M. A. Consul III P. P. Pro los.

16. Constantinus Magnus. $1\frac{3}{4}$ #. Avers közirata: Constantinas P. F. Aug. Revers: Virtus exercitus Gall. Lent: P. Art.

17. Valens. $1\frac{5}{6}$ #. Avers körirata: D. N. Valens.

18. Theodotius Magnus. $1\frac{5}{16}$ #. Alúl CON.

19. Gratianus. $1\frac{3}{16}$. Avers: D. N. Gratianus P. F. Aug. Revers: két császár ülve földgömböt tart, felettük szárnyas fél angyal, lábaik közt ág. Körirat: Victoria Augg Alúl: M. D. O. B.

20. Gratianus. Mint az előbbi.

21. Gratianus. Mint az előbbi, csak a verőhely alúl: A. O. O. B.

22. Gratianus. Mint a 19. sz. alatti, csak a verőhely alúl „SIR, O. B.“ (Sirmium officina secunda.)

23. Gratianus. $1\frac{5}{16}$ #. Mint a 19., csakhogy a verőhely T. R. O. B. T. (Traviris officina beata tranquillitas.)

24. Valentinianus II. junior. Avers körirata: D. N. Valentinianus Iun. P. T. Aug. Revers: a verőhely alúl: SIN. O. B.

25. Valentinianus II. iunior. Mint a 24. alatti, de más veretű s a Reversen alúl TROBT betűk mint verőhely.

26. Valentinianus II. iunior. $1\frac{1}{4}$ #. Mint a 25. alatti, csak a verőhely betűi TROBE.

27. Valentinianus II. iunior. $1\frac{1}{4}$ #. Mint a 26. sz., de más verőhely: TRO. B. S. betűkkel.

28. Johannes. Avers körirat: D. N. Johannes P. F. Aug. Revers: Poludamentumos császár előtte fekvő rabszolgát tiporja, jobbában labarum, baljában koszorút tartó Victoria. Bal mezőnyben R, jobbra V. Körirat: Victoria Augg g. Lent: CONOB.

29. Theodosius II. $1\frac{6}{16}$ #. Avers közirata: D. N. Theodosius P. F. Aug. Revers: ülő Róma, jobbj. keresztes földgömb, balj. jogar, ballába számolýon, mely felett csillag; jobb oldalon paizs. Körirat: Imp. XXXXII. COS XXII P. P. Alúl: CONOB.

30. Theodosius II. Mint 29. szám alatti, csakhogy a Revers köriratában: VOT XXX Múlt XXXX. — A csillag nem balra a számolý felett, hanem balra a mezőnyben, Róma háta megett, és a körirat végén egyenes N. betű.

31. Valentinianus. II. Mint a 24. alatti, de a verőhely alúl: TROBS.

32. Severus III. (Libius). Avers körirat: N. D. Libius Severus P. F. Aug. Revers: Császár szemben áll, jobb lábát sárkány felett tartja, baljában Victoriát. Körirat: Victoria Auggg. Mezőnyben R. A. Alúl: CONOB.

33. Anastasius. Avers körirat: D. N. Anastasius PP. Aug. Revers: Jobbra ülő Victoria hosszú pálcán Krisztus monogrammját tartja, mezőnyben csillag, alúl CONOB. Körirat: Victoria Auggg. I.

34. Constans II et Constantinus Pogonatus. $1\frac{1}{2}$ #. Avers: szakálos császár süveggel, mellette fia, C. Pogon., fején lapos főveg, felettök három kereszt. Körirat: D. N. Constantino Pi. Revers: Heraclius és Tiberius közt talapzaton kereszt. Körirat: Victoria Augg. E. Lent: CONOBC.

35. Zimiscees Johannes. Krisztus a hozzá jobbra álló császárnak a fején ennek koronáját érinti. Körirat: Theotos Boethiades Io. Desp. Revers: Krisztus az evangeliumot tartja.

36. Nicephorus III.

37. Michael VII cum uxore Maria. Avers körirat olvasatlan. Revers: Krisztus. Körirat: Ihsus HR. Rex Regnantium. $1\frac{5}{16}$ #.

38. Basilius I. cum filio Constantino VIII. Avers körirat: + BASIL C. cohszahrba. Revers: + IHS XIS REX REGNANTIHM.

39. Justinus II. iunior. Avers: Császár szemben, jobbj. Victoria, mely korona fölé koszorút nyújt. Körirat: D. N. Justinus P. F. Aug. Revers: ülő császár, jobbj. lándzsa, baljában keresztes félgömb. Körirat: Victoria Auggg. B. Alúl CONOB.

40. Arcadius. Avers körirat: D. N. Arcadius P. F. Aug. Revers: a császár jobbjában labarum, balj. koszorút tartó Victoria. Mezőnyben M. P. Alúl CONOB. Körirat: Victoria Augg.

41. Constantinus II. Avers körirat: FL. Sul Constantius Perp. Aug. Revers: Sisakos nők szemben ülve paizst tartanak, melyen VOT XX Múlt XXX van írva. Körirat: Gloria Reipublicae. Alúl: S. M. N. H.

42. Constantinus Junior. Fl. Cl. Avers körirat: Constantinus Junior Nob. Caes. Revers: Ülő Victoria jobbra paizst tart, melyre írva van: VOT. XX. előtte szárnyas nemtő. Körirat: Victoria Constantini. Caesar.

43. Nagy Sándor (macedoniai). $1\frac{1}{4}$ #. Avers: Pallas. Revers: Victoria, jobbjában babérkoszorú, baljában vitorlarudat tartva, a mezőnyben görög betűkkel: Alexandros, balra monogramm.

44. Lysimachus arany, súlya $2\frac{6}{16}$ #. Grässe, XIX. tábla, 1. sz.

45. XVI. Lajos francia király $2\frac{1}{4}$ #. Avers: körirat alúl lilium. A király nyaktörzse alján alig kivehetőleg: Duviv, a metsző neve. Revers: kettős címer koronával. Körirat: Chrs. Regn. Vinc. Imp. + 1787.

46. III. Ferdinánd. Avers körirat: Ferdinandus III. D. G. R. I. S. AV. G. H. BQ. Rex. Alúl gólya, lábával gömböt tart. Revers: címer koronával kétfejű sasban. Körirat: Archid. Aus. Dux. Bur. Co. Tyr. 1645. súlya 10 #.

47. Mária Terézia. Avers: Körirat. Revers: brabanti címer s körirat. $1\frac{1}{2}$ #. évszám 1750.

48. Mária Terézia hasonló aranya 1765-ből, de súlya $3\frac{1}{4}$ arany.

49. Carolus IV. Spanyol arany. Avers: a király mellképe. Körirat: Carolus IV. D. G. Hisp. at Ind. R. Alúl: 1899. Revers: Címer. Körirat: Auspice Deo in utroque. Felix M. F. M. Súlya $7\frac{3}{4}$ arany.

Az iroda asztalfiókjában levő 8 darab arany érem még katalogizálva nem volt, közöttük volt 2 darab török arany, a többi magyar és német és néhány ezüst érem.

A lopás felfedeztetvén, rögtön bejelentetett a rendőrségnek, s egyúttal az ellopott érmek jegyzéke is átadatott. A rendőrség az érmek lajstromát rögtön közölte a budapesti és bécsi rendőrségekkel. A körülményeket vizsgálva, rögtön tisztában lehettünk, hogy itt házi tolvajjal van dolgunk, mert a szekrények pontosan lezárva voltak, a kilenc sorban elhelyezett érmek egymástól most is arányos távolságban voltak elhelyezve, sőt a nagyobbak helyett a tettes aranyozott ezüst érmekeket csempésztett be hat darabot.

A rendőrség a nyomozást a muzeumi szolgánál és a városban levő ékszerészeknél kezdette meg. Egyik ékszerésznél 3 darab érem fényképére akadt, a melyekben felismertük, hogy azok az ellopott érmekről készültek. Az ékszerész egy 23—24 éves fiatal emberre utalt, kitől az érmekeket vette. A leírás a szolga fiára vallott, ki 1904. szept. 12-ig Temesvároott, atyjának a muzeumban levő lakásán lakott, ekkor Nagyváradra költözött, de időközben okt. 22-én egy napra ismét megfordult Temesváron, a muzeumban. Egy rendőrbiztos erre Nagyváradra utazott, a fiatal embert letartóztatta, hazahozta és itt töredelmesen bevallotta a lopást, és pedig úgy, hogy azt nem egyszerre követte el, hanem július—szeptember hónapokban, 3—4 darabot véve ki egyszerre; hogy pedig a hiány fel ne tűnjék, a visszamaradt aranyakat egyenletes távolságokban helyezte el minden lopás alkalmával. A tettes — mint bevallotta — a zárakról lenyomatot vett s álkulesokat készíttetett s olyan alkalmakkor, midőn atyját — a muzeumi szolgát — helyiségek tisztogatásában, annak megbízásából, helyettesítette, tulajdonította el. A tettes azt is beösmerte, hogy az iroda asztalfiókjából

szintén álkules segélyével 6—7 darab arany érmet, s így összesen 50—60 darabot lopott el, s hogy ezeket egy temesvári ékszerésznek adta el, ki — szerinte — őt a bűntényre felbújtotta.

A rendőrség az előnyomozás befejezésével a tettest és az ékszerészt a kir. ügyésznek adta át, társulatunk ügyésze pedig az orgazdasággal vádolt ékszerész vagyonára a bűnügyi zárlat elrendelését kérte, a mely 1904. nov. 29-én foganatosított is.

A december 30-án megtartott törvényszéki végtárgyalás alkalmával, melyre a társ. főtitkár, mint tanú, szintén meghívott, a tettes elismerte bűnét, most is az ékszerészt vádolva felbújtójául. A törvényszék a tettest — ifj. Nagy Józsefet — két évi fegyházra ítélte, a nála talált ékszereket, melyekre a muzeum képviselője igényt emelt, bírói letétbe helyezte, az ékszerészt, miután reá nézve a vádat nem látta beigazoltnak, felmentette s vele szemben muzeumunkat a polgári per útjára utasította. Az ítélet ellenében, másodrendű alperesre nézve a kir. ügyész és társulatunk ügyésze fellebbezést jelentett be, s míg az ítélet végérvényre emelkedik, az illető ékszerész — hogy üzletét megnyithassa — a kárnak megfelelő összeget bírói letétbe helyezte.

Az igazgató választmány 1904. november 30-án tartott ülésében foglalkozott az éremlopás ügyével. A főtitkár és muzeumi őr eljárását kifogástalannak találta, de egyúttal magára nézve is levonta az alapszabályok 57. §-ban foglalt intézkedést, s kimondta, hogy a revisiót gyakrabban fogja gyakorolni; 1905. március 22-iki ülésén pedig kimondta, hogy az ellopott érmekeket még áldozatok árán is vissza fogja szerezni, miután azok az Ormos-féle gyűjtemény részét képezik.

5. A képtár a múlt év folyamán nem gyarapodott; bajos is volna gyarapítani, mert kisebb térfogatú képeket is alig tudnánk a mai épületben elhelyezni

6. A bútorok száma héttel gyarapodott. Egy szekrénnnyel, három éremtárlóval és három vastartóval, melyeket a szekrényekben el nem helyezhető legnagyobb agyagedényeink számára készítettünk.

7. A néprajzi tárgyak gyűjtésére 1903-ban kapott 500 kor. államsegélyt az orsz. főfelügyelőség beleegyezésével átadtuk a Délvidéki Kárpát-egyesület-nek, mely egy néprajzi muzeum felállítását tervbe vette s arra helyiséget is szerzett az állami felsőbb leányiskola épületében. Választmányunknak 1904. február 10-én hozott határozata alapján még az 1902. évben államsegélyen általunk szerzett és nálunk elraktározott 21 darab néprajzi tárgyat is átadtuk abban a meggyőződésben, hogy a munkamegosztás elvét tartva szem előtt, a néprajzi muzeum így gyorsabb léptekkel fog közeledni a megvalósulás felé, mi pedig — sok teendőink halmaza közül — a néprajzi tárgyak gyűjtését és az azzal járó felelősséget kikapcsolhatjuk feladataink sorából.

Mikor a Délvidéki Kárpátgyesület a saját gyűjteményét az általunk átadott néprajzi tárgyakkal kiegészítve megnyitotta, s annak Délmagyarországi táj- és néprajzlati muzeum címet adott, az országos főfelügyelőség 1904. évi 172. sz. elnökségünkhöz intézett leiratában kijelentette, hogy az országos főfelügyelőségnek akkor, midőn a Temesvárt létező kulturális gyűjteményeknek egy nagy központi muzeumban való egyesítésére törekszik, semmi esetre sem lehet szándéka kisebb speciális gyűjtemények létesítését támogatni és így csupán gyakorlati szempontokból nyugodott bele abba, hogy a társulatunk által megkezdett néprajzi gyűjtés az e célra szolgáló államsegély felhasználásával is a Délvidéki Kárpátgyesület által folytattassék. A gyűjtésből eredő anyagot a főfelügyelőség ennél fogva másnak, mint társulatunk muzeuma tulajdonának, valamint az abból létesítendő gyűjteményt az esetre is, ha ideiglenesen másutt nyer elhelyezést, másnak mint a délmagyarországi muzeum egyik osztályának nem tekinthette és nem is kívánja tekinteni.

Az országos főfelügyelőség a Délmagyarországi táj- és néprajzlati muzeum elnevezését, s ennek önállóságát tehát el nem ismeri, s miután az 1903. évi néprajzi 500 korona államsegélyt is a társulatunk által fentartott délmagyarországi muzeum részére engedélyezte, s az 1904. évre is társulatunk muzeumának a gyarapítása címen hozatott néprajzi államsegély javaslatba s ha e segély felhasználásában a Kárpátgyesület szakszerű közreműködését társulatunk igénybe veheti is, a segélyből eredő anyag, habár ideiglenesen, másutt is van elhelyezve, társulatunk muzeumának anyagához tartozik, a mivel szemben úgy az elszámolás kötelezettsége, mint a gyűjtemények épségét illető felelősség is első sorban társulatunkra hárul.

E leiratt folytán felhívtuk a Délvidéki Kárpátgyesületet, hogy az 1903. évi 500 korona néprajzi államsegély felhasználásáról szóló jelentését társulatunk elnökségéhez, az összegből szerzett néprajzi tárgyak felsorolásával, a megszerzési árak megjelölésével, valamint az egyes tárgyaknak leltári számával terjesztsze be, úgyszintén a néprajzi gyűjtés terén megindított vagy megindítandó mindennemű mozgalomról is társulatunkat értesítse; hogy pedig az érintkezés társulatunk és a Délvidéki Kárpátgyesület között könnyebb és állandó legyen, társulatunk titkárárt, Cseh Lajost, bízta meg a választmány, hogy érdekeinket a Délvidéki Kárpátgyesülettel szemben képviselje. Végül felhívtuk a Délvidéki Kárpátgyesületet, hogy a néprajzi gyűjtemény megjelölésére a temesvári vagy délmagyarországi muzeum néprajzi osztálya címet vegye fel.

Ugyanilyen értelemben értesítettük az orsz. főfelügyelőséget is, mely intézkedésünket és felvilágosításunkat tudomásul vette s az 1904. évre újabb 300 korona néprajzi segélyt utalványozott társulatunknak a dr.

Czirbusz Géza főgymn. tanár által végzendő néprajzi gyűjtés költségeinek fedezésére, úgy, hogy ez az összeg a Délvidéki Kárpátgyűjtésnek leszen átadandó, mely annak felhasználására a főfelügyelőséghez előzetes jóváhagyás végett beterjesztendő tervezet alapján közvetlenül fogja megkapni a felhatalmazást.

A Délvidéki Kárpátgyűjtés működése azonban 1904. nyarán és őszén nagyon meg volt zavarva addigi főtitkárának, dr. Czirbusz Géza tanárnak áthelyezése, nem különben újonnan megválasztott utódjának hosszantartó betegsége folytán. Így sem az 1903. évi 500 korona államsegély felhasználásáról, sem az 1904. évi 300 korona segély felhasználásának tervéről nem adhatott felvilágosítást az 1904. év végéig.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Az 1904. évi nagyarányúnak mondható gyarapodásnak elsőrangú tényezői voltak a nagym. m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium, valamint a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége, mely nemcsak bölcs tanácsaival igyekezett segítségünkre lenni, hanem a magas kormányról nagymérvű államsegélyt is eszközölt ki számunkra, sőt a Pongrác-féle gyűjtemény vételárának részletekben való visszatérítését is kieszközölte. Hálás köszönet illeti meg továbbá az adományozók lelkes seregét is, melynek száma évről-évre gyarapodik. A legnagyobb hálával kell megemlékeznem továbbá ama munkatársakról, kik a gyűjtés terén a munkamegosztás elvét követve, szívesek voltak az elmúlt évben is egy-egy szakcsoporthoz tartozó tárgyak gyűjtését magokra vállalni. A legnagyobb hálával kell megemlékeznem most is Dragoneszku Döme képviselő úrról, a volt temesvári pénzügyigazgatóról, ki pénzügyőreivel a dubováci őstelepet folytonosan figyelemmel kísértette s az előkerült régészeti tárgyakat múzeumunknak juttatta. Bleyer Izso dr. tagtársunk eléggé nem méltányolható lelkes készséggel vállalta magára mindenféle délmagyarországi vonatkozású érem gyűjtését. Mánássy Antal ipartestületi titkár a temesvári céhek emléktárgyait gyűjti számunkra, Querfeld Konrád fehértemplomi városi tanácsos a Délvidék nevezetesebb történelmi helyiségeiről vesz múzeumunknak fényképfelvételeket, Dénes Károly kir. s. tanfelügyelő, tagtársunk pedig a néptanítókat és körjegyzőket igyekszik megnyerni a gyűjtés eszméjének s ennek foganata már is mutatkozik.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a mélyen tisztelt közgyűlés indítványoznom, hogy mind az elősorolt dolgozatok szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi üléseink jegyzőkönyveiben kifejezett köszöneten kívül jelen közgyűlésünk jegyzőkönyveiben is legőszintébb

hálánkat nyilvánítsuk, úgyszintén a temesvári hazafias sajtónak, mely törekvéseinkben mindenkor a legkészségesebben támogatja.

III. A társulati tagok sorában történt változások a következők: A múlt évi közgyűlés óta az alapító tagok sorából elhaltak: dr. Vargits Imre, Féger Ferenc és Timáry Béla. A rendes tagok sorából: dr. Csurgay Soma, dr. Jesovits Gyula, Odor Samu és dr. Spéth Károly. Ismeretlen helyre költözött 2; kilépett 3. Bár a választmány már jegyzőkönyveiben kifejezte részvétét elhunyt tagjai felett, nem kétlem, hogy a mélyen tisztelt közgyűlés is meg fogja hajtani lobogónkat elhunyt tagjaink emléke felett és jegyzőkönyvében szintén kifejezést fog adni részvétének.

Társulatunk ez idő szerinti tagjairól a következőket jelenthetem: Alapító tag van 67, tiszteleti tag 9, rendes tag 125; összesen 201.

IV. A választmány ez évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

1. Az új muzeumi palota dolgával kapcsolatban a muzeumépítés végrehajtó bizottsága felhíván társulatunkat, hogy mily igényeket támasztunk e palotával szemben, vagyis milyen térfogatú termeket, szobákat és egyéb helyiségeket kívánunk abban társulatunk gyűjteményei és hivatalos helyiségei számára, a választmány beható eszmecsere után megállapodott az egyes termek nagyságára és számára nézve. Kíván e szerint a régiségtár és iparművészet számára, valamint az oklevéltár elhelyezésére 12 termet, az országy őrének hivatalos helyiségeül 2, a szakkönyvtárnak 1 szobát és 1 munkatermet (kamara, ragasztóhelyiség stb.).

A szépművészeti osztály számára 5 termet és az osztályörnek hivatalos helyiségül legalább egy szobát. Kívánjuk, hogy a régiségtár és iparművészeti osztály az épület földszintjére tervezessék, a termek lehetőleg egy sorban legyenek és egymásba nyiljanak. A termek nagyságára nézve irányadóul a mai régiségtári nagy termünket vette, melynek hossza 9·17 m., szélessége 8·20 m., magassága pedig 5 m. A gyűjtemények számára szánt termék mellett legyen közvetlenül az osztályör hivatalos helyisége és a szakkönyvtár, úgy a munkaterem is. A termék előtt legyen széles folyosó, a souterrainban pedig raktárhelyiség.

A szépművészeti osztály számára igényelt termék alapjául mai épületünk nagy képtár-termét vettük, melynek hossza 12·50 m., szélessége 8·20 m. A választmány nem ragaszkodik ahoz feltétlenül, hogy az egyes termek ily nagyok legyenek, de ha kisebbek lesznek, akkor több terem szükséges; kíváncsi vagyok látni azonban, hogy egy-két terem ilyen nagy legyen és hogy azok felülről világíttassanak, e végett a szépművészeti osztály helyiségei az épület emeletén tervezendők, szintén egy sorban álljanak és egymásba nyiljanak.

A gyűjtemények kellő gondozása szempontjából szükségesnek látja a

választmány, hogy magában a muzeum épületében legyen gyűjteményeink őrének a magán lakása is a földszinten, úgyszintén legalább egy szolgai lakás a megfelelő mellékhelyiségekkel. Végül úgy társulatunk mint a helybeli többi tudományos jellegű társulat igényeit is tekintve, szükségesnek tartja a választmány, hogy az új épületben legyen egy nagy terem, hol a társulatok évi nagygyűléseiket tarthatják, a mely időleges kiállításokra is alkalmas legyen; úgyszintén szükségesnek tart egy kisebb termet, hol az egyes társulatok választmányi üléseiket fogják tartani.

2. Előkészítette a választmány az 1905. évi ásatások tervezetét; legalább egy-két helyen kívánnának ásatásokat rendezni, ha arra az Orsz. főfelügyelőség kellő segítyt adna.

3. Tudományos jellegű kirándulást a titkárság — soknemű elfoglaltsága miatt — a lefolyt évben csak egyszer tett, és pedig Bukovecre, honnan 26 darab régészeti tárgyat sikerült megszerezni. Részt vettünk a muzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének városunkban tartott 1904. évi közgyűlésén, hol társulatunkat a két titkár képviselte, sőt részt vettünk e közgyűlés előkészítésében és rendezésében; a főtitkár pedig a közgyűlés alkalmából a Bellai J. által szerkesztett s a városi tanács által kiadott Temesvár sz. kir. város közművelődési intézményeinek alkalmi munkában 15 oldalon ismertette muzeumunk gyűjteményeit.

4. Mint minden évben, úgy 1904. december 31-én is felterjesztettük az orsz. főfelügyelőséghez az 1904. évi államsegély felhasználásáról szóló számadásunkat; a főfelügyelőség azt jóváhagyólag vette tudomásul. E számadás szerint az 1903. évi 500 kor. régészeti államsegélyből felhasználatlan maradt 130 kor. 88 fillér. Az 1904. évre nyert 500 kor. segéllyel tehát 630 kor. 88 fillér államsegély állott az 1904-re rendelkezésünkre, s ezen kívül még külön a 300 kor. néprajzi segély. A régészeti államsegélyből 1904-ben elköltöttünk 445 kor. 15 fillért, maradt e szerint az 1905. évre 185 kor. 73 fillér, és a 300 kor. néprajzi segély.

5. Saját jövedelmeinkből személyes járandóságokra kiadtunk 2120 K-t, irodalmi kiadványainkra 1239 K. 64 f-t, a gyűjtemények gyarapítására 454 K-t 11 f-t, butorokra és felszerelésekre 275 K-t 60 f-t, fűtésre és világításra 119 K-t 69 f-t, aprólékos és előre nem látható kiadásokra 167 K-t 97 f-t, irodára 20 K-t, tűzkárbiztosításra 100 K-t, összesen 4497 K-t 01 f-t.

6. Az 1905. év munkálkodásának a programját is a múlt év utolsó napján felterjesztettük az országos főfelügyelőséghez. Kifejtettük, hogy hol és hány helyen kívánnánk régészeti ásatásokat rendezni. Kifejtettük, hogy csak oly régészeti és iparművészeti tárgyakat kívánunk készpénzen megszerezni, a melyek célunknak teljesen meg-

felelnek, vagyis vidékünkkel valamelyes kapcsolatban állanak. Kivételt e tekintetben csak oly régebbi műiparágak productumai képezhetnek, a melyek vidékünkön sem most, annál kevésbé a mult időkben, nem virágoztak. Ilyenek a porcellán,- fayence,- üveg, stb. készítmények. Kifejtettük, hogy nagy súlyt kívánunk fordítani a temesvári és délmagyarországi vonatkozású érmei összegyűjtésére. E tekintetben, ha egyik-másik érmet ritkaságuk s így magas áruk miatt meg nem szerezhettünk, úgy galvano-plasticai másolatban kívánjuk megszerezni. Szakkönyvtárunkat is ki kell egészítenünk több elsőrangú szakmunkával. Folytatni akarjuk a vidékünkre vonatkozó XVI—XIX. századbéli fa-, réz- és acél metszetű képek (arcképek, városok, tervrajzok, térképek), valamint nevezetesebb történeti helyeinknek (földvárak, várak, őstornyok, római sáncok stb.) fényképfelvételekben való összegyűjtését. Ezúttal is felhívtuk az orsz. főfelügyelőség figyelmét, hogy az országos képtárakban levő délvidéki vonatkozású, történelmi nevezetességű nagyjainak arcképeit jó volna ha fiatal művészeink által számunkra lemásoltatná.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Végére jutottam jelentésemnek, igyekeztem hű képet adni a tisztikar és a választmány működéséről és muzeumunk állapotáról. A tisztikar és a választmány a megnyugvás érzésével tekinthet a mélyen t. közgyűlés ítélete elé, mert meggyőződésünk szerint tőlünk telhetőleg megfeleltünk kötelességünknek. Adja az isteni Gondviselés, hogy a jövő még dúsabb eredményt hozzon. Kérem a m. t. közgyűlést, hogy jelentésünket elfogadni szíveskedjék.

Temesvárott, 1905. évi május hó 14-én.

A választmány nevében :

DR. BERKESZI ISTVÁN
társulati főtitkár és muzeumi ör.

A Muzeumok és könyvtárak orsz. Szövetségének 1904. évi közgyűlése imponáns ünnepségek keretében folyt le városunkban m. é. október hó 28. és 29-én.

A közgyűlés jelentőségét főképen azon körülmény emelte, hogy a Szövetségnek első vidéki közgyűlése volt ez s városunk kulturális intézményeinek fejlődése tekintetében jelentékeny szellemi, sőt anyagi hasznot jelent.

A közgyűlés okt. 29-én a vármegyei székház nagytermében tartatott meg, mely a különféle hazai kulturális társulatok és intézmények képviselésében megjelent nagyszámú vendégekkel és a helyi társadalom számos előkelő tagjával zsúfolásig megtelt. — Az elnöki emelvényen W l a s s i c s Gyula elnöktől jobbra F r a k n ó i Vilmos püspök és György Aladár, balra M o l n á r Viktor főispán, társulatunk elnöke és dr. T e l b i s z Károly polgármester foglaltak helyet.

W l a s s i c s Gyula elnöknek nagyhatású megnyitó beszéde után

— melyben a magyar fajnép kulturerejének fokozását célzó eszközökről mondott nagyhatású kijelentéseket — a polgármester lendületes beszéddel üdvözölte a közgyűlést.

A közgyűlés többi tárgyait, a Szövetség belső ügyein kívül, az évi jelentés és szakelőadások képezték. Az évi jelentés társulatunk gyűjteményeivel s városunk könyvtáraival is foglalkozott, kiemelve ezek szép gyarapodását és különösen fejlődési képességüket.

A közgyűlés után Muzeumunk gyűjteményeinek megtekintésére jött át az illusztris társaság.

A képtár megtekintésekor mindenki azon nézetének adott kifejezést, hogy itt a további gyarapítás más alkalmasabb helyiségek nélkül teljesen lehetetlen. Ugyanez áll különben a régiségtárra nézve is.

A természetrajzi gyűjteményeket Tőkés Lajos főtitkár és Themák Ede tanár mutatta be. A délmagyarországi vonatkozású ásvány-, madár- és növény gyűjtemény is a szövetség elismerését érdemelte ki.

A muzeumi palotából a közgyűlés tagjai az ünnepélyesen megnyitandó városi könyvtárba mentek át, hol a közgyűlés programjának temesvári része a közkönyvtár megnyitásával befejezést nyert.

A következő nap — okt. 29-ike — Versec városának volt szentelve, hol Szalay Imre, a Nemz. Muzeum igazgatója várta a szövetség tagjait, kikkel számos temesvári is kirándult Versecre.

Itt Milleker Bódog muzeumi őr ismertette előbb előadásban, utébb a muzeumban a gazdag vattinai leleteket. Ezzel az első vidéki közgyűlés véget ért.

Bellai I.

A temesvári új muzeumi és könyvtárpalota emelésének ügye a lefolyt évben is némileg előrehaladt annyiban, hogy az építési végrehajtó bizottságnak egy szűkebb albizottsága Dr. Molnár Viktor, főispán úr elnöklete alatt egy ízben a városház tanácstermében összeült a cél megvalósítása érdekében a további teendők megbeszélése okából, és továbbá azáltal, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az új palota építési költségeire megszavazott 160.000 korona államsegélynek első részlete fejében 81.673/904. sz. rendeletével 10.000 koronát már folyósította is, mely összeg gyümölcsöző kezelés végett beszállított a városi pénztárba. Ugyane célra befolyt az Első Magyar Általános Biztosító Társaság által megszavazott 1000 korona harmadik, és a Délvidéki Nemzeti Szövetség által megszavazott 1000 korona első részlete is.

A cél mihamarább megoldása elé két késleltető akadály gördül. Ezek elseje azon körülmény, hogy a vársáncoknak a város által való végleges átvétele még mindig nincs teljesen tisztázva. A másik akadály a bázisai vasúti vágány kérdése. Mindkét ügynek végleges megoldásához van kötve az új muzeumi palota telke, mely ekként talán csak évek múlva volna a kultur-palota céljaira átadható.

A kérdés megoldása azonban ily hosszú időre szóló halasztást semmiképen sem szenvedhet. A muzeumi gyűjtemények minden további gyarapodása csaknem teljesen ki van zárva; a városi nyilvános könyvtár fejlődése pedig szintén teljesen megbénítva marad mindaddig, míg ezek az intézmények az őket megillető végleges épületbe nem helyeztetnek át.

Kíváncsinos volna tehát, hogy ha az új palota részére kiszemelt telek bármi oknál fogva nem adható át, más rendelkezésre álló, megfelelő telek szemeltessek ki a jelzett célra, hogy az építkezés mihamarább megkezdhető legyen.

Bellai I.

A városi nyilvános könyvtár, melynek keletkezését és rendezési munkálatait az Értesítő 1903. évi folyamának 110—112. lapjain ismertettük, ünnepélyes megnyitása után múlt év november hó 1. óta van a közhasználatnak átadva.

Arra való tekintettel, hogy a közkönyvtár anyagának növelése céljából társulatunk is letétbe helyezte és szakszerű kezelési céljából átadta becses könyvgyűjteményét a városi nyilvános könyvtárnak, tagtársaink tájékoztatására közöljük a könyvtár használatára vonatkozó következő szabályzatot:

Kivenet a Temesvár szab. kir. városi Nyilvános Könyvtár használati szabályzatából.

Kölesön vehetnek könyveket a könyvtárból külön, sajátkezüleg aláírt térítvények alapján:

1. A helybeli tudományos és közművelődési társulatok és intézmények tagjai.

2. Minden oly állású egyén, kinek magánvagyonra vagy hivatalos állása elegendő biztosítékot nyújt arra, hogy az esetleg okozott kárt helyrepoltni kész és képes.

Nem ismert egyének csak a mű értékének letevése mellett vehetnek ki könyvet a könyvtárból.

Vidékre csak fenti biztosíték mellett és a költségek előzetes beküldése után küld könyvet a könyvtár.

A könyvtár olvasótermében a kitűzött időben minden tisztességesen öltözött egyén olvashat bármily meglévő könyvet, melyet távozása előtt a könyvtárnoknak átadni köteles.

A ki a kölesönvett könyvet a kitűzött határidőre vissza nem adja, az hivatalosan megintendő s 20 fillér intési díjat tartozik fizetni. A ki e díjat megfizetni vonakodik, elveszti jogát a további kikölcsönzésre. A ki másodszori intésre sem adja vissza a könyvet, az értékének behajtása céljából Temesvár szab. kir. város tanácsának bejelentendő.

A nyilvános könyvtár megnyitása óta minden hétköznapi délután 3—7 óráig van nyitva.

Hogy valóban nagyon érzett közszükséget elégít ki most ezen nemes

új intézmény, mutatja azon élénk érdeklődés, melyet megnyitása óta a lakosság minden rétege iránta tanúsít. Úgy a könyvtár olvasótermében használt, mint a kikölesönzött művekről pontos statisztikai kimutatás készül. Az első évi forgalmi kimutatás csupán november és december hónapról szól, melyből azonban eléggé következtethetünk a könyvtár sűrű látogatottságára. Az olvasott művek az egyes szakok közt következőkép oszlanak meg:

I. Könyvtártan	15	XI. Közigazgatás	9
II. Encyklopaediák	36	XII. Ipar, kereskedelem	10
III. Hittudomány	6	XIII. Statisztika	6
IV. Bölcsészet	32	XIV. Természettudomány	41
V. Közművelődés	42	XV. Földrajz	40
VI. Nyelvészet	90	XVI. Mennyiségtan	5
VII. Szépirodalom	743	XVII. Orvostudomány	44
VIII. Művészetek	64	XVIII. Vegyesek	27
IX. Történelem	152	XIX. Hírlapok	123
X. Jogtudomány	25	XX. Térképek	—

Összesen 1516 mű.

Az olvasók foglalkozására nézve legtöbb volt a tanuló (60%), értelmiségi osztály (30%), míg az iparos, kereskedő olvasók száma csak 10%-ot tett ki.

A kormány méltányolva egyrészt azon nagy áldozatokat, melyeket a város, támogatva a helybeli kulturális társulatok által — a közkönyvtár létesítése körül hozott, másrészt azon nagy kulturális feladatot, melyet ezen új intézmény maga elé tűzött, — nem zárkozhatott el az elől, hogy a városi könyvtár részére egyszer s mindenkorra nagyobb összegű államszegélyt, azonkívül pedig állandó évi dotáció fejében is tekintélyesebb összeget folyósítson.

Bellai I.

Tárca.

I. Rendes választmányi ülés 1904. évi október hó 3-án.

Jegyzőkönyv,

mely felvétellett a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulatnak 1904. október hó 3-án d. u. 5 órakor saját helyiségében megtartott választmányi üléséről.

Jelen voltak: Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán úr, társulati elnök, Kabdebó Gergely társ. igazgató, dr. Berkeszi István társulati főtitkár, Cseh Lajos titkár, Hilt Lajos társ. pénztárnok, Derera Izrael, Lendvai Sándor, Dragoneszku Dömjén kir. tanácsos, választmányi tagok és Tőkés Lajos.

Elnök ő méltósága üdvözlőlvén a megjelent választmányi tagokat, felhívja a társ. főtitkár szokott jelentése megtételeére.

Dr. Berkeszi István társ. főtitkár jelentést tesz a muzeumi gyűjteményeknek az utolsó választmányi ülés óta történt gyarapodásáról. Ennek értelmében gyarapodott a könyvtár 21, a régiségtár és iparművészeti osztály 26, az éremgyűjtemény 57, az oklevéltár 2 darabbal; vagyis az összes gyarapodás 106 db és azonkívül még 4 darab sz-krény. — A választmány az adományozók mindenikének hálás köszönetét fejezi ki.

Társulati főtitkár jelenti, hogy a f. é. június hó 30-án tartott választmányi ülés határozata szerint a dubováci, palánki és t.-kubini régészeti ásatásokra 300 koronát küldött Milleker Bódognak, ki el is utazott a helyszínére, hogy az ásatásokat megkezdje, de azokat részint a rendkívüli szárazság okozta földkeménység, részint munkáshiány miatt meg nem kezdhette, s így az ásatás az idén elmaradt. Milleker kiadásai kitétek 55 kor. 80 fillért; a 300 koronából még fenmaradó 244 kor. 20 fillért pedig beszolgáltatta. — Tudomásul szolgál.

Főtitkár jelenti, hogy az igazg. választmány utasítása szerint a volt könyvtárteremben egy új szekrényt készítettett az odahelyezendő új gyűjteménytárgyak számára; a könyvtárszekrények belsejét a többi régészeti szekrények mintájára kifestette, a délmagyarországi emlékérmek, a dáciai és viminaciumi veretű érmek, és a Dácia meghódítására vonatkozó római emlékérmek számára pedig három darab éremtárló szekrényt készítettett 90 koronáért. — Tudomásul vétetik.

Főtitkár jelenti, hogy az 1904. év nyarán, a nagy szünidőben az 1903. évi borjasi ásatás folytán nyert régészeti tárgyakat, a melyek idáig helyiség hiánya miatt a pincében ládába rakva állottak, megtisztíttatta, a jobb darabokat kiválogatta s a különféle nucleusokat, kő- és csonttárgyakat táblákra fűzve kifüggesztette; az egész borjasi ásatás eredménye mintegy 800 darab és egy nagy szekrényt teljesen megtöltenek.

Ugyancsak jelenti a főtitkár, hogy a Pongrác-féle gyűjteményt is a volt könyvtárterem többi szekrényeiben elhelyezte, közszemlére kitette; a kisebb tárgyakat táblákra fűzve állíttatta ki. A Pongrác-gyűjtemény és a borjasi ásatás eredménye teljesen megtöltik a volt könyvtártermet, s így muzeumi gyűjteményünk egy teljesen berendezett teremmel gyarapodott. — A választmány mindezt örömmel veszi tudomásul.

Főtitkár felolvassa a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1904. évi 507. sz. a. kelt leiratát, a melyben tudatja társulatunk elnökségével, hogy a nagym. vall. és közokt. miniszterium f. é. június 24-én kelt 50.482. sz. a. kelt rendeletével elfogadta az Országos Főfelügyelőség abbéli felterjesztését, hogy a társulatunk által megvásárolt Pongrác-féle gyűjtemény 11.000 korona vételára az állami javadalomból fedeztessék oly módon, hogy az első 1000 korona részlet fedezetül társulatunk elnöksége az 1902-re nyert 1000 korona iparművészeti államsegélyt használhassa fel, míg a fennmaradó 10.000 korona törlesztésére a f. évben 2000 korona, az 1905. évtől kezdve pedig évenként 1000 korona lesz az állami javadalomnak gyűjtemények megvásárlására szolgáló tételéből fordítandó. Az ekként megszerzett gyűjtemény állami letétképp levén kezelendő, a Főfelügyelőség felbívíja az elnökségünket, hogy a Pongrác-gyűjtemény teljes, pontos leltárát az Országos Főfelügyelőséggel minél előbb közöljük. — A választmány hálás köszönettel veszi tudomásul az Országos Főfelügyelőség eme leiratát, de egyúttal elhatározta, hogy midőn a Pongrác-féle gyűjtemény leltára az Országos Főfelügyelőséghez felterjesztetik s az állami segély kieszközléseért társulatunk köszönetét fogjuk kifejezni, egyúttal hangoztatnunk kell társulatunknak ama felfogását is, hogy — miután a Pongrác-gyűjtemény megszerzéséhez társulatunk is nagy mérvben hozzájárult — azért e gyűjtemény muzeumunkbn állandó letétként fog megmaradni.

Főtitkár felolvassa a muzeumok és könyvtárak országos szövetsége f. évi közgyűlését előkészítő temesvári nagybizottságnak 1. sz. a. kelt átiratát s a július 20-án Temesvárt e tárgyban megtartott előkészítő gyűlésről felvett jegyzőkönyvet. — A választmány elhatározza, hogy a muzeumok és könyvtárak orsz. szövetségének f. é. október hó 28., 29. és 30-án Temesvárt tartandó közgyűlésén magát képviselteti. A főtitkárt megbízza, hogy az e célból kiadandó és Temesvár közintézetait ismertető füzetben muzeumi gyűjteményeinket ismertesse; az október 29-én kezdendő közgyűlés előtt reggel 1/28-tól 9-ig, valamint a közgyűlés megtartása után egyik vagy másik titkár mindig a muzeum épületében legyen, hogy látogatóinkat kalauzolhassák. Értesítőink utolsó évfolyamából pedig kellő számú példányok legyenek a képtárteremben az asztalra kitéve, hogy az érdeklődők abból magukkal vihessenek. Egyebekben igazgató választmányunk is mindenképen azon lesz, hogy e közgyűlés teljes képet nyerjen muzeumi gyűjteményeinkről és irodalmi vállalatainkról.

Főtitkár felolvassa a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak 1904. július 18-án 48.037. sz. a. kelt leiratát, melynek értelmében társulatunk elnökségének a régészeti szükségletekre 500, néprajzi tárgyak gyűjtésére pedig 300 koronát utalványoz. Főtitkár jelenti, hogy a 800 korona összeg az adóhivaltól már felvétellett s a pénztárban elhelyeztetett. — Tudomásul vétetik.

Főtitkár előterjeszti Téglás Gábor és Böhm Lénárd társulati tagoknak a főtitkárhoz külön-külön intézett leveleit, a melyekben kérdik: hajlandó volna-e az igazgató választmány az Al-Dunai történelmi vonatkozású helyek fényképi felvételeire bizonyos összeget megszavazni. Téglás G. e célra 250—300 korona összeget tartana szükségesnek fordítani. — A választmány, tekintettel arra, hogy ez évben már túlságosan is költekeztünk, az államsegélyt pedig e célra fel nem használhatjuk, ezúttal is kénytelen e jóra való terv megvalósításától elállani.

A főtitkár egész terjedelmében felolvassa dr. Molnár Viktor főispán úrnak,

mint a temesvári muzeum- és könyvtáráépítés végrehajtó bizottsága elnökének 1904. szept. 12-én 12. sz. a. kelt, s a társulatunk választmányához intézett átiratát, melyben felhívja a választmányt, hogy körülményesen körvonalozza, miszerint az új temesvári muzeumi palotában hány terem, milyen térfogatúakat, milyen elhelyezésben kíván igénybe venni? Úgyszintén jelentse be mindazon igényeit, a melyeknek megvalósítását kívánná az új épületben. — A választmány hosszas és beható eszmecsere után elhatározta, hogy gyűjteményeink számára, azok kellő elhelyezését és megőrzését tartva szem előtt, az új muzeumi és könyvtárpalotában a következő helyiségeket igényli:

I. A régiségtár és iparművészeti osztály számára:

1. Kőkorszaki tárgyak számára	1 terem
2. Bronz- és vaskori tárgyak számára	1 „
3. Római és népvándorláskori tárgyak részére	1 „
4. Középkori és újkori tárgyak számára	2 „
5. A szabadságharc kora és az ereklyetár	1 „
6. Temesvár sz. kir. város gyűjteményeinek	2 „
7. Újabb iparművészeti tárgyak számára	2 „
8. Gyarapodásra számítva	1 „
9. Az oklevéltár számára	1 „
<hr/>	
Összesen	12 terem.
10. Az osztály örök hivatals helyisége	2 szoba
11. Az osztály szakkönyvtára (4—5000 kötet) részére	1 „
12. Munkaterem (kamara, ragasztó helyiség)	1 „
<hr/>	
Összesen	12 terem és 4 szoba.

II. Szépművészeti osztály számára:

1. Régibb olasz, német és németalföldi képek	1 terem
2. Modern képek számára	2 „
3. Kézrajzok, karek, kiválóbb metszetek számára	1 „
4. Gyarapodásra számítva	1 „
5. Az osztályör hivatals helyiségeül	1 szoba
<hr/>	
Összesen	5 terem és 1 szoba.

E szerint az I. és II. alatt felsorolt gyűjtemények és hivatalos helyiségek számára együttesen szükségesnek lát az igazgató választmány 17 terem és 5 szobát; és pedig azért ennyit, nehogy helyiségei már egy pár év múlva szűkekné bizonyuljanak.

A termék nagyságára és elhelyezésére nézve a választmány a következőket kéri a tervezet elkészítésénél figyelembe vétetni:

I. A Régiségtár és iparművészeti osztály az épület földszintjére helyeztessék; a termék egymásba nyiljanak és lehetőleg egy sorban álljanak, hogy az ellenőrzés így könnyebb legyen. A termék nagyságára nézve a választmány irányadól a mai egyik régiségtári terem vette, melynek hossza 9·17 m., szélessége 8·20 m., magassága pedig 5 méter.

A gyűjteményeknek szánt termék mellett legyen közvetlenül az osztályör hivatalos helyisége, a mellett pedig a szakkönyvtár és a munkaterem, melyeknek méretei a terméknek nevezett helyiségeknél jóval kisebbek lehetnek.

A termék mellett legyen — legalább részben — széles folyosó, hol a sírkövek, sarcophagok stb. lesznek felállítandók; a souterrainban pedig legyen raktár-helyiség.

II. A szépművészeti osztály számára igényelt termek alappjául a választmány a mai muzeumi épület nagy képtár-termét vette, melynek hossza 12-50 m., szélessége 8-20 m.

A választmány nem ragaszkodik feltétlenül ahhoz, hogy minden terem ilyen nagy legyen, de ha kisebbek lesznek a termek, akkor több terem szükséges; kíváncsian azonban, hogy egy-két terem ilyen nagyobb méretű legyen és hogy ezek felülről világíttassanak; e miatt a szépművészeti gyűjtemények számára az emeleten tervezendők a helyiségek, a melyek szintén egymásba nyílnak és lehetőleg egy sorban álljanak.

III. Gyűjteményeink kellő gondozása szempontjából szükségesnek tartja a választmány, hogy magában a muzeumi épületben legyen az osztály őrének és legalább egy szolgának a lakása.

IV. Végül úgy társulatunknak, mint a többi helybeli tudományos jellegű társulatoknak az igényeit is tekintve, szükségesnek tartja a választmány, hogy az új épületben legyen egy nagy terem, hol a társulatok évi nagygyűléseiket tarthatják s a mely terem az időleges kiállításokra is alkalmas legyen; úgyszintén szükséges egy kisebb terem, melyben az egyes társulatok választmányi üléseit fogják tartani.

Társulati főtitkár indítványára a választmány társulatunk rendes tagjai sorába megválasztja: Wittenberger Antal, esanádi egyházm. kanonoko: és Jörg Endre, temesvári kir. alügyész.

Társulati főtitkár és muzeumi ör felkéri elnök úr ő méltóságát és az igazgató választmányt, hogy az ülés berekesztése után az újonnan berendezett régiségtári termet megsejmlélni szíveskedjenek.

Elnök ő méltósága, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére Lendvai Sándor vál. tagot kérte fel, az ülést berekesztette és a főtitkár kalauzólása mellett a választmánynyal egyetemben az újonnan berendezett régiségtári termet tekintette meg.

Kelt mint fent.

Jegyezte:

Molnár Viktor,
társulati elnök

Dr. Berkeszi István,
társulati főtitkár.

Hitelesítő:

Lendvai Sándor.

II. Választmányi ülés 1904. évi november hó 30-án.

Jegyzőkönyv

a Délmagyarországi Tört. és Rég. Muzeum-Társulatnak az 1904. évi november 30-án megtartott választmányi üléséről.

Elnök: Kabdebó Gergely, társulati igazgató. Jelen voltak: Berkeszi Istvan dr., főtitkár; Cseh Lajos, titkár; Niamessny Mihály dr., ügyész; Hilt Lajos, pénztáros; Kovácsics Gyula, Laky Mátyás dr., Lendvai Sándor, Derera Izrael.

I. Főtitkár jelentést tesz a muzeumi éremlopásról. Jelenti, hogy a szolgál fia álkulesokkal felnyitotta a szekrényeket s azokból 57 érmet 1600—1800 korona értékben elvitt. Főtitkár, a mint nyomára jött a lopásnak, rögtön jelentést tett a rendőrségnél, a hol az érmek jegyzékét is átadta.

A rendőrség a tettest felkutatta s néhány éremnek is a nyomára jött. — A választmány főtitkár jelentését tudomásul veszi. Látja, hogy a főtitkár semmi mulasztást

nem követett el s helyesen járt el a lopás felderítésében. Ügybuzgalmát ismerik, öt gáncs nem érheti.

II. A temesvári rendőrség gyors és ügyes munkája tette lehetővé a tolvaj elfogatását és az érmek egy részének visszaszerzését. — A választmány a rendőrségnek jegyzőkönyvi köszönetet mond, a miről azt értesíteni rendeli.

III. Az alapszabályok 57. §-a kötelességévé teszi az igazgató-választmánynak az évnegyedenként való ellenőrzést. — A szabályoknak eleget akar tenni a választmány, azért felkéri Szentkláray Jenő dr., tiszteletbeli tagot, hogy a főtitkár társaságában a gyűjteményeket revideálja.

IV. A szolga mulasztást követett el, midőn fiának a gyűjteményeket hozzáférhetőkké tette. A lopás felfedezése után a szolga felzése mégis a főtitkárt rágalmazta meg. — A választmány belátja, hogy főtitkár méltán kíván elégtételt. Az alapszabályok értelmében azonban a szolgálal a társulati igazgató rendelkezik. A választmány tisztelni kívánja e jogokat, azért az igazgatót kéri fel az intézkedésére.

A gyűlésnek más tárgya nincs, elnök a gyűlést bezárja s a jegyzőkönyv hitelesítésére Kovácsics Gyula választmányi tag urat kéri fel.

K. m. f.

Kabdebó Gergely,
társ. igazgató.

Jegyezte:
Cseh Lajos,
társ. titkár.

Hitelesítő:

Kovácsics Gyula.

III. Rendes választmányi gyűlés 1905. március hó 22-én.

Jegyzőkönyv.

mely felvétetett a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat saját helyiségében 1905. évi március hó 22-én d. u. 4 órakor tartott rendes választmányi gyűlésén.

Jelen voltak: Dr. Szentkláray Jenő apátkanonok, társ. tiszteletli tag, dr. Berkeszi István főtitkár, Cseh Lajos titkár, dr. Niamessny Mihály ügyész, Hilt Lajos pénztáros, Kovácsics Gyula, dr. Laky Mátyás, Patzner István, Lendvai Sándor, Gellér Béla főmérnök társ. választmányi és rendes tagok.

Miután úgy az elnök ö méltósága, mint a társ. igazgató akadályozva voltak a megjelenésben, a választmányi tagok felkérésére dr. Szentkláray Jenő tiszt. tag foglalta el az elnöki széket; szívélyes szavakkal üdvözlőlvén a megjelenteket, felhívja a társ. főtitkárt szokott jelentése megtételére.

Dr. Berkeszi István főtitkár jelenti, hogy bár 1904. november 30-án tartott a választmány ülést, de ez alkalommal esakis a muzeumot ért sajnálatos lopás ügyével foglalkozhatott a választmány, s így 1904 október 3. óta érdemleges választmányi ülés nem volt, e szerint ezúttal az okt. 3. óta előfordult társulati ügyekkel kell foglalkoznia és arról a gyarapodásról kíván számot adni, melyet az 1904. év három utolsó havában ért el a muzeum.

A főtitkár mindenekelőtt fájdalommal jelenti, hogy a társulat alapító tagjai közül 1903. okt. 3. óta a halál elragadta Vargits Imrét, Féger Ferencet és Timáry Bélát. Kegyeletes szavakat szentel emlékezetöknek s jelenti, hogy e halálesetek alkalmával az intézet épületére mindenkor kitűzette a gyászlobogót. A rendes tagok sorából is elhunyt Odor Samu, a társulatnak hosszú éveken át pénztárosa, továbbá Csurgay

Soma és dr. Jezovits Gyula. — A választmány elhunyt tagjai emlékének kegyelettel adózik. Vargits Imre, Féger Ferenc és Timáry Béla alapító tagok, valamint Odor Samu, a társulat egykori tisztviselője emlékét kegyelettel őrzi meg, emléküket jegyzőkönyvében is megörökíti, hátramaradt családtagjaikhoz pedig részvét-íratot intéz.

Társulati főtitkár bejelenti, hogy választmányunk egyik legkitünőbb tagját s muzeumi ügyeink kiváló harcosát, dr. Telbisz Károly polgármester urat ö Felsége magy. kir. udvari tanácsosává nevezte ki, Temesvár szab. kir. város törvényhatósága pedig polgármesterségének betöltött 20-dik éve alkalmából a város díszpolgárává választotta meg. — A választmány e jól megérdemelt kitüntetések alkalmából teljes meggyőződéssel osztzik a közörmöben és elhatározza, hogy dr. Telbisz Károly polgármester urat, társulatunk vál tagját külön átiratban fogja üdvözölni.

A társulati főtitkár ezután jelentést tesz a muzeumi gyűjtemények gyarapodásáról. E szerint részint vétel, részint csere és ajándék útján gyarapodott: a) a könyvtár 51, b) az oklevéltár 114, c) az érem- és bankógyűjtemény 1428, d) a régiségtár 300, vagyis összesen 1893 darabbal. — A választmány az adományozók mindenikének halás köszönetét fejezi ki, a társ. főtitkárnak pedig fáradságot nem kímélő buzgalmáért köszönetet mond.

Társulati főtitkár felolvassa a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének társulatunkhoz intézett következő leiratait: 790/1904, 865/1904, 957/1904, 979/1904, 52/1905 s a vall. és közokt. miniszternek a Jókay emlékügyében 1905. febr. 7-én kelt leiratait. (Lásd 1904. évi 59., 73. és 1905. évi 3., 10. 74/1904. és 8/1905. ikt. szám alatt.) Tudomásul vétetik.

Társulati főtitkár ismerteti elnökségünknek az orsz. főfelügyelőséghez intézett amaz átiratait, melyeket az 1904. évi államsegély felhasználásának tervezetéről, az 1904. évi államsegélyek felhasználásáról s muzeumunk 1905. évi szükségleteiről szólnak. — Jóváhagyólag tudomásul vétetik.

Főtitkár jelenti, hogy a társulati igazgató az elbocsájtott Nagy József muzeumi szolga helyébe 1904. december 15-től fogva Siklován Györgyöt alkalmazta muzeumi szolga minőségben, ki ez ideig jól megfelelt. — Tudomásul szolgál.

Társulati főtitkár jelenti, hogy az országos főfelügyelőség megküldte társulatunknak a Pongrác-féle gyűjtemény vételára törlesztésére az 1904. évre kiutalványozott 2000 koronát, mely a társulati pénztárba gyűmölösőzőleg elhelyeztetett. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Társulati főtitkár a muzeumi éremlopásnak az országos főfelügyelőséghez 1904. nov. 29 én 70. ikt. sz. a. tett bejelentése kapcsán felemlíti, hogy a temesvári királyi törvényszéknél 1904. december 30-án megtartott tárgyalás alkalmával az éremtolvaj, ifj. Nagy József, a volt muzeumi szolga fia beismerte, hogy ő követte el a lopást, még pedig 1904. július, augusztus és szeptember hónapok alatt, két álkülsőt készítettett; egyiket az irodában levő asztal fiókjához, másikat a képtárteremben levő, aranyakat tartalmazó szekrényhez, s így összesen mintegy 50—60 darab aranyérmet (tényleg 57 darabot) és néhány ezüstérmet lopott el, a melyeket legnagyobb részben Schatz Adolf temesvár-józsefvárosi ékszerésznek adott el, ki — állítása szerint — őt a lopásra felbújtogatta. A megtartott végtárgyaláson ifj. Nagy József éremtolvajt két évi fegyházra ítélte a törvényszék, Schatz Adolfot pedig, miután bűnös volta nem lett beigazolva, felmentette, vele szemben társulatunkat a polgári per útjára utasította, az ifj. Nagy Józsefnél talált, mintegy 100 korona ékszereket pedig — miután társulatunk jogigénye arra bejelentetett — bírói letébe helyezte. A szenvedett kár mintegy 1600—1800 koronára tehető. A Schatzra vonatkozó ítélettel szemben társulatunk ügyésze és a királyi ügyész is felebbezést jelentett be. — A választmány e sajnálatos éremlopás ügyében azt hatá-

rozta, hogy az ellopott érmek — a mennyire az csak lehetséges — visszaszereztesse, hogy ekként az ú. n. Ormós-féle éremgyűjtemény csonkítatlan maradjon. Erre a célra kívánna azért fordítani a Pongrác-féle éremgyűjtemény eladásából pénztárunkba jutott 516 korona összeget, a Nagy Józseftől lefoglalt érmek, illetőleg ékszerek árát és évenként bizonyos összeget mindaddig, míg a kár teljesen pótolva nem lesz.

Főtitkár jelenti, hogy 1904. december 31-én 76. sz. a. felterjesztetett az országos főfelügyelőségnek s a főfelügyelőség a Pongrác-féle gyűjtemény rendezéséről és felállításáról szóló eme leltárt és jelentést tudomásul vette s egyúttal jelezte, hogy a gyűjtemény állapotáról a főfelügyelőség szakmegbízottja az 1905. év nyarán fog a szükséges ellenőrző vizsgálat útján tájékozást szerezni. — Tudomásul szolgál.

Főtitkár jelenti, hogy az Első temesvári szeszégető és finomító részvénytársaság február 13-án kelt átiratával 20 koronát küldött társulatunk javára, mely a társulati pénztárba helyeztetett. — Köszönettel tudomásul vétetik.

Társulati főtitkár jelenti, hogy az 1904. év folytán belépőjegyekből és katalógusok árából 115 korona 80 fillér folyt be. — Tudomásul szolgál.

Főtitkár jelenti, hogy a Délvidéki Kárpát-Egyesület f. é. 53/1905. sz. a. b. terjesztette elnökségünkhöz az 1903. évi 500 korona néprajzi államsegély felhasználásáról szóló 1904. évi 77. sz. a. kelt jelentésünket jóváhagyólag tudomásul veszi, „a mi pedig a néprajzi gyűjtést illeti, a muzeum-társulat részéről mielőbb intézkedést kérek — írja e leírásban az országos főfelügyelőség — hogy a Délvidéki Kárpát-Egyesülettel tervezett és már tavaly életbe léptetett összeköttetés a néprajzi gyűjtés eredményes folytatása érdekében kellő formák között szabályoztassék, a mennyiben pedig ez utóbbi egyesületnél beállott személyi változás ez elé akadályt gördítene, a muzeum-társulat saját keretén belül gondoskodjék az e célra engedélyezett államsegély felhasználásáról, erre vonatkozó tervét jóváhagyás végett előzetesen benyújtva az országos főfelügyelőséghez. Megjegyzem, hogy a Délvidéki Kárpát-Egyesület részéről az 1903. évi államsegély felhasználásáról az előírt jelentés hozzánk be nem érkezett mind ez ideig. Tekintettel arra is, hogy a szóban forgó segély annak idején a muzeum-társulat részére lett engedélyezve, a tekint. Elnökségtől várom a szükséges intézkedéseket az iránt, hogy az államsegély miként történt felhasználása felől kellő módon tájékoztatva legyünk.“

A főtitkár az országos főfelügyelőségnek emez átirata kapasan előadja, hogy a Délvidéki Kárpát-Egyesületnek az 1903. évi 500 korona néprajzi államsegély felhasználásáról szóló jelentését és számadását, mely az országos főfelügyelőség fennebbi átiratával egyidejűleg érkezett társulatunkhoz, elnökségünk az országos főfelügyelőséghez jóváhagyás végett már felterjesztette (1905. évi 17. sz.). Egyben tudatva az országos főfelügyelőséggel azt is, hogy elnökségünk a Délvidéki Kárpát-Egyesület f. é. március 20-án kelt 19. számú átiratunkkal felhívta, hogy az 1904. évi, társulatunkhoz utal-

ványozott 300 korona néprajzi államsegély felhasználásáról szóló tervezetét az országos főfelügyelőséghez minél előbb terjeszse fel, mert a társulatunkon nyugvó felelősség miatt ez összeget csak a jóváhagyás után lehet az egyesületnek kiadnunk. — A választmány a tett intézkedéseket jóváhagyja annál is inkább, mert a Délvidéki Kárpát-Egyesületnél újabban beállott személyi változás biztosítékot nyújt társulatunknak, hogy a néprajzi államsegély a legcélszerűbb módon fog felhasználtatni. Minthogy pedig a néprajzi államsegélyből szerzett tárgyak gondos megőrzése az országos főfelügyelőség által társulatunk feladatává tétetett, a választmány Cseh Lajos társulati titkárt bízta meg, hogy társulatunk nevében a felügyeletet azok felett gyakorolja.

Főtitkár indítványára a választmány elhatározza, hogy a „Mintalapok iparosok és ipariskolák számára“ című füzetes vállalat 1905. évi évfolyamára 20 koronával előfizet.

Főtitkár előterjeszti a Magyar Numizmatikai Társulat kérvényét, hogy az évi tagsági díjat legalább 10 koronára emelje fel. — A választmány elhatározza, hogy a Numizmatikai Közönyre évi 10 koronával fog előfizetni.

Főtitkár előterjeszti az Első magyar általános biztosító társaság temesvári főügynökségének ajánlatát a társulat muzeumában levő tárgyaknak betöréses lopás elleni biztosítása tárgyában. — A választmány elvileg nincs ellene a biztosításnak, de betöréses lopás ellen csak az értékesebb tárgyakat látná jónak biztosítani; elnök ö méltósága távollétében azonban kötelező határozatot ezúttal nem hoz.

Főtitkár előterjeszti az 1905. évi régészeti ásatások ügyét. — A választmány elhatározza, hogy első sorban a temesmegyei Nagyfalú határában levő bronzkori őstelepen kíván ily régészeti ásatást végeztetni, annak vezetésére Milleker Bódog társ. tagot kéri fel, s ha a telektulajdonosok beleegyezését megnyerjük, ez ásatások költségeire 250—300 koronát szavaz meg az 1905. évi államsegély terhére; ha pedig az államsegély az ásatások megkezdéseig még nem volna kiutaltványozva, ez összeget a társulat a saját pénztárából előlegezi. Másodsorban a torontálmegyei csókai neolithkori telepen kívánna ásatást foganatosítani. Erre nézve a választmány azt határozza, hogy az ottani birtokosok: Léderer Arthur és Károly kéressenek fel, hogy úgy tudományos, mint hazaifas szempontból ezt magokra vállalják, vezetésére pedig az ottani r. k. plebános volna felkérendő.

Főtitkár jelenti, hogy Temesmegye alispáni hivatala beküldött hozzá négy darab bronzkori arany, huzalos láncszemet, melyet Uibner János az alliosi határban szántás alkalmával 1903. novemberében talált; a négy darab $15\frac{1}{2}$ gramm s nyers aranyértéke 46 korona 50 fillér, felvilágosítást kérve, hogy megszerzése muzeumunk számára óhajtható-e? Főtitkár e négy darab arany huzalos láncszemért a találónak 56 korona 50 fillért ajánlott fel, s miután ez árért a találó hajlandónak ajánlkozott azt muzeumunknak átengedni, az 56 korona 50 fillért Uibner János találónak ki is fizette. — A választmány a vételt jóváhagyja.

Főtitkár bejelenti, hogy Cseresnyés Jenő főmérnök, Herczeg Árpád áll. főgymn. tanár, Protovin Géza és Lindner Armin városi tanácsos bejelentették kilépésüket a társulathól. — A választmány Cseresnyés Jenő, Herczeg Árpád és Protovin Géza lemondását, a mennyiben újabb felkérés után is ragaszkodnának abhoz, kénytelen lenne tudomásul venni, mert szabályszerűen történt lemondásuk, Lindner Armin lemondását azonban nem fogadhatja el, mert belépése óta nem telt el a szabályszerűen megszabott három év.

A főtitkár ajánlatára a választmány a társulat rendes tagjaiul 1905. januártól kezdőleg megválasztja: dr. Kovács Sándor semináriumi tanárt, Temesvárot. Klein Zsigmond kereskedőt, Deutsch Arnold kereskedőt, dr. Goldmann Fülöp ügyvédet és Farkas Sándort, Szentestről.

Társulati főtitkár előterjeszti az 1905. évi költségvetés előirányzatát; a választmány elhatározza, hogy a következő költségvetési előirányzatot terjeszti a közgyűlés elé jóváhagyás végett:

I. Kiadások az 1905. évben.

K. f.

1. Az Értesítő I. és II. füzeté, illetőleg annak III. és IV. füzeté helyett a Milleker-féle Délmagyarország régiségleleteinek újabb Repertoriuma c. munka nyomdai költsége	800.—
2. Nyomtatványokra	100.—
3. Írószerekre	20.—
4. Kisebb kiadások	10.—
5. Szolga fizetése	600.—
6. Másodszolga jutalomdíja	40.—
7. A gyűjtemények tűzkár elleni biztosítása 1905 jun. 2-től 1906 jun. 2-ig	100.—
8. Fűtés és világítás	100.—
9. A főtitkár tiszteletdíja	800.—
10. A titkár tiszteletdíja	400.—
11. A pénztáros tiszteletdíja	200.—
12. Az Értesítő és a Repertorium íróinak tiszteletdíja	600.—
13. A szolga egyenruhája	70.—
Vagyis az összes kiadás	3930 kor.

II. Bevételek.

1. A törzsvagyon kamatai	2884.—
2. A 125 rendes tag tagsági díja	1250.—
3. Belépti díjakból	120.—
4. Adomány	20.—
Vagyis az összes bevétel	4274 kor.
melyből levonva a kiadást	3930 krt.
Marad a többlet	344 kor.

mely összeget a választmány részint előre nem látható költségek fedezésére, részint a gyűjtemények gyarapítására kíván fordítani. — A főtitkár utasítatik, hogy a választmány nevében e költségvetési tervezetet terjeszse a közgyűlés elé elfogadás végett.

A főtitkár kéri a választmányt, hogy az 1904. évi pénztári számadás megvizsgálására egy háromtagú bizottságot válasszon. — A választmány az 1904. évi pénztári számadást megvizsgáló bizottság elnökévé Kabdebó Gergely társ. igazgatót, rendes tagjaivá pedig Kovácsics Gyula és dr. Laky Mátyas választmányi tagokat választja meg s a bizottsági tagokat felkéri, hogy a pénztári számadásról szóló jelentését a közgyűlésnek írásban is előterjeszteni szíveskedjék.

Főtitkár jelenti, hogy miután dr. Vargits Imre és Féger Ferenc elhunytával az alapító tagok sorából választott két választmányi tagsági hely üresedett meg, a választmány intézkedjék az alapítók sorából választandó tagok ajánlása ügyében. — A választmány elhatározza, hogy a közgyűlés előtt közvetlenül egy negyedórával zárt választmányi ülést tart s ekkor állapítja meg, hogy kiket ajánljon a közgyűlésnek megválasztás végett.

Az előbbieket kapcsán a főtitkár kéri a választmányt, hogy határozza meg az 1905. évi társulati rendes közgyűlés napját és tárgysorozatát. — A választmány beható tárgyalás után pontról-pontra megállapította a közgyűlés tárgysorozatát, a közgyűlés idejéül pedig 1905. évi május hó 14-nek d. e. 10½ óráját tűzte ki, melynek szabályszerű kihirdetésével a társulati főtitkárt bízta meg.

Főtitkár ajánlja a választmánynak, hogy tekintve ama nagy érdemeket, a melyeket a tudomány, a művészet ápolása és fenntartása terén a temesvári születésű Herz Miksa bey, a kairói arab muzeumok igazgatója, a M. Tud. Akadémia kültagja s a Ferenc József-rend lovagja szerzett, a közgyűlésnek a választmány által ajánltassék társulati tiszteleti taggá megválasztás végett. — A választmány elhatározza, hogy Herz Miksa beyt, városunk szülöttét, társulati tiszteleti taggá megválasztás végett a közgyűlésnek ajánlani fogja s a választmány eme határozatának a közgyűlésen leendő előterjesztésével és indokolásával a társulati főtitkárt bízza meg.

A felolvasás írója, Milleker B., meg nem jelenhetvén, helyette a társ. főtitkár olvasta fel ily című értekezését: „A vattinai őstelep figurális agyagalkotásai.“ — A választmány figyelemmel hallgatta meg az érdekes előadást; érette a szerzőnek köszönetet szavazott, a dolgozat pedig az Értesítőben fog kinyomtatni.

Elnöklő dr. Szentkláray Jenő apát-kanonok és társulati tiszteleti tag a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Laky Mátyás választmányi tagot kérvén fel s a megjelenteknek köszönetet mondva érdeklődésükért, az ülést berekesztette.

K. m. f.

Elnöklő tiszteleti tag:

Dr. Szentkláray Jenő.

Jegyezte:

Dr. Berkeszi István,
társ. főtitkár.

Hitelesítő:

Dr. Laky Mátyás.

IV. Huszadik évi (új, XX.) rendes közgyűlés 1905. évi május hó 14-én.

Jegyzőkönyv.

mely felvétellett Temesvárott, a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulatnak saját helyiségében 1905. évi május hó 14-én megtartott XX. évi rendes közgyűlésén.

Jelen voltak: Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán úr, társ. elnök, Kabdebó Gergely orsz. képviselő, társ. igazgató, dr. Berkeszi István társ. főtitkár, Cseh Lajos társ. titkár, Hilt Lajos társ. pénztáros, Kovácsics Gyula, dr. Laky Mátyás, dr. Telbisz Károly, dr. Löwy Mór, dr. Breuer Armin, Derera Izrael, Lendvai Sándor, választmányi, Lendvai Miklós, Bellai József, dr. Szőke József, Troszt József, Tóth Ferenc, Ardelean György, Privorszky Alajos, Vargha György, Lovas Imre rendes tagok és vendégek és több hírlapió.

Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán, társulati elnök úr megnyitva a közgyűlést, szívélyes szavakkal üdvözlí a társulati tagokat és felhívja a főtitkárt az évi jelentés megtételére.

Dr. Berkeszi István társulati főtitkár felolvassa jelentését, mely számot ad a társulat beléletében az 1904. év folyamán nyilvánult szellemi működésről és a muzeum számára ugyanazon idő alatt befolyt adományokról, vételekről, esérékről és a választmány működéséről. (Lásd a jelentést a 98—121. lapokon.) — A közgyűlés a főtitkár jelentését tudomásul veszi és elhatározza, hogy az a társulati Értesítőben egész terjedelmében közzététessék. Továbbá a jelentésben foglalt indítványokat, hogy t. i. az egyes

gyűléseken felolvasott dolgozatok szerzőinek, a muzeumi gyűjtemények megajándékozójának, továbbá azoknak, kik egyes csoportok gyűjtését magokra vállalták, a közgyűlés jegyzőkönyvileg is köszönetet mond és elhatározza, hogy a köszönet felirat alakjában is közöltessék:

1. a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszteriummal,
2. a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségével.

Mély részvétet fejezi ki a közgyűlés az 1904. év folyamán elhunyt dr. Vargits Imre, Féger Ferenc és Timáry Béla alapító és Odor Samu egykori társulati pénztáros halála felett és elhunyt tagjai emléket jegyzőkönyvében is megörökíti

Elnök ő méltósága indítványozza, hogy tekintetbe véve ama fáradságtalan munkásságot, melyet a társulati főtitkár a múlt év folyamán is kifejtett, a közgyűlés jegyzőkönyvileg is fejezze ki neki köszönetét. — A közgyűlés hozzájárul elnök ő méltósága indítványához és Dr. Berkeszi István társulati főtitkárnak jegyzőkönyvileg is köszönetet mond buzgólkodásáért.

Dr. Laky Mátyás állami főreáliskolai igazgató meleg szavakkal jellemzi amaz odaadó buzgóságot, melylyel elnök ő méltósága és Kabdebó Gergely társulati igazgató, sokoldalú elfoglaltságuk mellett is a társulati ügyeket vezetik; indítványát a közgyűlés lelkes éljenzéssel egyhangúlag elfogadta és elnök ő méltóságának, valamint Kabdebó Gergely társulati igazgatónak hálás köszönetét fejezte ki a lefolyt évben a társulati ügyek vezetésében tanúsított fáradozásaikért.

Elnök ő méltósága a társulati igazgató nevében is köszönetet mond a közgyűlés elismeréseért és igéri, hogy ezentúl is arra fog törekedni, hogy a muzeumi épület ügyében megindult mozgalom minél előbb kellő eredményt mutasson fel.

A tárgysorozat 3. pontja értelmében következett dr. Szőke József tanár, társ. tag felolvasása: Hol állott a temesvári vízitorony? — A közgyűlés feszült érdeklődéssel hallgatta meg az értekezést, és érette a szerzőnek köszönetet mondott és egyúttal elhatározta, hogy az a társulati Értesítőben egész terjedelmében közzététessék.

Hilt Lajos társulati pénztáros előrjeszti a társulat jelenlegi vagyoni állapotáról szóló jelentését, mely szerint a társulati vagyon jelenlegi összértéke 64.567 kor. 93 fillér; ebből készpénz 57 korona 73 fillér, takarékpénztári betétek 64.058 korona 60 fillér, értékpapirokban van 400 korona, ékszerekben 51 korona 60 fillér. — A közgyűlés a pénztári jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi.

A tárgysorozat 5. pontja értelmében felvetetett az 1904. évi pénztári számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése, melynek értelmében a kiküldött bizottság az 1904. évi pénztári számadásokat és a pénztár állapotát részletesen megvizsgálván, úgy a könyvvitelt, mint a pénzkezelés alatt levő vagyon állapotát kifogástalanul rendben találta. — A közgyűlés a bizottság jelentését tudomásul veszi; a bizottság tagjainak, névszerint Kabdebó Gergely társulati igazgatónak, mint a bizottság elnökének és Kovácsics Gyula s dr. Laky Mátyás bizottsági tagoknak szíves fáradozásukért jegyzőkönyvileg köszönetet mond és határozatként kimondja, hogy Hilt Lajos pénztároshoz az 1904. évi pénztári kezelésre nézve a felmentvényt a szokásos feltételek fenntartása mellett megadja, buzgó közreműködéseért pedig köszönetet szavaz, miről Hilt Lajos társulati pénztárost jegyzőkönyvi kivonat alakjában is értesíttetni határozta.

A társulati főtitkár előterjeszti az igazgató választmányának 1905. évi 22. szám alatt hozott határozatát, melylyel a következő költségvetési tervezetet terjeszti a közgyűlés elé jóváhagyás végett.

I. Kiadások az 1905. évben.

K. f.

1. Az Értesítő I. és II. füzeté, illetőleg annak III. és IV. füzeté helyett a Milleker-féle Délmagyarország Régiségleleteinek újabb Repertoriuma című munka nyomdai költségeire	800.—
2. Nyomtatványokra	100.—
3. Írószerekre	20.—
4. Kisebb kiadások	100.—
5. Szolga fizetése	600.—
6. Másodszolga jutalomdíja	40.—
7. A muzeum gyűjteményeinek tűzkár elleni biztosítása 1905 jun. 2-től 1906 június 2-ig	100.—
8. Fűtés és világítás	100.—
9. A főtitkár tiszteletdíja	800.—
10. A titkár tiszteletdíja	400.—
11. A pénztárnok tiszteletdíja	200.—
12. Írói tiszteletdíjak	600.—
13. A szolga egyenruhája	70.—
Vagyis az összes kiadás	3930.—

II. Bevételek.

1. A törzsvagyon kamatai	2884.—
2. A 125 rendes tag tagsági díja	1250.—
3. Belépti díjakból	120.—
4. Adomány	20.—
Vagyis az összes bevétel	4274.—
Melyből levonva a kiadást	3930.—
Marad a többlet	344.—

A közgyűlés a költségvetést egész tértelmedében elfogadja s a 344 kor. feleslegre nézve elhatározza, hogy az részben a gyűjtemények gyarapítására, részben az előre nem látható költségek fedezésére fordíttassék.

Társulati főtitkár előterjeszti az igazgató választmány javaslatát, hogy az 1904. év folytán elhunyt választmányi tagok helyébe a közgyűlés az alapító tagok sorából két új választmányi tagot válasszon. — A közgyűlés a választmány javaslata alapján dr. Petruss József rendes tagot, mint az Első Temesvári Takarékpénztár igazgatóját és Vest Ede lovag udvari tanácsost, mint a Temesvári Takarékpénztár igazgatóját, a társulat választmányi tagjaivá megválasztja.

Dr. Berkeszi István társulati főtitkár előterjeszti a választmány indítványát, hogy tekintetbe véve amaz érdemeiket, melyeket városunk szülötte — Herz Miksa bey — a kairói arab muzeum igazgatója a tudományok terén szerzett, s a melyekkel a külföldön nemcsak magának, hanem szülőhazájának is közbeesülést és tiszteletet vívott ki: őt a közgyűlés társulatunk tiszteletbeli tagjának válassza meg. — A közgyűlés a választmány indítványát örömmel teszi magáévá és tekintettel úgy a tudományok terén szerzett nagy érdemeire, mint ama benső viszonyra is, mely a kiváló férfiút városunkhoz fűzi, Herz Miksa beyt társulatunk tiszteletbeli tagjává megválasztja.

Elnök ő méltósága a jegyzőkönyv hitelesítésével Kovácsics Gyula és Lendvai Miklós választmányi tagokat bízván meg, miután a megjelenteknek szíves köszönetet

mondott érdeklődésükért, az ülést 11³/₄ órákor berekesztette. — A közgyűlés elnök ő méltóságát lelkesen megéljenzi.

K m. f.

Molnár,
társulati elnök.

Jegyezte :
Dr. Berkeszi István,
társulati főtitkár.

Hitelesítjük :

Kovácsics Gyula.

Lendvai Miklós.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum- Társulat az 1905. év derekán.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői **Dessewffy Sándor**, esanádi püspök, val. belső titkos tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: *Parnói Molnár Viktor dr.*, Temesvármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, az országgyűlés főrendiházának tagja, a Lipóttrend lovagja, Temesvárott.
Igazgató: *Kabdebo Gergely*, orsz. képviselő.
Főtítkár: *Dr. Berkeszi István*, állami főrealisk. tanár, Temesvárott.
Titkár: *Cseh Lajos*, főgymn. tanár, Temesvárott.
Ügyész: *Dr. Niamessny Mihály*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.
Pénztárnok: *Hilt Lajos*, pénzügyi számvizsgáló, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

- Állami főrealiskola, Temesvárott.
Báró Baich Milán, nagybirtokos, Budapesten.
Derera Izrael, nagykereskedő, Temesvárott.
Gáll József, főrendiházi tag, Lukarecen.
5 Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen.
Jeszzenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.
Németh József, felsz. püspök, esanádi nagyprépost, Temesvárott.
Róm. kath. főgymnasium, Temesvárott.
Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
10 Temesvári Első Takarékpénztár.
Temes vármegye közönsége.
Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

- Dr. Breuer Ármin, megyei főorvos, Temesvárott.
Deschán Achill, tiszt. tag, Temesvárott.
Dragoneszku Döme, miniszt. tanácsos, orsz. képviselő.
Dr. Engels János, kanonok, Temesvárott.
5 Hemmen Ferenc, prépost kanonok, pápai praelatus, Temesvárott.

- Kovácsics Gyula, vmegyei árvászéki elnök, Temesvárott.
 Lendvai Sándor, az „Első magy. ált. biztosító-társaság“ vezértitkára, az aradi
 Kölcsey-egyesület alelnöke, Temesvárott.
 Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.
 Dr. Meskő Béla, városi tanácsos és árvászéki ülnök, Temesvárott.
 10 Nagy György, kir. tanácsos, Temesvárott.
 Patzner István, szentszéki ülnök, tiszt. tag, Temesvárott.
 Steiner Ferenc, orsz. képviselő, Temesvárott.
 Dr. Telbisz Károly, m. kir. udvari tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgár-
 mestere és díszpolgára, a III. oszt. vaskorona-rend lovagja, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) Alapító tagok.

- Néhai Babusnik Ágoston, nagykereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő,
 a Ferencz-József-rend lovagja és az aranykorona érdemkereszt tulajdonos,
 Temesvárott, † 1895.
 Baich Milán báró, nagybirtokos, Budapest.
 Néhai Báró Baich Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend
 középkeresztje, Varadián, Temesvármegyében. † 1897.
 Bay Ilona, nagybirtokos, Csarodán.
 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Baich cége, Bécsben, Kolowrat-kör 9. szám.
 Néhai lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
 Brankovics György, karlócai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlócán.
 Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő,
 Szkulyán, Temesvármegyében.
 Néhai Bonnáz Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt.
 lovagja. † 1889.
 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
 Gróf Csekonicus Endre, v. b. t. tanácsos, a magyar vörös-kereszt-egyesület elnöke,
 nagybirtokos Zombolyán, Torontálmegyében.
 Néhai Gróf Csekonicus János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
 Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
 Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, csanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat
 védnöke.
 15 Dettai Takarékpénztár, Dettán.
 Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
 Néhai buzási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai
 elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
 Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
 Néhai Féger Ferenc, nagybirtokos, Mercyfalván, Temesvármegyében, † 1905. jan. 28.
 20 A r. kath. főgymnasium, Temesvárott.
 Az állami főreáliskola, Temesvárott.
 Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
 Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
 Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukarecen, Temesvár-
 megyében.
 25 Néhai Gorove István, volt m. kir. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipót-
 rend nagykeresztje, † 1881. május 31.
 Gorove János, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
 Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
 Gorove László, Budapest.
 Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
 30 Néhai Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében, † 1900.
 Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., † 1891.
 Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
 Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Gertenyesen.
 Néhai Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. kir. igazságügyminiszter.
 35 Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
 Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
 Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1895.
 Néhai Králik János, borkereskedő és városi képviselő, † 1884.

- Néhai Králitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipótrend vitéze, † 1903.
- 40 Néhai Korbonics János, tb. esperes, nyug. főgymn. tanár, † 1888.
- Néhai Kümmer Henrik János, nagyváradai L. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vaskoronarend vitéze, † 1890.
- Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
- Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistván, Temesvármegyében.
- Néhai Massjung József, birtokos.
- 45 Néhai Mihalovics József, bíbros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipótrend nagykeresztese, stb., † 1891.
- Németh József, esanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
- Néhai Dr. Niamessny Gyula, ügyvéd, Temesvárott, † 1904.
- Néhai **Id. Ormós Zsigmond**, a Társulat alapítója és legbökezeübb megajándékozója, † 1894. november 17-én.
- Panesova törvényhatósági joggal felruházott város.
- 50 Néhai Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott, † 1902. jul. 14.
- Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
- Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ilgénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos özvegye, † 1884-ben.
- Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
- Néhai Dr. Schlauch Lőrinc, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradai megyés püspök, a Szt.-László-Társulat védnöke, Nagyváradon, † 1902. jul. 10.
- 55 Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
- Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvárott.
- A Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
- A Temesvári Első Takarékpénztár.
- Temesvármegye közönsége.
- 60 Temesvár szab. kir. város közönsége.
- Néhai Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1905.
- Néhai Dr. Vargies Imre, nagybirtokos, Szinerszeg, Temesvármegyében, † 1904. nov. 25.
- Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
- Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881.
- 65 Weltkugel Gyula, birtokos.
- Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
- Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Ujfalú.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Deschán Achill, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
- Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
- Dr. Fraknói Vilmos, arbei vál. püspök, szegzárdi apát, nagyváradai kanonok, a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a M. Tud. Akad. r. t. és alelnöke, Budapest.
- Hampel József, egyetemi tanár, m. kir. udvari tanácsos, a M. N. M. régiségtárának igazgatója, Budapest.
- 5 Herz Miksa bey, a kairói arab muzeum igazgatója, Kairóban.
- Patzner István, l. választmány.
- Radics Jenő, miniszter tanácsos, orsz. képviselő, az Orsz. Iparműv. Muzeum igazgatója, Budapest.
- Szalay Imre, miniszter. tan., a M. Nemz. Muzeum igazgatója, a Szent István-rend lovagja, Budapest.
- Dr. Szentkláray Jenő, apát, esanádi kanonok, a M. T. Akadémia lev. tagja, Temesvárott.
- 10 Dr. Wosinszky Mór, apát-plébános, a M. T. Akadémia lev. tagja, Szegzárdon.

a) Évdíjas tagok.¹⁾

a) Magyarországon. Temesvár.

*Ardeleán György, nyug. városi alügyész.

Állami főgymnasium.

Állami felsőbb leányiskola.

¹⁾ A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve l. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

- Bellai József, városi közgyám, tb. városi tanácsos.
- 5 Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár, c. igazgató.
Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.
Berky Gusztáv, áll. főreáliskolai tanár.
Dr. Bider Vilmos, kórházi tb. főorvos.
Dr. Bleyer Izso, ügyvéd.
- 10 Dr. Breuer Ármín, l. választmány.
Brettner Ernő.
Cseh Lajos, l. tisztikar.
Délvidéki Casinó.
Dénes Károly, segédtanfelügyelő.
- 15 Deutsch Arnold, kereskedő.
Dragoneszku Döme, l. választmány.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Farkas János, áll. főreálisk. tanár.
Ferch Mátyás, theologiai tanár.
- 20 Fodor Ödön, nyug. kir. járásbíró.
Dr. Fülöp Béla, ügyvéd.
Gellér Béla, főmérnök.
Gerdánovits Sándor, ítélőtáblai bíró.
Glasz János, nyug. megyei főlevéltárnok.
- 25 Dr. Goldmann Fülöp, ügyvéd.
Gräf János, ipariskolai tanár.
Hilt Lajos, l. tisztikar.
Hemmen Ferenc, l. választmány.
Jankovits Vidor, tanfelügyelőségi tollnok.
- 30 Jörg Endre, kir. alügyész.
Kabdebo Gergely, l. tisztikar.
Kovácsics Gyula, l. választmány.
Klein Zsigmond, kereskedő.
Dr. Kovács Sándor, theol. tanár.
- 35 Krausz Adolf, mérnök.
Laskó Ernő, városi levéltári segéd.
Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Lendvai Sándor, l. választmány.
Lindner Armin, városi tanácsos.
- 40 Lovas Imre, áll. főgymn. tanár.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
Magony József, főgymnasiumi tanár.
Malenicza János, lovag.
Marx Lajos, megyei árvászéki ülnök.
- 45 Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Mészáros Jenő, áll. tanítóképezdei tanár.
Nagy György, l. választmány.
Nagy László, szab. kir. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Neuhaus Ernő, magán-vállalkozó.
- 50 Dr. Niamessny Mihály, megyei alügyész, tb. főügyész.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
Prepeliczay Ödön, főszolgabíró.
*Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
- 55 Dr. Schönvitzky Bertalan, áll. főgymn. igazgató.
Dr. Singer Jakab, főrabbi.
*Steiner Ferenc, l. választmány.
Sternthal Salamon, birtokos.
Stümm Adolf, főispáni titkár.
- 60 Stippel Fábán, szab. kir. temesvár-városi nyug. közgyám.
Szaboleska Mihály, ev. ref. lelkész.
Dr. Szigeti Henrik, törvényszéki orvos.
Dr. Szóke József, áll. főgymn. tanár.
Belvárosi „Társas-kör”.
- 65 Dr. Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.

- Tökés István, megyei aljegyző.
Tóth Béla, könyvkereskedő.
Tóth Ferenc, városi levéltárnok.
70 Traila György, g. kath. lelkész.
*Várnay Ernő, ügyvéd.
Dr. Vértés Adolf, ügyvéd.
Vimmer Imre, megyei tisztviselő.
Vimmer József, megyei aljegyző.
75 Wickl Gyula, gazdasági vándortanár.
Wittenberger Antal, pápai kamarás, csanádegyh. kanonok.

Borsodmegye.

Br. Radvánszky Béla, koronaőr, val. b. t. tan., S.-Kaza.

Csanádmegye.

Kayzer Lajos, plébános, Makón.
Sulyok István, plébános, Csanád-Apácza.

Csongrádvármegye.

Farkas Sándor, Szentes.
*Pálffy Ferenc, kir. tanácsos, Szeged.
Varga Ferenc, apát-plébános, Szeged.
*Dr. Despinits Péter, kir. táblai bíró, Szeged.

Hevesmegye.

Boldizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörényvármegye.

- Bach Ferenc, birtokos, Zsidóvár.
Bésán Mihály, kir. közjegyző, Lugos.
Boros János, gör. kath. kanonok, Lugos.
Mihalik Sándor, polgáris k. igazgató, Orsova.
5 Dr. Turchányi Tihamér, áll. főgymn. tanár, Lugos.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnvármegye.

Huszár József, posta-távirdatiszt, Budapest.
Perényi Adolf, I. ker. áll. főgymn. tanár, Budapest.
Téglás Gábor, c. főigazgató, Budapest.

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortvyai Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

- Böhm Lénárt, Fehértemplom.
Eisenkolb Aurél, Lippa.
Fehértemplomi állami főgymn. önképzőköre.
Gálffy István, jegyző, Liget.
5 Gerda Aurél, nyug. jegyző, Kiszető.
*Góczy Mátyás, c. kanonok, plebános, Gyarmatha.
Hellner Armand, ügyvéd, Buziás.
Kalitovics Lőrinc, gyáros, Károlyfalva.
Lazarevics Fedor, nagybirtokos, Nagy-Szredistye.
10 Milleker Bódog, elemi néptanító, a „Verseci Városi Múzeum“ őre, Versec.

- Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Vinga.
*Raácz Kálmán, jegyző, Német-Bencsek.
*Raácz Pál, nyug. jegyző, Saágh.
Dr. Schäffer Ernő, orvos, Kiszetó.
15 Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.
Török Zsigmond, jegyző, Iktár.
*Véber Agoston, plébános, Szakálháza.
Verseci áll. főreáliskola.
Verseci Városi Muzeum.

Tolnavármegyében.

Brummel Gyula, áll. állatorvos, Paks.

Torontálvármegye.

- *Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója Zsombolya.
Farkass Gusztáv, esperes-plébános, Német-Ösalád.
*Kassics Károly, c. kanonok, plébános, Bogáros.
Miku Emil, gör. kel. lelkész, Kécsa.
5 Miskovits János, tanító, N-Kikinda.
Reinlein József, plébános, Sándorháza.
Kisléghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagykömlös.
Vozáry János, kir. törvényszéki elnök, Pancsova.

Trencsénmegye.

Galiszter Antal, m. kir. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Túrócmege.

Berecz Gyula, kir. tanfelügyelő, Túróc-Szt.-Márton.

Veszprémvármegyében.

Dr. Baróti Lajos, B.-Almádi.
Friedreich Endre, kath. főgymnasiumi tanár, Veszprém.

b) Külföld.

Oroszország.

Syrku Polychronius, egyetemi tanár, Szent-Pétervár.

b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat tagjairól 1904. végén.

a) Alapító	67
b) Tiszteletbeli	10

c) Évdíjastagok.

a) Magyarországon.

Temesvár szab. kir. város területén	75
Borsódmegyében	1
Csanádmegyében	2
Csongrádmegyében	4
Hevesmegyében	1

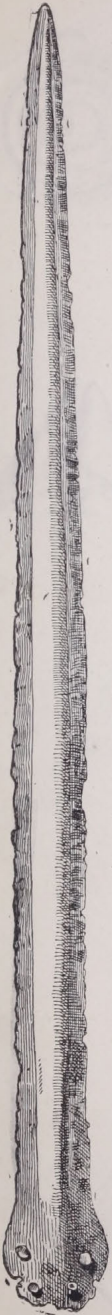
Krassó-Szörénymegyében	5
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kúnmegyében	3
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	19
Tolnamegyében	1
Torontálmegyében	8
Trenesénmegyében	1
Túrócsmegyében	1
Veszprémmegyében	2

b) *Külföldön.*

Oroszországban	1
Összesen	202

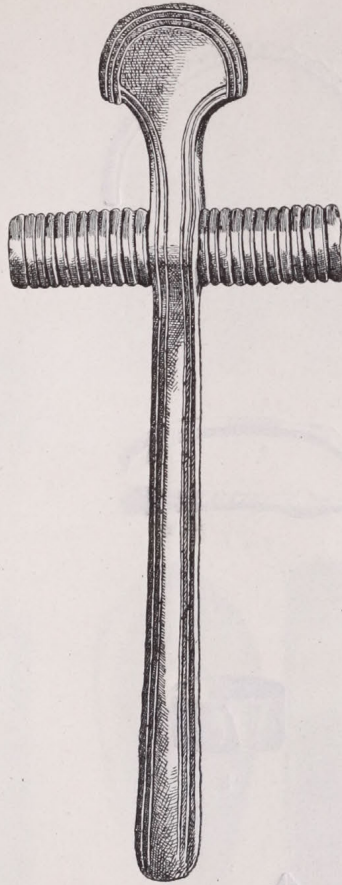

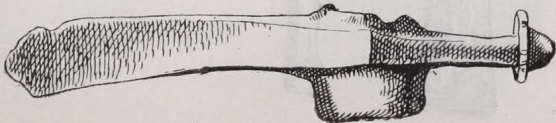
1

2

3 a b

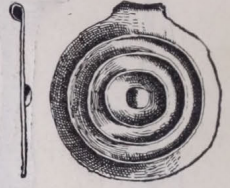
4 a b

1

5

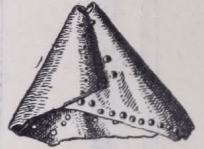
7 a b

2 a b

6

8

3

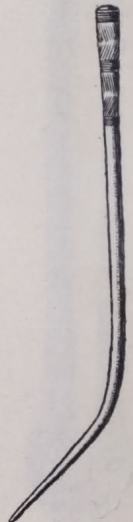
10

4

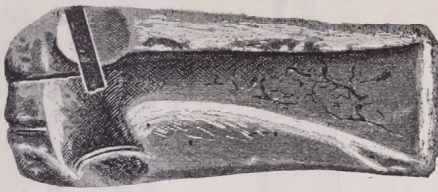
9

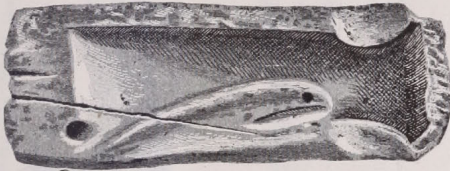
11

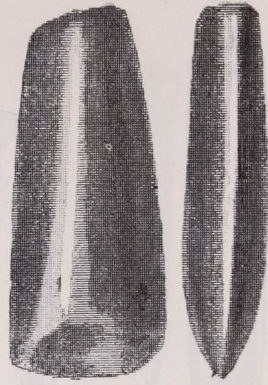
III

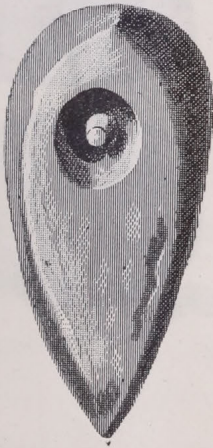
1 a

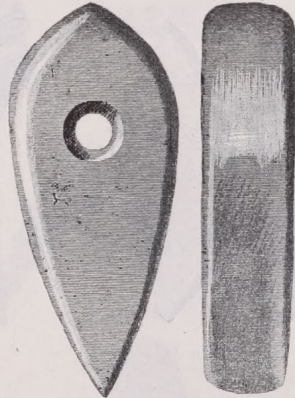
1 b

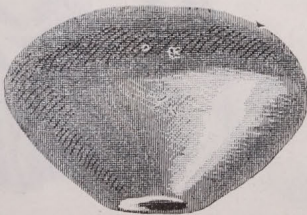
2 a b

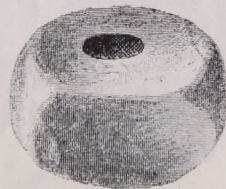
3 a b

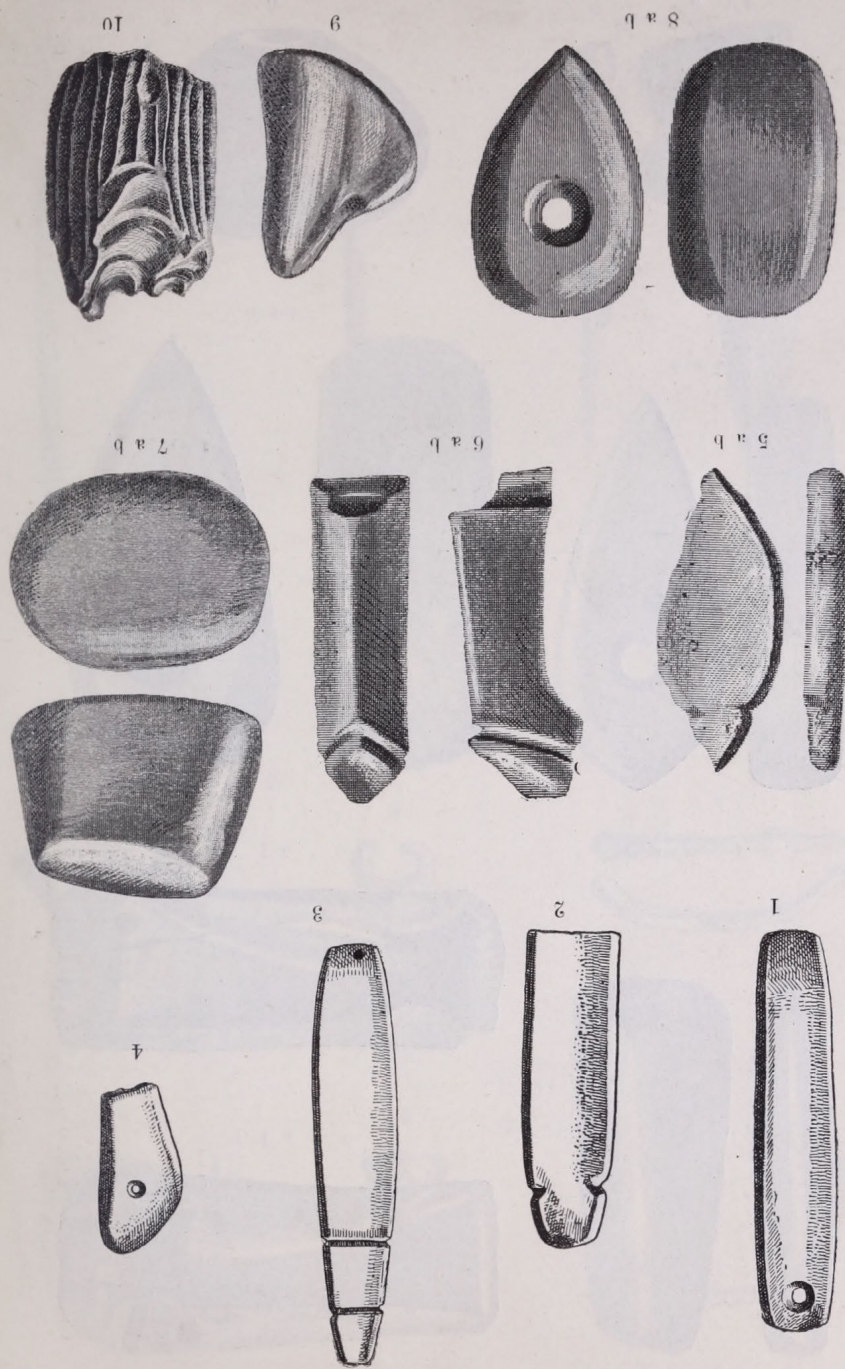
4 a b

5

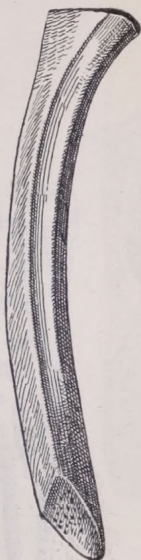
6

1

2

3

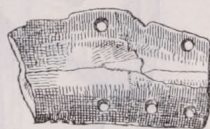
4

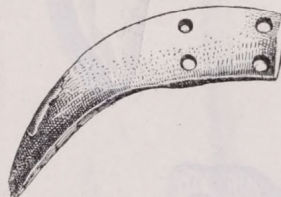
5

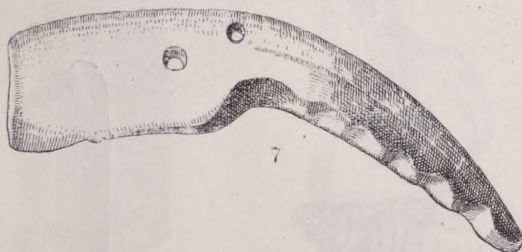
6

9

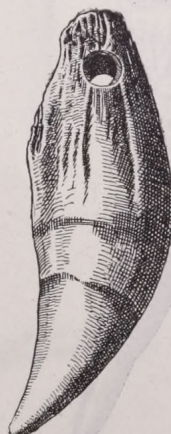
10

7

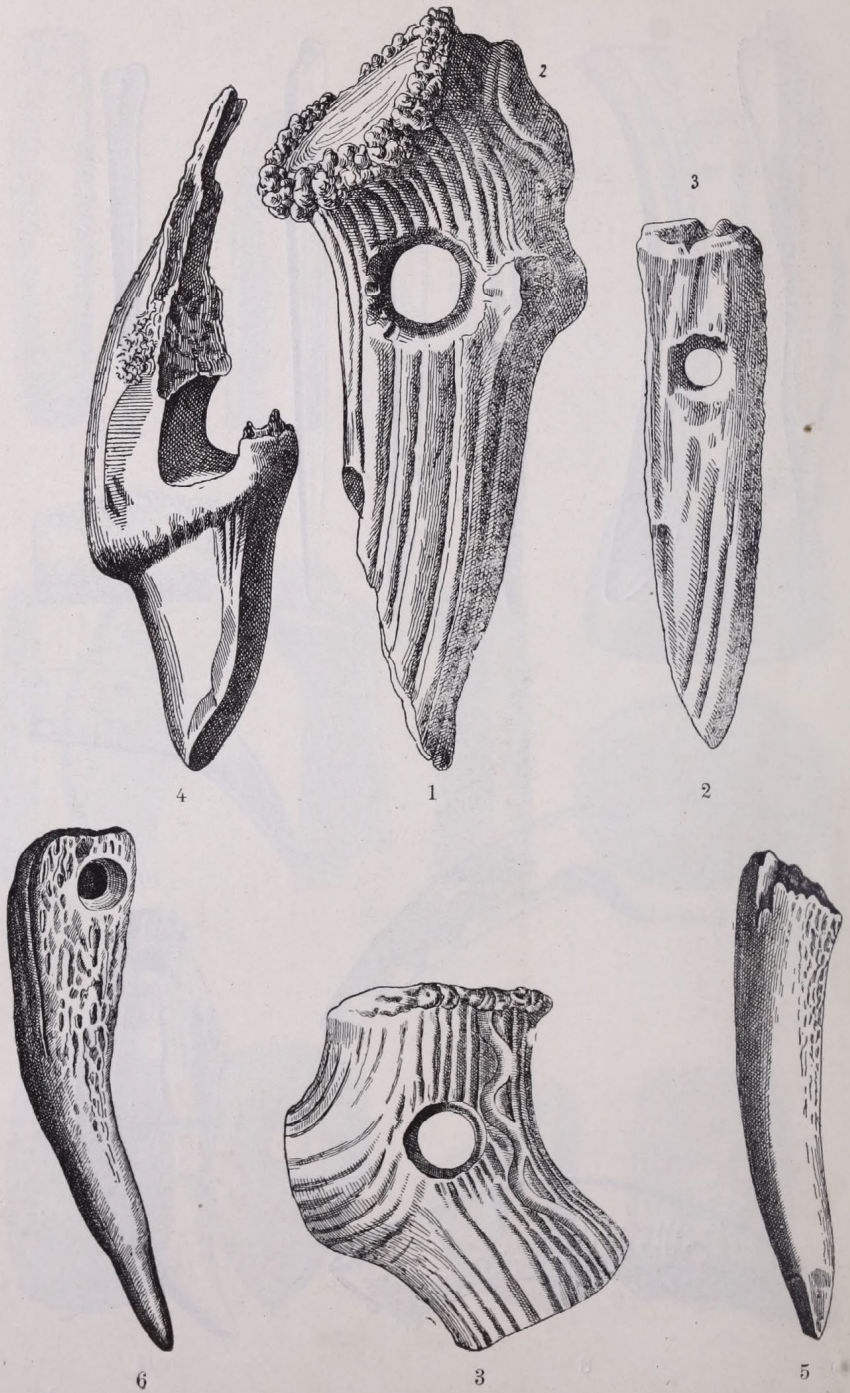

8

11

VI

VII

4

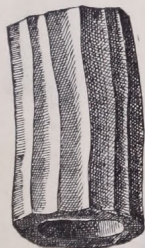
1 a b

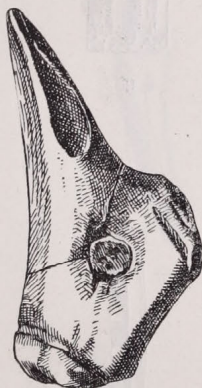
2

3

7

6

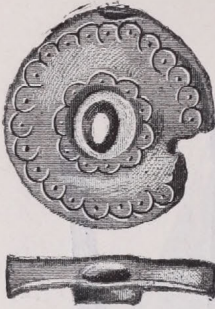

8

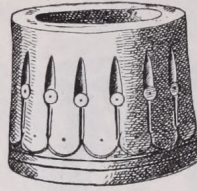

5

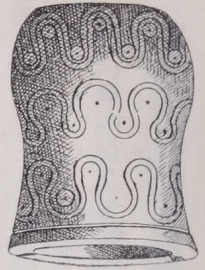
VIII

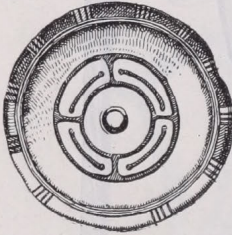
1 a b

4

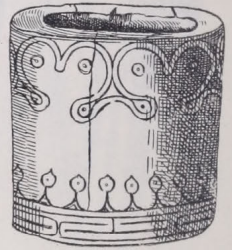
5

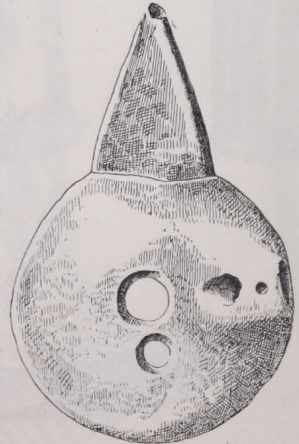
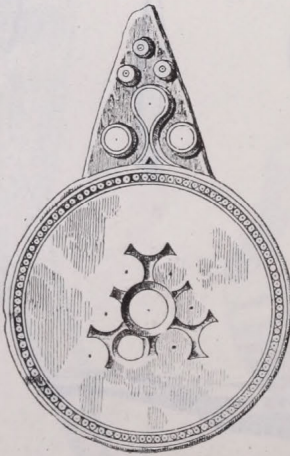
2

6

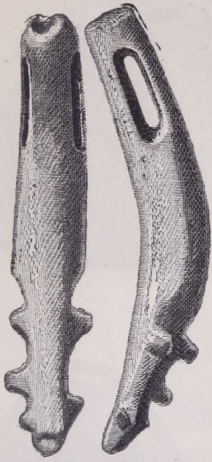
7

3 a b c

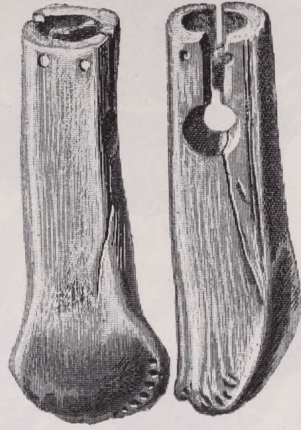
IX

1 a b

3

4 a b

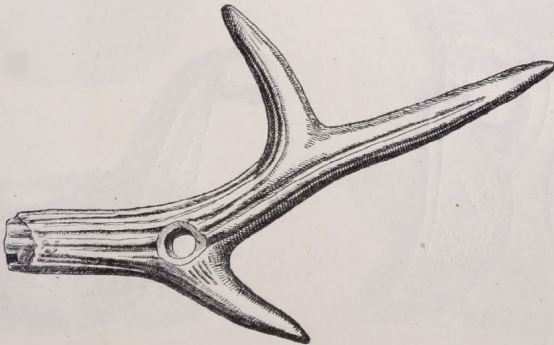
2

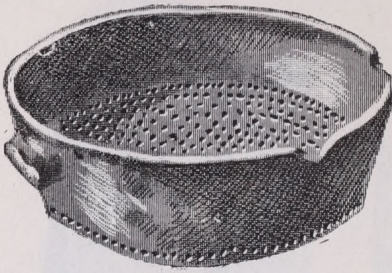
6

5

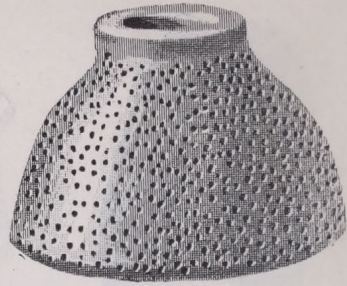
7

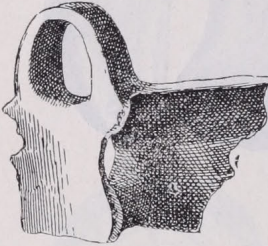
1

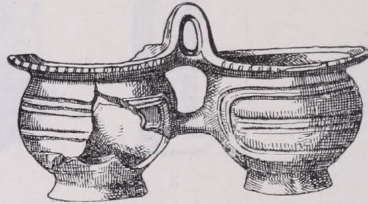
2

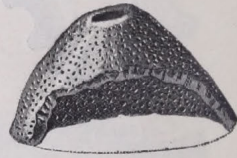
3

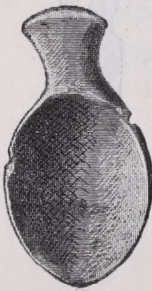
6

5

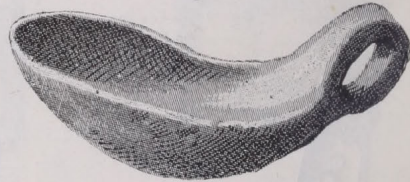
4

9 a b

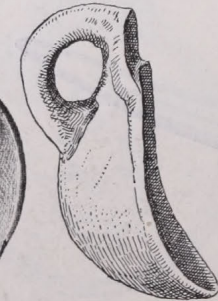
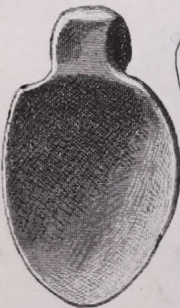
7 a b

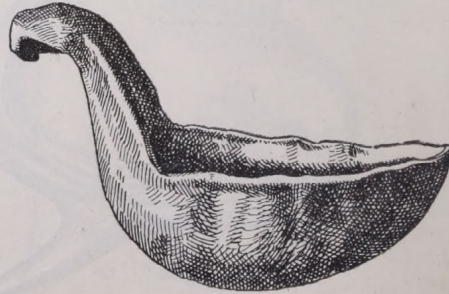
11

10

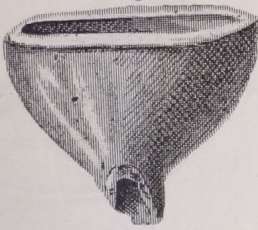

12 a b

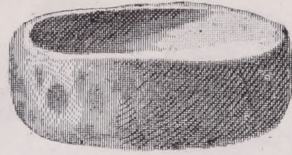

8

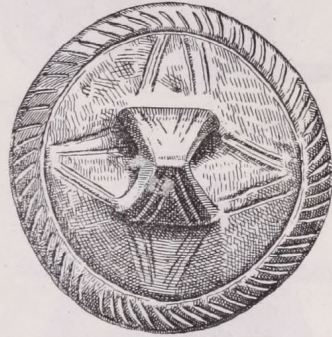

2

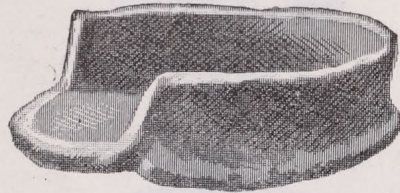
1

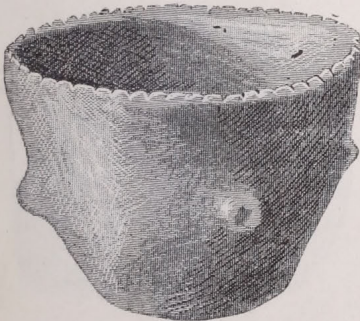
3

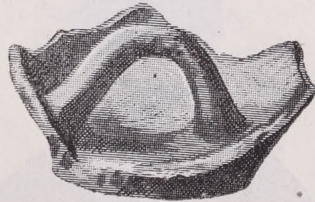
4 a b

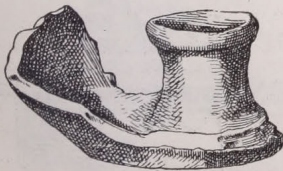
6

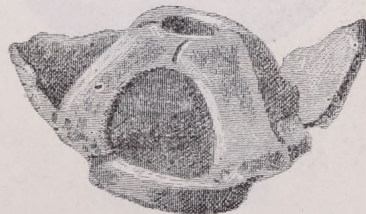
5

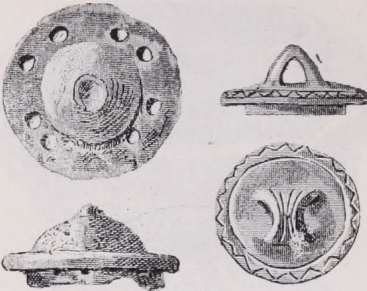
8

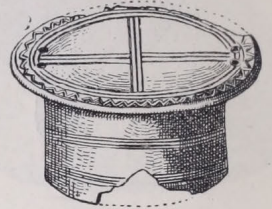
7

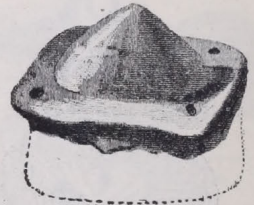
9

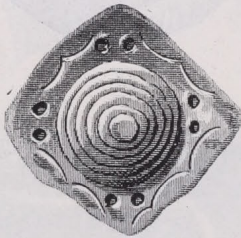
2 a b c d

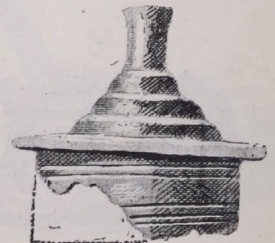
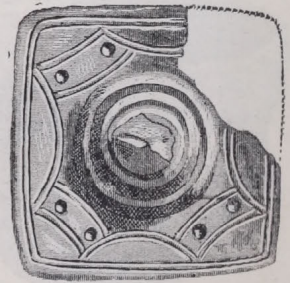
3

4

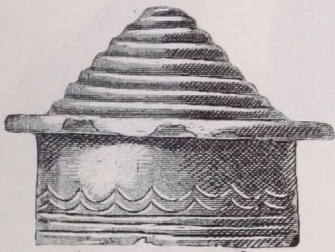
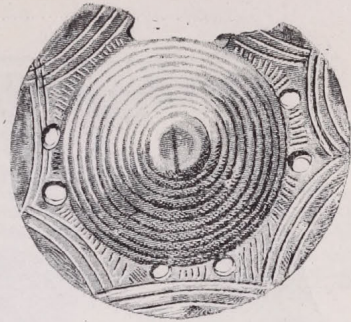
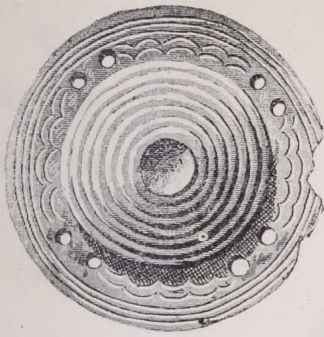

1 a b c

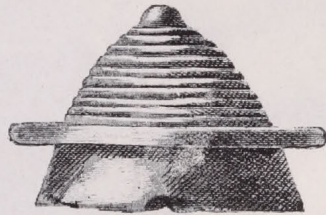

5 a b

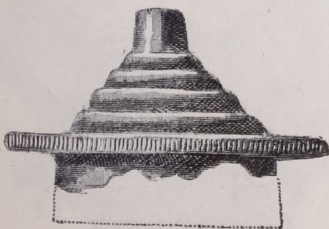
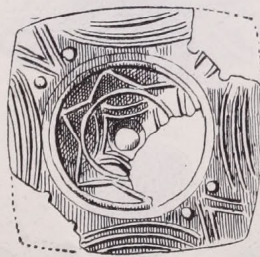
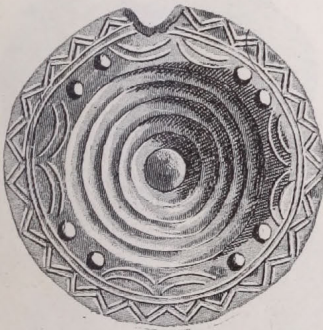

1 a b

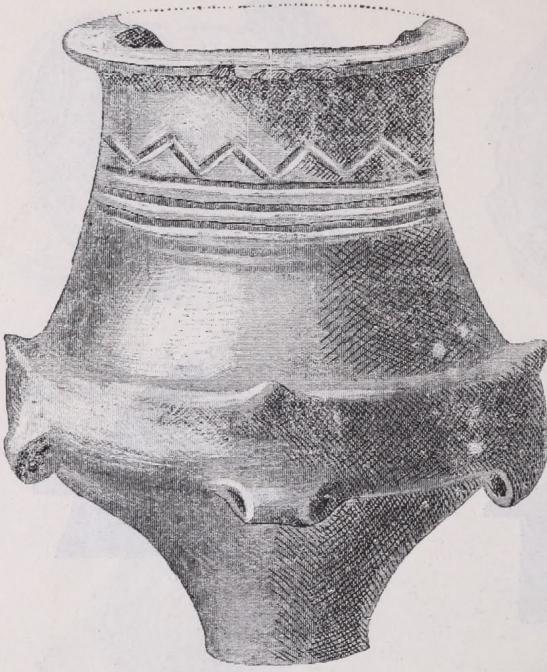
2 a b

3 a b

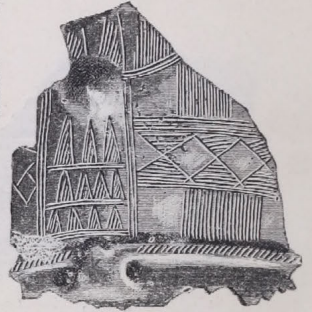
4 a b

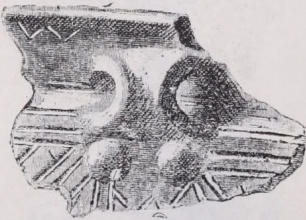
1

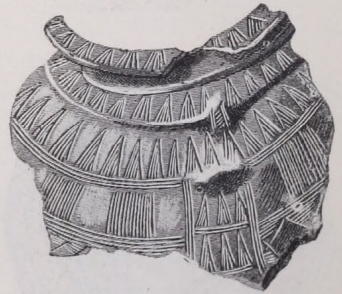
4

2 b

3

2 a

5 a b

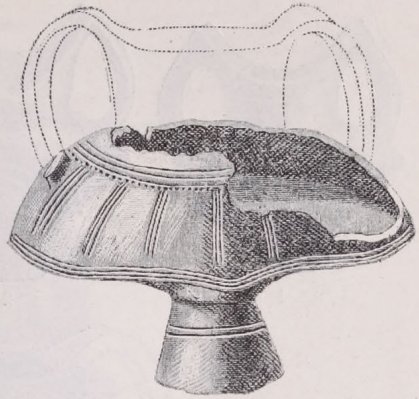

6

1 a

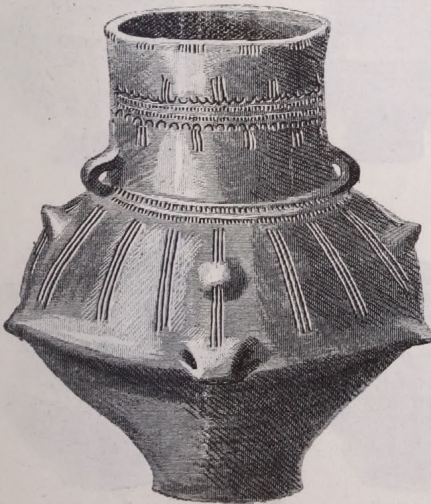
4

1 b

2

1 c

3

1

2

11

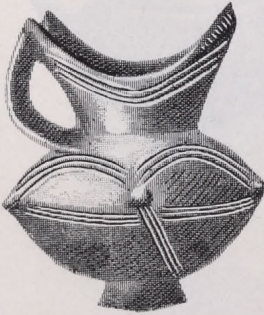
4

5

6

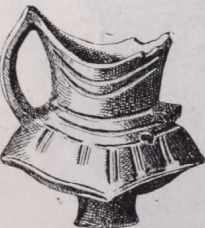
7

8

9

3

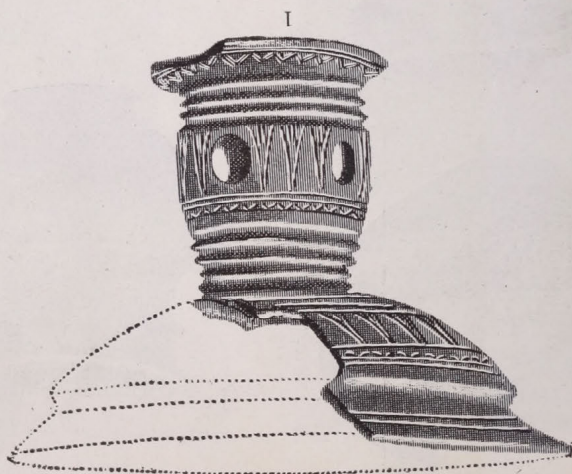
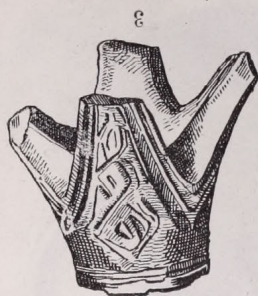

10

12

2

1

3

6

4

7 a b

5

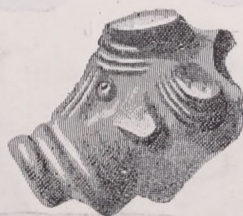
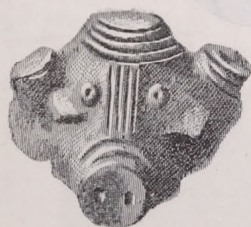

1 a b

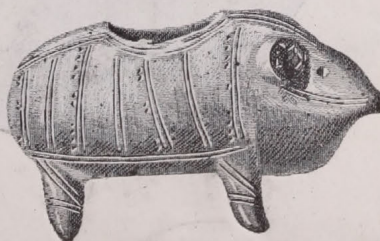
2

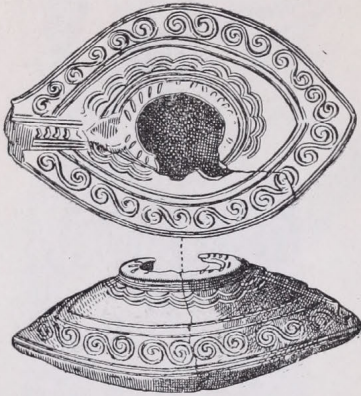
4 a b

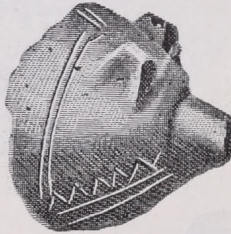
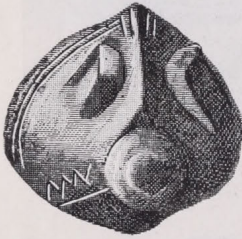
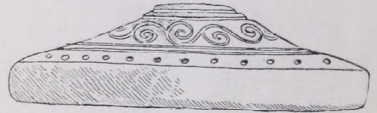
3

5

2 a b

1 a b

5 a b c

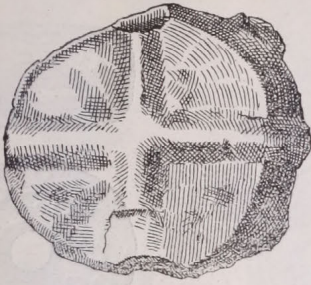

4

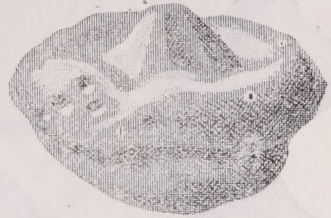

3

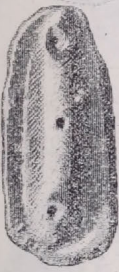

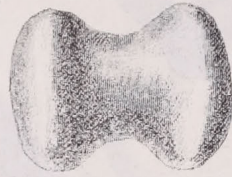
1

2

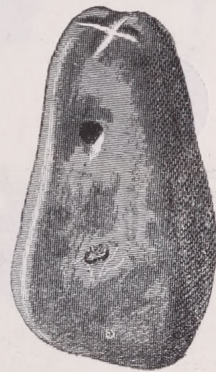
4 a b c

3

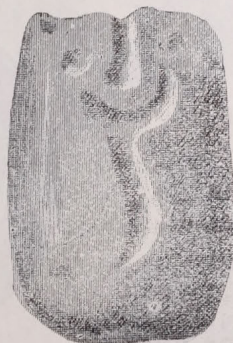
5

6

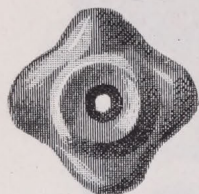
7

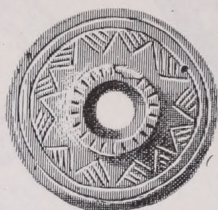
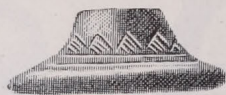
8

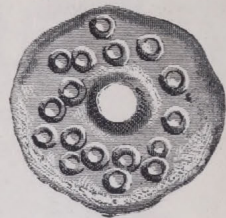
9

1 a b

2 a b

3 a b

4

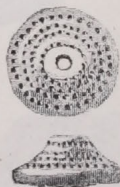
6

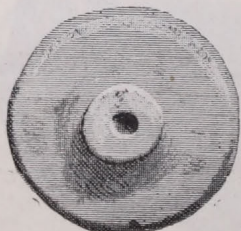
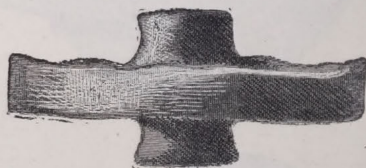
7

5 a b

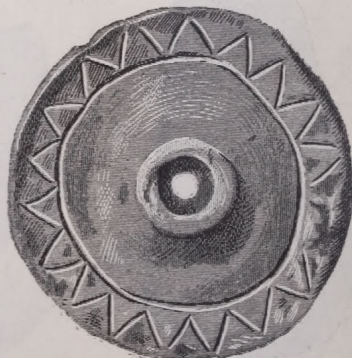
8 a b

10 a b

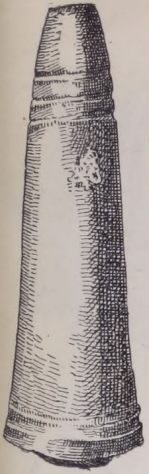

9

11 a b

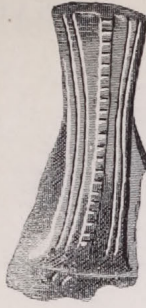

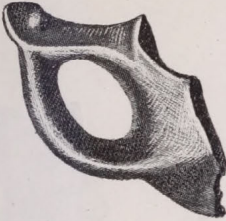
1

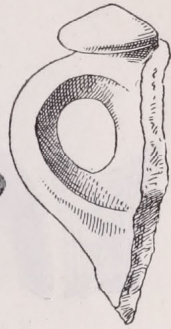
2

8 a b c

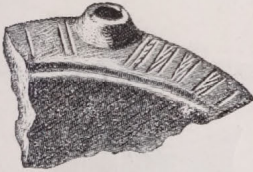
4

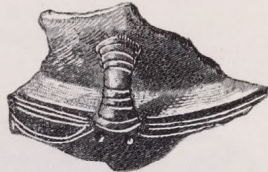
7 a b

3

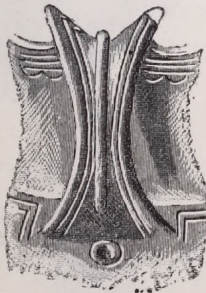
12

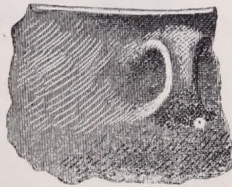
11

10

13

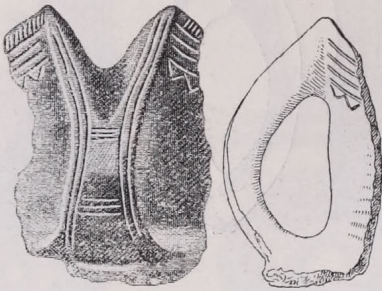
9

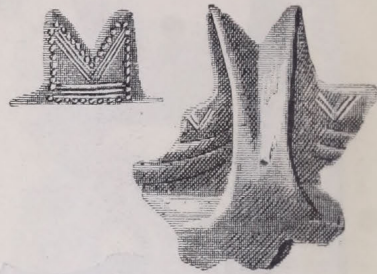
5 a b

6 a b

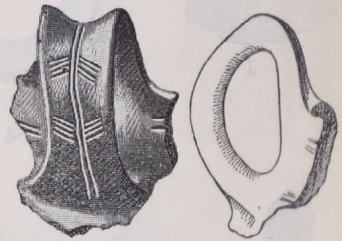
1 a b

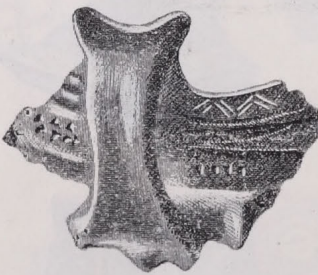
2 a b

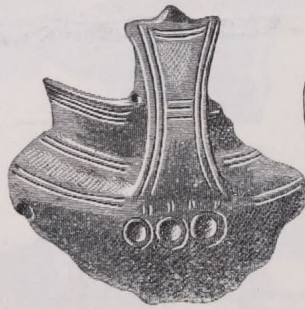
3 a b c

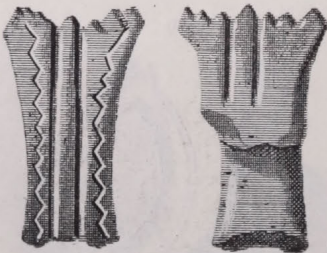
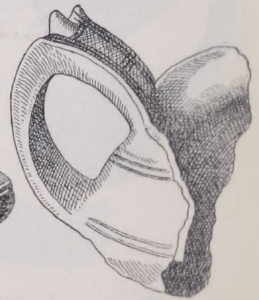
4 a b

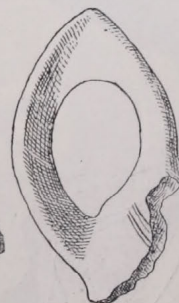
5

6 a b

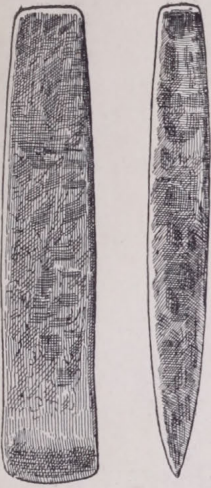

7 a b

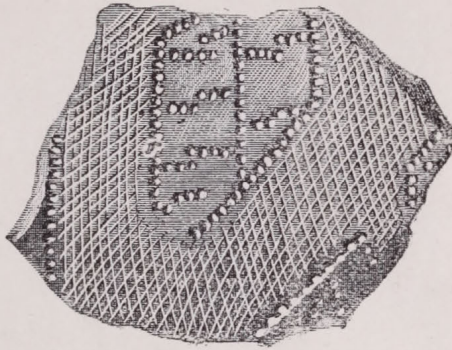
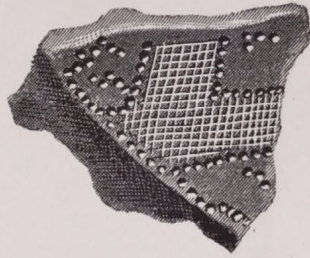

8 a b c

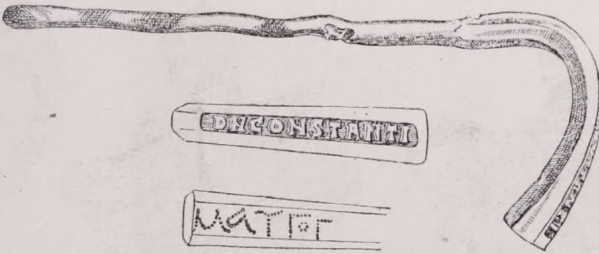

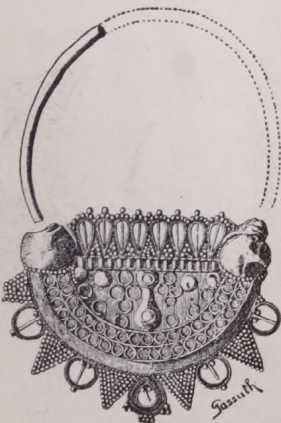
1 a b

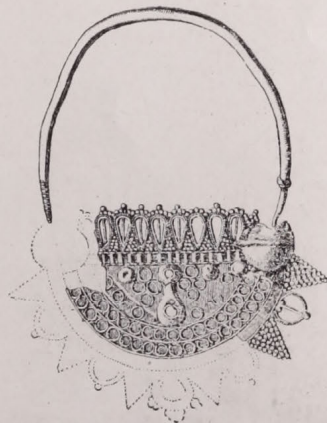
2 a b

3 a b c

4

5

